

Sosyal Bilimler Dergisi
Ulusal Hakemli Dergi
Kasım 2017, Cilt 1, Sayı 1

Journal Of Social Science
National Peer-Reviewed Journal
November 2017, Volume 1, Issue 1

HAFIZ ESED DÖNEMİ SURİYESİNDE MİLLİYETÇİLİK VE ULUS İNŞA ÇABALARI -7
Nationalism and Nation Building Effort in The Period Of Esed's Syria

Ahmet Ayhan KOYUNCU

ŞİİR VE GELENEK BAĞLAMINDA AKİF İNAN'IN ŞİİRİ.....29
The Poetry Of Akif İnan In The Context Of Poetry And Tradition

Turan GÜLER

BULGAR BAŞBAKANI ve HEYETİNİN ANKARA ZİYARETİ (Mart 1939)55
Bulgarian Prime Minister and his Delegation Visit to Ankara (March 1939)

Mehmet ÖZALPER

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA MUŞ BULANIK'TA ERMENİ OLAYLARI.....68
The Armenian Events in District Of Mus, Bulanik during the Early 20th Century

İrşad Sami YUCA-Eda YUCA

ORTADOĞU'NUN KAYBOLAN HRİSTİYANLARI (SURİYE VE IRAK).....84
Syria and Iraq – Repression Disappearing Christians of the Middle East

Ray J. MOUAWAD (Çev: Celal ÖNEY)

Kasım (November) 2017

Editör: Yrd. Doç. Dr. Hidayet KARA

İÇTİMAİYAT

SOCIAL SCIENCE

İçtimaiyat Dergisi İnsan ve Toplum Bilimleri alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Mayıs ve Kasım) yayınlanan ulusal akademik hakemli bir dergidir. İçtimaiyat Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, ilk yayın hakları İçtimaiyat Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar İçtimaiyat Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

The Social Science is an national academic peer-reviewed semi-annual (May and November) journal tending to publish qualified works with a strong scientific approach in the fields of humanities and social sciences. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Social Science. The Society Science has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of Journal of Socail Science. Editorial board is free to decide about the publishing or not publishing the articles received to Journal of Social Science.

YIL 1, KASIM 2017, CILT 1, SAYI 1

Editör
Yrd. Doç. Dr. Hidayet KARA

+904362494949/3609
Email: h.kara36@hotmail.com
Web: <http://dergipark.gov.tr/ictimaiyat>

İÇTİMAİYAT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Society Science

Yayın Kurulu Başkanı / Director of Editorial Board

Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Hidayet KARA

Editör Yardımcıları / Editor Assistants

Yrd. Doç. Dr. Turan Güler

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Besim ÖZCAN

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM

Prof. Dr. Ramazan YELKEN

Prof. Dr. Köksal ALVER

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Doç. Dr. Emin ÇELEBİ

Doç. Dr. Mithat ESER

Doç. Dr. Yegane ÇAĞLAYAN

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN

Yrd. Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Utku ÖZENSOY

Yrd. Doç. Dr. İskender DOLEK

Yrd. Doç. Dr. Aykut KÜÇÜKPAPMAK

Yrd. Doç. Dr. Berat ÇİÇEK

Yrd. Doç. Dr. Fadime Tosik DİNÇ

Yrd. Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN

Yrd. Doç. Dr. Cengiz TAŞKIRA

Yrd. Doç. Dr. Osman Metin

Yrd. Doç. Dr. Murat PARLAKPINAR

Yrd. Doç. Dr. Servet ŞENGÜL

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Haluk ALKAN

Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ

Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT

Yrd. Doç. Dr. Celal ÖNEY

Redaksiyon Kurulu / Redaction Board

Arş. Gör. Abdülsamet ÇELİKÇİ

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Önder TİLCİ

İletişim Sorumluları / Correspondents

Yrd. Doç. Dr. Hidayet KARA

Arş. Gör. Bahattin ÇATMA

Mizanpaj ve Dizgi / Layout and Design

Yrd. Doç. Dr. Hidayet KARA

İÇTİMAİYAT (Journal of Social Science)

Ulusal Hakemli Dergi

Yılda İki Defa (Mayıs-Kasım) Yayınlanır

Yıl 1, Kasım 2017, Cilt 1, Sayı 1-Year 1, November 2017, Volume 1, Issue 1

Hakemler Referees

NİSAN 2017 Sayısı'nda kıymetli değerlendirmeleri ile dergimize katkı sunan tüm hakemlerimize saygı ve teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ

Muş Alparlan Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Muş/Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN

Muş Alparlan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş / Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Osman METİN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muş / Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Gülbin FIRAT

Muş Alparlan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis / Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bakır Şengül

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, Bitlis / Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER

Muş Alparlan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş / Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparlan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, Muş / Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Servet ŞENGÜL

Muş Alparlan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, Muş / Türkiye

Okt. Yahya ADANIR

Muş Alparlan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller, Muş / Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

HAFIZ ESED DÖNEMİ SURİYESİNDE MİLLİYETÇİLİK VE ULUS İNŞA ÇABALARI7
Nationalism and Nation Building Effort in The Period Of Esed's Syria

Ahmet Ayhan KOYUNCU

ŞİİR VE GELENEK BAĞLAMINDA AKİF İNAN'IN ŞİİRİ.....30
The Poetry Of Akif İnan In The Context Of Poetry And Tradition

Turan GÜLER

BULGAR BAŞBAKANI VE HEYETİNİN ANKARA ZİYARETİ (MART 1939)56
Bulgarian Prime Minister and his Delegation Visit to Ankara (March 1939)

Mehmet ÖZALPER

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA MUŞ BULANIK'TA ERMENİ OLAYLARI.....67
The Armenian Events in District Of Mus, Bulanik during the Early 20th Century

İrşad Sami YUCA; Eda YUCA

ORTADOĞU'NUN KAYBOLAN HRİSTİYANLARI (SURİYE VE IRAK).....83
Syria and Iraq – Repression Disappearing Christians of the Middle East

Ray J. MOUAWAD (Çev: Celal ÖNEY)

Ahmet Ayhan KOYUNCU

Yrd. Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji
Bölümü,
ahmetakoyuncu@hotmail.com

HAFIZ ESED DÖNEMİ SURIYESİNDE MİLLİYETÇİLİK VE ULUS İNŞA ÇABALARI¹

Nationalism and Nation Building Effort in The Period Of Esed's Syria

Özet

Suriye'nin bugün içinde bulunduğu durum, Suriye'deki ulus inşa çabalarının başarılı olup-olmaması ile daha sağlıklı anlaşılabilir. Suriye'yi 30 yıl yöneten Hafız Esad, genellikle yerel bağlılıkların hâkim olduğu bir toplumu, önce Büyük Arap Devleti tasavvuru çerçevesinde güdülemeye çalışmış, ancak bu hayalin gerçekleşmemesi üzerine bir Suriye ulusu yaratmaya çalışmıştır. Suriye'nin toplumsal ve siyasal yapısında yerel kimlikler hâkimdir. Bir ulus olabilmenin temelinde ise içte birliği sağlamak gerekmektedir. Esad, bunu gerçekleştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş ancak başarı elde edememiştir.

Bu çalışma da ulus bilincinin önemli bir unsuru olan milliyetçilik düşüncesinin genel olarak Ortadoğu'da ve Arap Dünyasında özel olarak da Suriye'de gelişimini ele almayı hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle milliyetçiliğe dair teorik bir tartışma sunulmaktadır. Daha sonra Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Suriye'deki süreci ele alınmaktadır. Son olarak Hafız Esad döneminde Arap milliyetçiliği fikrinin seyri ve başarısızlık sonrasında bir Suriye ulusu yaratma çabalarına yer verilmektedir. Sonuç kısmında ise soruna dair genel bir değerlendirme yapılmakta ve başarısızlığın nedenlerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Ulus, Ulus İnşası, Suriye, Hafız Esad

Abstract

The situation that Syria is in today can be understood more healthily if the efforts of nation building in Syria are successful. Hafiz al-Assad, who ruled Syria for 30 years, tried to instigate the society in which local loyalties prevail, in the framework of the Great Arab State's conception firstly. But this dream was not realized and he tried to create a Syrian nation. Local identities are

¹ "Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği" adlı yüksek lisans tezinden güncellenerek türetilmiştir.

dominant in Syria's social and political structure. The foundation of being a nation is to provide a unity within the country. Assad has taken several initiatives to achieve this, but has not achieved the target.

This study aims at dealing with the development of nationalism, which is an important element of national consciousness, in the Middle East in general and in the Arab World and specifically in Syria. In the study, firstly a theoretical discussion on nationalism is presented. Then the development of Arab nationalism and the process in Syria are taken up. Lastly, the process of the idea of Arab nationalism in the period of Hafiz al-Assad and the efforts to create a Syrian nation after the failure is mentioned in. In the conclusion part, a general evaluation is made on the problem and reasons of failure are given.

Keywords: Nationalism, Nation, Nation building, Syria, Hafiz al-Assad

Giriş

Milliyetçilik Fransız Devrimi ile dünya siyaset sahnesinde yer edinmiş ve o günden günümüze kadar bütün dünyayı etkileyen önemli bir olgu haline gelmiştir. İçinde yaşadığımız coğrafya olan Ortadoğu da bu gelişmelere kayıtsız kalamamış ve milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı gibi çok uluslu devletleri tarihe gömmüştür. 100 yıl önce Osmanlı ve İran'dan müteşekkil olan bu coğrafya bugün 20'den fazla devlete bölünmüştür. Bölünme, milliyetçilik düşüncesinin gelişimi ile ivme kazanmış ve Osmanlı'nın önemli bir unsuru olan Araplar, milliyetçilik düşüncesini benimseyerek ayrılıkçı düşüncelere yönelmiştir. Ancak Arap milliyetçi düşüncesinin tahayyülü olan Büyük Arap Devleti ideali, gerçekleşme imkânı bulamamış ve bölge çok sayıda devlete bölünerek atomize olmuştur. Bu bölünme bugün de halen devam etmektedir.

Osmanlı döneminde Bilad-ı Şam olarak adlandırılan Suriye, I. Dünya Savaşı'nda galip devletler tarafından altı parçaya ayrılmış, süreç içerisinde dört parça yeniden birleşmiş ve bugünkü Suriye devleti kurulmuştur. Ancak Suriye bugün yeni bir iç savaş ve bölünmenin eşiğindedir. Suriye'nin durumunu anlamak ulus olma çabalarını ve başarılı olup olmadığını anlamakla mümkündür. Suriye'nin bugün içerisinde bulunduğu durum, önemli ölçüde ulus inşa çabalarının başarısız olmasında yatmaktadır.

Çalışma bu anlamda Suriye'de bir ulus inşa etme çabalarına odaklanmaktadır. Bu süreçte Suriye'yi 30 yıl yöneten Hafız Esad, Suriye gibi oldukça zayıf bir ülkeyi Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden birisi haline getirmiştir. Öncelikle Büyük Arap Devleti hayalini gerçekleştirmek için uğraşan Esad, bu hayalinin gerçekleşmemesiyle beraber Suriye'de ulus kurma çabalarına girişmiştir. Daha çok yerel bağlılıkların hâkim olduğu ülkede ulusal temelde bir kimlik kurmaya çalışan Esad, çeşitli nedenlerle bu konuda önemli bir başarı sağlayamamıştır.

Hafız Esad'ın ulus kurma çabalarına odaklanan bu çalışmada, ilk bölümde milliyetçilik tartışmalarına yer vermektedir. İkinci bölümde Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Suriye'deki durumu ele alınmış, üçüncü bölümde ise Esad'ın ulus kurma çabaları irdelenmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I-) Milliyetçiliğe dair teorik tartışmalar: Ulus mu Milliyetçilik mi?

Milliyetçilik, uygarlık tarihinin dönüm noktalarından birisidir ve bir dönemin insanlık durumunu tanımlayabilecek bir karaktere sahiptir (Karakaş, 2000: 33). Modern dönemlerde ortaya çıkmış bir ideoloji olarak milliyetçilik, en genel anlamıyla ulusun/ulus devletin ideolojisidir. Ulus (Nation), milliyet (nationality) ve milliyetçilik (nationalism) kavramları, birbiri ile ilintili ve oldukça da muğlak kavramlardır (Hayes, 1995: 11). Armağan'ın (2001: 8) ifadesi ile sosyal bilimlerin kör noktası olan bu kavramlar, sosyal bilimcilerin tartışageldiği konulardandır. Tartışmanın özü ulus mu milliyetçilikten önce yoksa milliyetçilik mi ulustan önce gelir çerçevesindedir.

Bu konuya ilişkin iki temel yaklaşım vardır. Buna göre ilk yaklaşım, ulusun *tarihdışı*lığını savunan *Primordialist* yaklaşımdır. Ulusun kurgusal veya yapay olmayan, doğal yapılar olduğunu savunur. İkinci yaklaşım ise modernist (inşacı) yaklaşımdır ve ulusu özel tarihsel şartların inşa ettiği bir oluşum olarak kabul eder. Primordializm kavramının temelini inildiğinde, bu kavramın İngilizcede iki anlamda kullanıldığı görülür. Birincisi "başlangıçtan beri var olan" diğeri de "ilk yaratılan ya da geliştirilen" anlamlarının karşılığı olarak primordializm kavramı kullanılır (Özkırımlı, 2008:82).

Primordialist yaklaşıma göre ulusal bilinç zamanın dışında, tarihsel koşullardan etkilenmeksizin, doğal olarak vardır. Smith (2004: 40) bu yaklaşımla ilgili olarak şunları söyler:

(...) millet de (ulus)² modern zamanların en popüler ve en sık rastlanan mitlerinden birinin, milliyetçiliğin merkezinde yer alır. Bu mitin merkezinde, ulusların bilinmeyen bir zamandan beri var oldukları ve uluslar dünyasında yerini almak üzere milliyetçiler tarafından uzun uykularından uyandırılmaları gerektiği fikri bulunur. (...) Bazıları için bu kavram, “ilksel/aslı” bir niteliğe sahiptir; zamanın dışında doğal olarak vardır. İnsani varlığın “verileri”nden biridir.

Primordialist yaklaşıma dayalı ulusçuluk kuramlarını, etnik gruplarla ilgili çalışmalardan bağımsız ele almak mümkün değildir (Özkırımlı, 2008: 83). Ulusu verili kabul eden primordialist yaklaşımın tezini desteklemek için en sık başvurduğu dayanak, ulus-etnisite ilişkisidir. Primordialist yaklaşımın savunucuları, ulusun, etnisiteye oranla henüz gerçekleşmemiş ama onunla türdeş bir olgu olduğunu, sürekliliğin etnisitede bulunduğunu ifade etmişlerdir (Vatandaş, 2004: 62-63).

Primordialist yaklaşım kendi içinde homojen değildir. Benzer yaklaşımları nitelemek için kullanılan genel bir kavramdır. Örneğin Tilley, biyolojik, kültürel ve psikolojik; Smith ise doğalcı, biyolojik ve kültürel olmak üzere üç kategoriden bahseder (Vatandaş, 2004: 63). Doğalcı yaklaşım primordialist yaklaşımın en aşırı versiyonu olarak nitelendirilebilir (Özkırımlı, 2008: 85). Etnisiteyi, konuşma, koku alma, görme gibi duyarlar ya da cinsiyet kadar insanın ayrılmaz parçası olarak kabul eder. Bu yaklaşıma göre etnisite, insanın, doğallığı hiçbir şekilde tartışma kabul etmeyecek toplumsal ortamıdır; inşa edilmemiş bir gerçekliktir. Biyolojik yaklaşıma göre ise etnik bağlılık, bireyin fizyolojik özellikleri gibi doğuştan ve kalıtsal olarak gelen bir özellik olarak görülmüş; etnikliğin temeli genetik özellikler ve içgüdülerde tespit edilmeye çalışılmıştır. Kan bağının bir aşama açılımı, bireyi etnik bağlılığa dâhil eder. Etnik bağlılık ise ulusal bağlılığa evrilir. Kültürelci yaklaşım ise üç noktada ifade edilebilir. Birincisi, tarihdışı özelliği taşıyan bağlılıklar verilidir. Bu itibarla söz konusu bağlılıklar doğal ve tinseldir. Toplumsal kaynakları yoktur ve kökenleri kestirilemeyecek kadar uzun bir geçmişe uzanır. İkincisi tarihdışı niteliğe sahip duygular tanımlanamazlar ve dille ifade edilemezler. Üçüncü ve son olarak da tarihdışı bağlılık, özü itibarıyla bir duygu, bir heyecan durumudur (Vatandaş, 2004: 62-67).

Ulusun modernliğini ve Milliyetçiliğin ulusu yarattığını savunan yaklaşım ise ulusun modern dönemde ortaya çıkmış bir kurgu, bir inşa olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri arasında Gellner, Hobsbawm, Deutsch, Anderson, Hroch gibi isimler sayılabilir. Bu tezi savunanlar, ulusal bilincin ve bu bilincin gerektirdiği siyasi yapılanmanın modern çağa, özellikle de son birkaç yüzyıla ait olduğunu ileri sürerler (Vatandaş, 2004: 67).

Bu yaklaşımın önemli isimlerinden olan Gellner (1992: 105), “milliyetçilik, ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran milliyetçiliğin ta kendisidir.” diyerek bu konuda ulusun bir kurgu, bir inşa olduğunu vurgular. Devamla şunları ifade eder:

(...) milliyetçilik önceden varolan, tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yapıyor ve onları çoğunlukla tamamen dönüştürüyor olsa bile, bu kültürel zenginlikten

2 Türkçe çevirisinde millet olarak geçen kavram bundan sonra ulus olarak kullanılacaktır. Bunun gerekçesi millet kavramının dini bir kavram olması ve tam olarak Nation kavramını karşılamamasıdır. Ulusçuluk yerine milliyetçilik kullanılmasının gerekçesi ise günümüzde Kemalist milliyetçiliği ifade etmek için kullanılan ulusalcılık ile karıştırılmaması içindir.

yararlanır. Ölü dilleri yeniden canlandırır, gelenek icat edilir, oldukça hayali eskiye ait olduğu sanılan bir takım saf özellikler gündeme gelir.

Gellner'in teorisine göre milliyetçilik, temel olarak statik tarım toplumundan sanayi ve mekanik etkileşim dünyasına doğru olan *Büyük Dönüşüm'e* karşı zorunlu ve tamamen işlevsel bir tepkiden başka bir şey değildi. Burada söz konusu olan işbölümü ve sosyal hareketliliğin çok ilerlediği şartlar altında insanların hayatta kalmasını isteyen devletin düzenlediği ve devletin finanse ettiği geniş eğitim sistemi yoluyla kurumlaştırılan standartlaştırılmış "yüksek kültürler" in yayılmasıydı (Anderson, 2001: 24).

Benzer biçimde Hobsbawm da, milliyetçiliğin ulusları yarattığını ve milliyetçiliğin uluslardan önce geldiğini ileri sürer. "Analitik düzlemde milliyetçilikler, uluslardan önce gelir. Uluslar devletleri ve milliyetçilikleri yaratamaz, doğru olan bunun tam tersidir." (Hobsbawm, 2006: 24). Hobsbawm'ın Gellner ile farklılaştığı nokta ise, Hobsbawm'ın "tepeden modernleşmeci perspektif" olarak nitelediği Gellner'in yaklaşımına yönelik eleştirilerle ortaya çıkar ve Hobsbawm (2006: 25), aşağıdan değerlendirmenin de dikkat edilmesi gereken bir husus olduğunu ileri sürer.

"Ulus, (...) özü tepeden oluşturulmuş; ama ayrıca aşağıdan bir bakışla, yani sıradan insanların mutlaka ulusal olması gerekmediği gibi milliyetçiliğin daha da az olan varsayımları, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmedikçe anlaşılamayan ikili bir olgudur."

Hobsbawm, ulusun, modern çağın icat edilmiş bir geleneği olduğu belirtir. Uluslar ve milliyetçilik, bir toplumsal mühendislik çabasının ürünüdür ve bu süreç içerisinde birçok gelenek icat eder. Toplumsal düzeni sağlamak ve süreklilik kazandırmak için yeni gelenekler bilinçli bir şekilde icat edilmelidir. Hobsbawm'a göre devlet risk altındaydı ve risk o kadar büyüktü ki «devlet otoritesi \VΛ^ dan beri tehdit altındaydı (...) ve eğer devlet, olur da, yurttaşlarını rakip vaizlere kulak vermeden önce yeni dine inandırmayı başaramazsa, pekâlâ varlığını kaybedebilir" di (Hobsbawm, 2006: 106,108). İktidar, bu sorun karşısında, halkın düzene yönelik tehditlerini savuşturabilmek için kitlesel ritüeller, belirli aralıklarla tekrarlanan törenler icat etmeliydi. Modern ulus-devletlerin en önemli sorunu heterojen nüfuslara sahip olmasıydı. Böylesi parçalı bir toplum yapısında halkı siyaseten seferber edebilmek için kolektif bir kimlik yaratıp, bütünleşmeyi sağlamak zorundaydı.

Hobsbawm, bu konuyu üç başlık altında inceler: birincisi, festivaller, spor yarışmaları, sendikalar gibi yeni kurumlar icat etmek; ikincisi, hiyerarşik eğitim sistemleri veya kraliyet törenleri gibi yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek; son olarak da ulus gibi gerçek veya yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar icat etmek (Vatandaş, 2004: 89). Hobsbawm, geleneklerin icadını analiz ettiği eserinde eğitim müfredatı, halk seremonileri, kamusal anıt ve binalar, toplumsal yıldönümleri, bayrak ve ulusal marşların kullanımı gibi birçok geleneğin icat edildiğini belirtiyor (Smith, 2001: 52). Bu çerçevede Anderson ise (2004: 23) *Meçhul Asker* anıtlarına dikkat çekerek, "milliyetçiliğin modern kültürünün hiçbir sembolü, Meçhul Asker mezar ya da anıtları kadar şaşırtıcı ve kayda değer değildir. Tam da kasten boş bırakılmış olmaları ya da içinde kimin yattığını hiç kimsenin bilmemesi *nedeniyle*, bu anıtların çevresinde kutlanan toplumsal törenlerin, önceki zamanlarda hiçbir gerçek öncülü yoktu." ifadelerine yer veriyor. Yani Meçhul Asker anıtları da, modern ulusçuluğun icat ettiği bir gelenektir.

Ulusların inşa edilmiş olgular olduğunu savunan bir başka önemli isim ise Benedict Anderson'dur. Anderson'un (2004: 20) temel savı ulusun bir *Hayali Cemaat* olduğudur.

Ulus hakkında şu tanımı öneriyorum: ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir; çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hatta onlardan söz edildiğini duymayacaktır ama yine de her birinin kafasında birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edecektir. Sınırlıdır; çünkü en büyük ulusun bile belirli, ötesinde başka ulusların yaşadığı sınırları vardır. Egemendir; çünkü kavram Aydınlanma felsefesi ve devrimlerin, güçlerini Tanrı'dan alan hanedanların meşruiyetini yerle bir ettiği bir çağda doğmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, ulus, milliyetçilik ve ulus devlet tartışmalarında hangisinin önce, hangisinin sonra geldiği sorunu Tom Nairn'e göre çözülebilir bir sorun değildir (irresolvable) (Bellamy, 2003: 7). Ancak bilinen bir gerçeklik varsa o da ulus, milliyetçilik ve ulus devletin 18. ve 19. yüzyıllarda vücut bulduklarıdır. Birçok farklı görüşe rağmen ortak olan noktanın altı çizilirse, milliyetçilik, ekonominin dünya ölçeğinde büyümesine paralel olarak olgunlaşan ve Batı Avrupa'da "ideal" şeklini alıp, dünyaya buradan yayılan kapitalizm ile onun kaçınılmaz sonucu olan sanayileşme ve kitle toplumu ile eş zamanlı olduğudur (Aydın, 2000: 74).

Milliyetçiliğin birbirinden farklı görünüşleri söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında değişik toplumlarda uluslaşma, milliyetçilik ve devletleşme süreçleri farklı görünüşler sergilemektedir. Aydın'a göre (2000: 75) ulus, milliyetçilik ve ulus devlet dört ayrı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre oluşumunda burjuvazi ve kapitalist kurumların yer aldığı birinci tür ilişki İngiltere, Fransa, Flandr, İskandinavya ve Dominyonlar'da etkili olmuştur. Tarihsel olarak öncelik-sonralık bağlamında uluslaşma bu ülkelerde daha önce ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu uluslaşma süreci, bir süre sonra ulus devleti meydana çıkarmıştır. Milliyetçilik bu sürecin son halkasını oluşturmaktadır. Ancak bu ülkelerin süreç içerisinde tamamen homojen bir özellik taşıdığını söylemek yanılığ olur.

Milliyetçilik, temelde üç ideali olan bir ideoloji olarak ifade edilebilir (Aydın, 2004: 61). Bunlar:

- 1- ulusal bir ekonomi yaratmak
- 2- özerk bir ulusal yasama/yürütme organı oluşturmak
- 3- ulusal bir kültür ve buna bağlı olarak ulusal bir kimlik yaratmak.

İngiltere ve Fransa'nın ayırt edici özelliği, daha bu amaçlardan ilkinde yönelmeye gerek kalmadan, kapitalizmin doğuşuna ve dünya ekonomisinin biçimlenmesine paralel olarak, kendiliğinden oluşmuş ulusal ekonomilere (iç pazar bütünlüğüne) sahip olmalarıdır.

İkinci oluşum tablosunda ise oluşumun esas dinamiğini yine burjuvazi, bunun yanında küçük burjuvazi ve aydınlar oluşturmaktadır. Almanya, İtalya ve Çekoslovakya'nın oluşturduğu bu grupta ilk aşama yine uluslaşmadır. İkinci aşamada, ilkinden farklı olarak milliyetçilik yer alır. Ulus devlet üçüncü ve son aşamadır. Yani burada milliyetçilik ile ulus devlet yer değiştirmiştir. Almanya'da doğan kültürel ulusçuluğun temellerini Herder atmıştır (Aydın, 2004: 63). Kültür temelli Alman ulusçuluğunun ilk hedefi, Alman kültürünün ulusunu yaratmaktır. Almanya'da sanayileşmeyi başlatan güç, İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak bürokrasi aracılığıyla gerçekleşmesidir. İtalyanlar ise güçsüz küçük devletçikleri birleştirmek ve vesayetten kurtulmayı amaçlamaktaydı.

Üçüncü oluşum yaklaşımında ise, üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan Balkanlar, Orta Doğu, Güney Amerika, Afrika ve Asya ülkeleri vardır. Bu ülkelerde oluşumun ana dinamiklerini aydınlar, küçük burjuvazi ve sömürgecilik oluşturur. Süreç bu toplumlarda önce milliyetçilik, sonra ulus devlet ve daha sonra uluslaşma biçiminde gelişmiştir. Yani bu toplumlar ulus devlet biçimini ulus olgusundan önce idrak etmişlerdir. Bu kategoride ulus devletin ortaya çıkışı sömürgelerin bağımsızlaşması veya prekapitalist devletlerin (örneğin Osmanlı'nın) yıkılması sonrasında meydana gelmiştir (Aydın, 2004: 76). Ulusal burjuvazinin bulunmaması veya cılızlığı, bu oluşumun Batıdan farklı, özgül bir tarzda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ulus devletin merkezi ideolojisi uluslaşmaya dönük olmuştur.

Dördüncü ve son kategori olarak ise aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinin temel dinamiklerini oluşturduğu ve Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, İspanya ve Portekiz'de karşılık bulan kategoridir. Milliyetçilik, uluslaşma ve ulus devlet biçiminde bir oluşum süreci izlemiştir. Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın 19. yy. tarihi daha farklı bir ulusçuluğa işaret eder (Aydın, 2004: 67). Bu coğrafyada ulusçu hareketlerin temelinde emperyalist devletlerin egemenliği altındaki halklardan bahsedilebilir. Aydınlar "halka doğru" hareketini başlatmış: bunu yaparken de kendi halklarının ulusal kimliğini keşfetmeye çalışmışlardır. Burjuvazinin kısmen güçlü olduğu ve bu yüzden ulusal harekete öncülük ettiği Doğu Avrupa ülkeleri arasında Çekoslovakya, Yunanistan ve kısmen de Bulgaristan sayılabilir (Aydın, 2004: 75).

Ortadoğu ülkeleri ve asıl konumuz olan Suriye'de milliyetçilik hareketlerinin gelişimi bu açıdan Aydın'ın üçüncü modeline karşılık gelmektedir.

II-) Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Suriye

Arap milliyetçiliğinden Suriye milliyetçiliğine uzanan süreci altı ana başlık halinde ele almak, meselenin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak bir harita çıkartılmasına imkân verecektir. Arap milliyetçiliği öncelikle kültürel alanda ortaya çıkmıştır. Daha sonra Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte siyasi milliyetçilik yaygınlık kazanmış, Baas Partisinin ortaya çıkması süreci önemli bir biçimde etkilemiş, Nasır liderliğinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması Arap milliyetçiliği için zirve olmuş, İsrail ile yapılan 6 gün savaşları mağlubiyeti ve nihayetinde Mısır'ın İsrail ile Camp David anlaşmasını imzalaması Arap milliyetçiliğinin ölümü olarak ifade edilmiştir.

Ortadoğu coğrafyasında başlangıçta, Lübnan, Mısır ve Suriye'deki Hıristiyan Araplar arasında filizlenen milliyetçilik, bir süre sonra Müslüman Araplara da sirayet etmiştir. Ancak bu uzun bir süre almıştır. Arap milliyetçiliği, ilk kuramcılarının çoğunun gayr-ı Müslim olmasından dolayı, uzun süre küçük bir entelektüel çevre ile sınırlıdır. Bu dönemdeki Arap milliyetçiliği temelde kültürel bir boyuta sahiptir (Şen, 2004: 15). Daha çok, İbrahim el-Yaziji, Adib İshak, Ahmet Faris, Necip Azuri, Butros el-Bustani gibi Hıristiyan düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Üniversitelerde Arap Dili, Arap Tarihi ve Arap Edebiyatı gibi konular üzerine çalışmalar yapılarak, gazete ve dergiler çıkartılarak, edebiyat kulüpleri ve bilim dernekleri kurularak, Arap kültürel milliyetçiliği aşılana çalışılmıştır. Fakat bu dönemde bağımsızlık fikrinden daha ziyade kültürel özerklik boyutu ön plana çıkmaktadır. Arapların, İslam milletinin cisimleşmesi olan Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmalarından ötürü, Arap milliyetçiliğinin çıkış noktası devlet talebi değil, kültürel özerkliğin kabul edilmesidir (Harbi, 1998: 84). İlk dönem Arap milliyetçilerinden olan Butros el-Bustani'nin şu ifadesi, bu iddianın kanıtı olarak görülebilir: "Osmanlı İmparatorluğu bizim vatanımız, Suriye ise ülkemizdir." (Şen, 2004: 39). Yine Arap milliyetçiliğinin en önemli isimlerinde olan Sati el-Husri'nin de, yıkılışına kadar Osmanlıcı

bir tavır takınması (Harbi, 1998: 85), bir diğer kanıt sayılabilir.

Bölgeye misyonerlerin girmesi ve Batılı okullar ile Batıda eğitim görmüş aydınların ortaya çıkışı, Arap kültürel uyanışının temel taşlarını oluşturdu. Roma Katolik misyonerleri, eğitim alması için İtalya'ya yolladığı rahiplerin tekrar bölgeye dönmesiyle beraber, onların Arapçayı ciddi biçimde incelemelerine ön ayak oldu (Şen, 2004: 36-37). İbrahim el-Yaziji, Arapların geçmişteki parlak dönemlerine değindi. Avrupalıların, ilerlemelerini Araplardan ödünç aldıkları şeylerle gerçekleştirdiklerini; Arapların çöküşünün ise, Arap olmayan toplulukların egemenliği altına girmelerinden kaynaklandığını belirtti. Faris Şidyak, klasik Arap edebiyat geleneğine karşı çıkan ilk kişi olarak, Arap edebiyatının modernleşmesini savundu. Diğer taraftan, İlyas Matar tarafından, Arapça olarak *Suriye Tarihi* ilk kez 1874 yılında yayınlanırken, Beyrut'lu Maruni Yusuf Dibs de sekiz bölümlük geniş hacimli bir Suriye Tarihi kaleme aldı. Bu dil, tarih ve kültür öğeleri içerisinde en önemli rolü tarih oynayacaktı (Rüzgar, 1991: 19). Bunların dışında, *el-Muktataf*, *el-Hilal*, *el-Jinan*, gibi süreli yayınlar da gelişti. Bu dönem ki çalışmalar, neredeyse tamamen apolitikti ve Arap kültürü ve dilinin modernleşmesini amaçlıyordu (Şen, 2004: 36-39). Ancak Osmanlıcılığın başarısız olması, Türkçülüğün yükselişi, Osmanlı'nın savaşı kaybedip yıkılması ve ulus temelli yeni devlet yapılanması gibi etkenler, Arap kültürel hareketinin siyasal bir boyuta geçmesini hızlandırdı.

Kültürel milliyetçilik, siyasal milliyetçilik ile birlikte veya ayrı olabilir (Hayes, 1995: 19). Bu açıdan bakıldığında Arap milliyetçiliğinin gelişiminde, başlangıç itibariyle, iki ana çizgi ortaya çıkmıştır. Bunlar, Hıristiyan Arapların çalışmalarıyla şekillenen, laik temelde kültürel Arap milliyetçiliği ile modernist İslamcılarının şekillendirmeye çalıştıkları, dinsel temelde Arap milliyetçiliğidir. Her iki hareketin de ortak özelliği, Arap geçmişine yaptıkları vurgudur. Bu vurgu, Arap tarihi açısından bir "Altın Çağ" vurgusudur (Şen, 2004: 15). Bu dönemde yapılan bilimsel ve edebi çalışmalar, klasik dönem Arap tarihi ve klasik Arapça üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu noktada, Arap milliyetçiliğinin temeli olarak ele alınabilecek 19.yy. Arap kültürel uyanışı, başlangıçta siyasal talepleri olmayan bir hareket olarak nitelenmektedir (Şen, 2004: 39). Bu hareket Arap dili ve kültürünü modernleştirmeyi amaçlıyordu. Daha çok Hıristiyan Araplar arasında yaygınlaşmış ve kabul görmüştü. Müslümanlar arasında Halep, Şam ve Beyrut'tan daha çok İstanbul'a doğru güçlü bir yönelim vardı (Maoz, 1991: 33).

Necip Azuri, İbrahim el-Yaziji, Nasif el-Yaziji, Nevfel Nevfel, Selim Nevfel, Mihail Şuhade, Sem'an Kulhun, George Feyad, Reslan Dimeşki gibi Arap ulusal bilincini uyandırmaya çalışan Hıristiyan Arap düşünürlerinin (İnayet, 1997: 33) yanı sıra, Müslüman düşünürler de milliyetçilik fikirlerinden etkilenmeye başlamışlardı. İslam ülkelerini ele geçiren Avrupa'nın Müslüman coğrafyada işgale dayalı ilerleme ve kültürel hegemonyası karşısında, bazı Müslüman düşünürler bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. Bu noktada Rifat Tahtavi, Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rıza, Abdurrahman el-Kevakibi, Abdurrahman el-Bezzaz, Taha Hüseyin, Mustafa Kamil gibi Müslüman düşünürlerin fikirleri Arap dünyasında etkili olmaya başladı. Müslümanlar İstanbul'a inanç bağıyla bağlıydılar ve bu yüzden Hıristiyan Avrupa'nın yaklaşan kültürel ve siyasal hegemonyasından, en az Türkler kadar, belki de onlardan daha fazla endişeleniyorlardı (Daviş, 2004: 17). Aslında Efgani ve Abduh doğrudan Arap milliyetçisi olarak ifade edilemezler. Ancak, Hıristiyan Batı'nın yaklaşan tehdidini fark edip, ondan korkan ve bu tehditle baş etmek için İslami reform, yeniden diriliş ve birliği savunan İslam reformcuları oldukları, kendi dininin derinliklerine dönmeyi önerdikleri ve bunun yapılması durumunda İslam'ın yeniden üstün hale geleceğinden bahsettikleri için reformist olarak nitelenirler. Bu durum da kültürel bağımsızlık ve üstünlük düşüncesine yol açmış, bu üstünlük düşüncesi yirmi birinci yüzyıl Arap milliyetçilerine Efgani ve

Abduh'un katkıları olduğunu düşündürmüştür.

Efgani, Abduh, Rıza ve Kevakibi gibi İslami kaygıları olan düşünürlerin, Arapların siyasi bağımsızlığına taraftar olmaları isteksizliği, zamanın Müslüman düşünürlerinin genel entelektüel tavrını yansıtır. Onların önem verdiği husus iki milletin, yani Türklerin ve Arapların yakın işbirliği içerisinde bulunmaları ve İslam birliğinin tesis edilmesidir. Ancak, Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakki'nin uyguladığı sert politikalar, yönetime karşı olumsuz düşüncelere yol açmış ve Arap milliyetçi hareketlerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Cemal paşanın Suriye'de sert bir tutumla yönetim sergilemesi, yönetime karşı birçok olumsuz düşüncenin hızlandırıcı etkeni olmuştur (Albayrak, 2007: 28-31). Bunun yanı sıra birinci dünya savaşı sonucu Osmanlı'nın yıkılması ve yeni kurulan devletin ulusal bir niteliğe sahip olması, Arapları siyasi bağımsızlık yönünde harekete geçirmiştir. Yani Arap Birliği fikri, yukarıda kısmen ifade edilen bir takım faktörler sebebi ile uzun yıllar pasif olarak kalmıştır. Arapların birliği, Osmanlı'nın yıkılışından sonra Arapların içine düştüğü kimlik ve ait olma noktasında ortaya çıkan duygu boşluğunu dolduracak bir motifti (Rüzgar, 1991: 19). Ancak millet olmak için gerekli unsurlar yeterli olmadığı için, ya toplum için organize olmuş devlet fikrinden vazgeçilecek ya da devlet için toplum göz ardı edilecekti. Yaşanan bu dilemmaya bir çözüm için dil, tarih ve kültür ortaklığına dayanan "Arap Birliği" fikri ortaya atıldı. Bu dil, tarih ve kültür öğeleri içerisinde, birleşimde en önemli rolü oynayacak olan öğe tarihti. Bu teoriye göre kültürel miras kimliğinin tanımı ve rejimin meşrulaşması için anahtar kavramdı. Dolayısıyla Araplar geçmişleriyle sıkı bir bağ kurmalıydılar. Çünkü millet olmak, geçmiş ile bugün arasında ilişki kurarak, ortak gelecek ülküsü kurmayı gerektirir. Yaşanan bu tür gelişmeler, yani İttihat ve Terakki'nin sert tutumu ve daha sonra Osmanlı'nın yıkılıp yerine ulus temelli bir devletin kurulması, siyasi Arap milliyetçiliğinin önünü açmıştır.

Bu dönemde bazı isimler öne çıkarak siyasi milliyetçilik fikrinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunlar arasında yer alan isimlerden ilki Sati el-Husridir. Sati el-Husri (1880-1967) 20. yüzyılda vücut bulan birçok Arap milliyetçisi partinin fikir babalığını yapmıştır (El-cezire, 2008). El-Husri Arap milliyetçiliği fikrine entelektüel tutarlılık ve derinlik kazandıran bir şahsiyettir (Davışa, 2004: 43). Harbi'nin ifadesi ile Türk muadili Namık Kemal'den çok farklı olmayan Sati el-Husri, görüşlerini Fichte ve Herder'e dayandırarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinin sebebini İmparatorluğu oluşturan uluslar arasındaki çekişmelere ve dil çeşitliliğine bağlar (Harbi, 1998: 85).

Arap milliyetçiliğinin, bir diğer önemli ismi Mişel Eflak'tır. Mişel Eflak (1912-1989), Suriyeli bir Hıristiyan'dır. Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde tarih ve sanat tarihi alanında eğitim görmüştür. Eflak'ın ismini Salah Bitar isimli Müslüman bir Suriye milliyetçisinden ayırt etmek çok zordur. Birlikte başladıkları eğitimden sonra siyasi alanda da birlikte çalışmışlar ve Ortadoğu'ya damgasını vuracak olan *Baas* (diriliş) hareketini kurmuşlardır. 1943 yılında Suriye'de kurulan Baas Partisi, Mısır'ın Nasır'ından sonra en etkili ikinci milliyetçi çizgiyi oluşturmuştur. Parti'nin hedefleri "Birlik, Özgürlük, Sosyalizm"dir. Eflak ve Bitar, 1932 yılında eğitimlerini tamamlayıp Suriye'ye dönmüşler ve çalışmalarına başlamışlardır. Eflak Fransa'ya gitmeden önce de milliyetçi olduğunu, ancak sosyalizm ile Fransa'da tanıştığını ifade etmektedir (Şentürk, 2003: 48). Fransa'da eğitim görmesine karşın Alman Romantizminden ve Alman milliyetçi düşünürlerinden önemli ölçüde etkilenen Eflak, bir tür ideolojik kokteyl haline getirdiği düşüncelerinde, Arap Yarımadasına uygunluğunu temel almıştır. Baas'ın üç kutsalı da denilen birlik, özgürlük ve sosyalizm hedeflerinin yanı sıra, "Sürekli bir misyon yüklenmiş tek bir Arap Birliği" sözünü Baas'a slogan seçmiştir (Mansfield, 2000: 259).

Bu şartlar içerisindeki Ortadoğu'da, ilk olarak Mısır ve Suriye'de kültürel düzeyde başlayan

milliyetçi hareketler, süreç içerisinde bağımsız birer devlet talebine dönüşmekteydi. Nitekim 1 Ekim 1918'de birliklerini Şam'a sokmayı başaran Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, hemen bir Arap yönetimi kurdu. Daha sonra Suriye Genel Kongresi 8 Mart 1920'de toplanarak Birleşik Arap Krallığı'nı ilan etti. Ancak İngilizler, Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'a vaat ettikleri Suriye bölgesini Sykes-Picot anlaşmasıyla Fransızlara da vaat etmişlerdi. Bu anlaşma Ortadoğu'daki Arap topraklarını Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarına bölüyordu, sonuçta Nisan 1920'de San Remo'da Suriye Fransızlara bırakıldı. 24 Temmuz 1920'de ise Fransız birlikleri Şam'a girerek Faysal'ı sürgüne gönderdi. Böylece yeni kurulan devlet çabucak yıkıldı ve bölge Fransız hâkimiyeti altına girdi. Bütün Arap dünyası İngiliz ve Fransız mandası altında bulunmaktaydı. Bölgede yaşanan bu tür siyasi gelişmeler, düşünce alanında da değişimlere sebep oldu. Arap milliyetçi düşüncesi artık, tamamen bağımsız "Büyük Arap Devleti" (Pan-Arabizm) hayali üzerinde şekillenmekteydi. Sınırları Toroslardan Hint kıyılarına dek uzanan bir Arap devleti. Ancak sömürgeci güçler bölgeyi "böl-parçala-yönet" taktiği uygulayarak birçok yapay sınırla birbirinden ayırdı ve yapay devletlere böldü.

Sykes-Picot anlaşmasına istinaden İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi paylaşmalarından sonra, Ortadoğu'da İkinci Dünya Savaşı'na kadar birlik fikrinden ziyade ülkelerin bağımsızlık çabaları ön plana çıktı. Her ülke öncelikle kendi bağımsızlığı için mücadeleye girişti. Milliyetçilik bu dönemde, ulusal kurtuluş mücadelesinde önemli bir rol üstlendi.

Kısaca Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar paramparça bir görünüm sergiledi ve Arap Devletleri Birliği'nden ziyade ülkesel temelde bağımsızlık üzerinde yoğunlaştı. Özellikle Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Arap ulus-devletlerinin geliştirilmesi yönündeki bu milliyetçilik anlayışı *vatanîye* olarak adlandırılmaktadır (BGST: 2008). Bu görüşe göre, bağımsız Arap devletleri kurulmalı ve bu devletler "arasında bir işbirliği geliştirilmelidir. Vatanîye görüşünün daha kolay uygulanabilir olduğu İkinci Dünya Savaşı yıllarında ilk birlik temeli atıldı. 1944'de İskenderiye ve 1945'de Kahire'de toplanan iki konferans Arap Devletleri Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Kısmen yada tam bağımsız 7 Arap ülkesi (Mısır, Suriye, Lübnan, Mavera-i Ürdün, Irak, S. Arabistan ve Yemen) tarafından kurulan birlik, Filistinli Arapların bir temsilcisiyle birlikte ve bağımsız olmaları halinde katılmaları için öteki Arap ülkelerine de açık kapı bırakarak, bir araya getiriliyordu (BGST, 2008).

Bu süreçte ortaya çıkan Baas Partisi, Arap milliyetçiliğini ve Suriye'yi ciddi bir şekilde etkilemiştir. Baas Partisi'nin ideolojisi Avrupa sosyalizmi ve Arap milliyetçiliğinin bir karışımı olarak ifade edilebilir. Kendisini ulusun ruhunun ve çeşitli ihtiyaçlarının bir yansıması olarak gören (Eflak, 1968: 189) Baas (Ba'th) Rönesans, yeniden doğuş, diriliş anlamlarına gelir. Arap sosyalizmi vasıtasıyla Arapların yeniden doğuşunu, dirilişini kendisine ideal edinmiş siyasi bir partidir (Rüzgar, 1991: 20). Parti, Mişel Eflak, Salah Bitar, Ali Cabir, Abdullah Abdul Daim, Vahip El Ganim, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi El Kasım, Sami el Durabi ve Abdul Birr İyad El Sud tarafından kurulmuş olmakla birlikte, bu partinin kurulmasında en önemli rolü ve çabayı Mişel Eflak ve Salah Bitar ortaya koymuştur (Şen, 2004: 115). Baas Partisi adını Zeki Arsuzi'ye (1900-1969) borçludur (Şentürk, 2003: 49). Partinin sloganı *Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm* şeklinde formüle edilmektedir.

Baas Partisinin kuruluşu, İkinci Dünya Savaşı sonlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemle birlikte yükselişe geçen Arap milliyetçiliğinin görkemli ilerleyişinin göstergesi olarak kabul edilen üç önemli olay söz konusudur (Daviş, 2004: 143). Birincisi 1955 Bağdat Paketi, ikincisi 1956 Süveyş Kanalı Krizi ve üçüncüsü 1958 Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Bu faktörler içerisinde Mısır'ı Arap dünyasının merkezine oturtan olay Bağdat Paketi'nin kurulmasıdır. Bağdat Paketi, Sovyetler Birliği

tehlikesine karşı Batı'nın oluşturmaya çalıştığı bir ittifaktır. İçine Mısır da alınmak istenmektedir. Ancak Nasır bu pakta girmemiştir. Süper güçlerden bağımsız bir politika izlemek isteyen Nasır, kısa bir süre sonra "Bağılantısızlar Hareketi" olarak bilinen oluşuma destek vermiştir. Mısır ve Nasır'ın Arap dünyasında ki merkezi konumunu şekillendiren bir diğer önemli olay, Süveyş Kanalı krizidir. Nasır, İsrail karşısında askeri alanda alınan yenilgiyi siyasi alanda bir zafere dönüştürmüştür. Nasır, Devrimin dördüncü yıldönümü olan 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, İsrail'i de kullanarak bir askeri harekât yaptı ve kısa sürede Mısır kuvvetleri yenilgiye uğratıldı. Ancak Sovyetler Birliği'nin sert tepkisi ve Asya-Afrika ülkelerinin saldırıyı kınaması, ABD'nin, bölgenin Sovyet etkisine girmemesi için bir şeyler yapmasını zorunlu kıldı. ABD İngiltere ve Fransa'ya baskı yapmak zorunda kaldı. Önce İngiltere ve Fransa, daha sonra da İsrail geri çekilmek zorunda kaldı. Kanal 1957 yılında yeniden uluslararası trafiğe açıldı. Ancak artık Mısır'ın malıydı. Nasır, askeri yenilgiyle sonuçlanan bir savaştan siyasi zaferle ayrılmıştı. Arap Milliyetçiliğinin yükselişinin zirvesi olarak kabul edilen en önemli olay olan 3. etken ise 1 Şubat 1958'de iki Arap devleti Mısır ve Suriye'nin "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adı altında birleşmesi oldu. Mısır ile birleşmeyi Suriye'de organize eden Salah Bitar ve Mişel Eflak'ın Baas Partisi olmuştur (Arı, 2005: 264). Yemen de bu Cumhuriyete federal bir çerçevede katılmıştı. Nasır devlet başkanı, Kahire de başkent seçilmişti. Ancak pratikte yaşanan sorunlar, örneğin Mısır'ın birlikte daha baskın olması, önemli görevlere (Suriye'de de olmak üzere) Mısırlıların atanarak Suriyelilerin daha geri hizmetlere atanması, Nasır'ın liderliği paylaşmak istememesi ve Baas'ın liderlik konusunda "kollektif liderlik" fikrinin uygulanmasında ısrar etmesi gibi bazı etkenler birliğin temellerini sarstı. Birleşmenin sonuçlarından memnun olmayan Suriye, 1961 Eylül'ünde birlikten çekildiğini açıkladı ve peşinden Yemen birliği terk etti.

Arap milliyetçiliğinin çöküşüne neden olan olaylar zincirinin önemli bir halkası olan bu süreç, daha sonra iki önemli olayla birleşerek Arap milliyetçiliğini bir daha toparlanamayacak şekilde dağıtmıştır. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra Arap Birliği hayali ciddi bir yara aldı. 1963 yılında yine bir birlik denemesi tartışıldı. Mısır, Suriye ve Irak'ın federal bir devlet olması düşünceleri gündeme geldi ancak, bunun gerçekleşmesinin 20 yıllık bir döneme yayılması kabul edildi. Bu sürece kadar Arap milliyetçiliği zirvesini yaşıyordu; bununla birlikte artık düşüş gerçekleştirmeye başlamıştı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılması Arap milliyetçiliğinin dağılmasının birinci basamağı olarak kabul edilebilir.

Birlik düşüncesinin dağılmasının ikinci basamağı ise Altı Gün Savaşlarıdır. 1967 yılında İsrail'in Mısır, Suriye ve Ürdün ile yaşadığı savaştan (Altı Gün Savaşları) galip çıkması ve bunu çok kısa sürede başarması Nasır liderliğindeki Arapları hayal kırıklığına uğrattı. Bu savaştan İsrail altı gün içerisinde kesin askeri zaferini ilan etti. Araplar teslim oldu ve barış görüşmeleri başladı. Yenilgiden sonra itibarı ciddi biçimde darbe alan Nasır, 9 Nisan'da tüm sorumluluğu kabul etmiş ve istifasını sunmuştu. Ancak halkın istifaya karşı çıkması üzerine 1970 yılında ölünceye kadar görevini devam ettirdi. Bu savaş, aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin çöküşünü de hazırlamıştı.

Üçüncü olay, Arap milliyetçiliği düşüncesinin ölümünün en önemlisi ve en vurucusudur. Mısır'ın İsrail ile Camp-David anlaşmasını imzalaması Arap dünyasında mevcut olan parçalanmışlığı daha da ciddi bir şekilde su yüzüne çıkarmıştır. Nasır'ın ölümünden sonra yerine geçen Enver Sedat, 1972 yılında Sovyet uzman ve teknisyenleri Mısır'dan kovarak Sovyetler Birliği ile ilişkileri bozmuştur. 1976 yılında ise Sovyetlerle 1971 yılında imzalanan 15 yıl geçerli Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını feshederek Batı ve ABD'ye daha da yakınlaşmıştır (Arı, 2004: 395). Bu yakınlaşma ise 1978 yılında İsrail ile Camp-David anlaşmasını getirmiş ve Mısır, savaşla alamadığı Sina toprağını

anlaşma yoluna giderek almıştır. Bu anlaşmayla beraber İsrail bir Ortadoğu gerçeği olarak tanınmıştır. Ancak diğer Arap Devletleri bu anlaşmaya sert tepki göstermiş ve Arap dünyasının kalbi ve lideri Mısır Arap Birliğinden atılmıştır. Böylece Araplar birleşme yolunda öldürücü darbeyi almışlardır. Arap milliyetçiliği birleşme değil, "gittikçe daha küçük birimlere bölünme" yolunda ilerlemiştir (Ebu-Rabi, 2005: 119).

b-) Suriye Milliyetçiliği

Arap milliyetçiliği dışında gelişen Suriye milliyetçiliği yerel (Parochial) bir milliyetçiliktir. Yerel milliyetçilik Arap dünyasında pek yaygın olmamakla birlikte Mısır ve Suriye'de taraftar bulmuştur. Yerel milliyetçilik, düşünceleri daha çok Suriye ve Lübnan'da etkili olmuş olan Antun Saadah ve onun tarafından 1932'de kurulmuş olan *Suriye Sosyal Milliyetçi Parti* (SSMP) tarafından geliştirilmiştir (Pipes, 2008). Saadah, Pan-Arap milliyetçiliğine karşı, Suriye milliyetçiliğini savunuyordu ve onun için Suriye'nin Araplığı bile tartışma konusu idi (Tibi, 1998: 278).

SSMP'nin milliyetçiliğe ilişkin görüşleri şu yöndeydi; *Milliyet bir grup insanla bir toprak parçasının izdivacının bir ürünüdür* (Hüseyn, 1991: 170). Parti Pan-Suriyeci bir çizgideydi. "Suriye Suriyelilerindir ve Suriyeliler bütün halinde bir millettir." ifadesi partinin sloganı haline gelmişti. Saadah Alman ve İtalyan faşizminden etkilenmişti. Özellikle Alman milliyetçiliğinin biyolojik temelli ulus tanımını benimseyen Saadah, Suriye'de bir Rönesans gerçekleştirebilecek, belli bir bölgede yaşayan ve organik bir varlık teşkil eden Suriye'den bahseder (Tibi, 1991: 282).

Saadah ve Partisi SSMP'nin görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Suriye Suriyelilerindir.

Suriye meselesi, diğer milli (ulusal) meselelere başvurulmaksızın bağımsız olarak ele alınması gereken ulusal bir meseledir.

Suriye meselesi, Suriye milletinin ve Suriye topraklarının meselesidir.

Suriye meselesi tarih öncesi çağdan beri mevcut olan Suriye halkının birliği meselesidir.

Suriye toprakları Büyük Suriye, Mezopotamya ve Sina, kısaca bereketli hilal ve onun yıldızı Kıbrıs'ı içine alan Suriye ulusunun yetiştiği fiziki bir alandır.

Suriye ulusu birlik içerisinde bir toplumdur.

Suriye'nin ulusal ve sosyal Rönesansı gücünü, Suriye ulusunun yeteneklerinden ve onun politik ve kültürel tarihinden almaktadır.

Suriye'nin genel çıkarı diğer bütün çıkarlardan önce gelir (Tibi, 1998: 282-283).

Saadah, Suriye'nin Araplığından ziyade tarih öncesi çağlarına vurguda bulunuyordu. Saadah kültürel bir topluluktan ziyade fiziksel karakterli bir ulus kavramı ortaya koydu. Ancak Saadah'ın *Suriye* tanımı aslında tüm Pan-Arap milliyetçilerin de sınırlarını işaret ettiği Büyük Arap Devleti'nden çok da farklı değildir. Bugünkü dar alana sıkışmış Suriye algısının dışında, Büyük Suriye benzeri bir

Suriye algısı vardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Suriye'nin bugünkü sınırlarına ulaşmasıyla birlikte, zaman zaman yerel milliyetçilik, bir politika olarak ortaya çıkmaya başlar. 8 Mart 1963 yılındaki darbe ile Baas'ın iktidara gelmesinin ardından Suriye, o zamana kadar giriştiği ve başarısız olduğu Arap Birliği politikasından Suriye ulusalcılığı politikasına dönüş yaptı (İHH, 2008). Baas Partisinde yaşanan iç rekabet iki kanada bölünmeyle sonuçlanmıştı. Darbe sonrası ayrışmalar, geleneksel Baas'ın asli fikirlerinden bir kopuş, yeni bir Baas anlayışı ortaya koydu. Bu süreçte Baas iki kanata ayrılmıştı. Bunlar Eflak, Bitar ve Hafız'ın oluşturduğu Pan-Arabizmi savunan grup ile, Cedit, Esad ve Ümran'ın oluşturduğu, daha çok Alevi subaylardan oluşan, önceliği Arap birliğinden ziyade Suriye'ye veren ikinci gruptu (Şen, 2004: 234). İkinci grubun sloganı *ilk önce Suriye* idi ve Arap ülkeleriyle ittifaktan ziyade Suriye'de sosyalizmin gelişmesine önem vermekteydiler.

Esasen Arap birliği, Suriye'de pratik bir siyasadan ziyade bir ideal olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan iktidar savaşları bu sonucu açık bir biçimde göstermektedir. Ayrıca azınlıkların tutumları da bu noktada belirleyici bir konumdadır. Örneğin Kuzey Suriye'de yaşayan Kürtler ve Asuriler gibi bazı azınlıklar birlik fikrine karşıdırlar (Country Studies, 2008). Bunun sebebi olarak kimlik gösterilebilir. Çünkü mevcut devlette azınlık halinde yaşayanlar, yeni *süper devlet* tarafından kapsanacak ve kimliği yeni devlet içinde daha da önemsiz hale gelecekti. Hatta bu sorun Araplar için bile geçerliydi. Çünkü bugün Suriyeli, Iraklı, Mısırlı olarak devletin birincil kimliğine sahipken, daha sonra yeni devlet kurulduğunda genel Arap kimliği içerisinde Suriyeli, Iraklı, Mısırlı olmak ikincil konuma inecekti (Country Studies, 2008).

Suriyeli dini azınlıklar açısından, birliğe ilişkin bir diğer önemli sorun ise, aşırı pan-Arap milliyetçiliğinin İslami bir yönetim getireceği korkusunu taşımaları nedeniyledir. Çünkü birçok Arap için İslam, önemli bir ortak birim ve Arap ülkelerinin birliği için önemli bir araçtır (Country Studies, 2008). İslamiyet ve Araplık iç içe geçmiştir. Bu bağlamda İslam bir Arap dini olarak görülmektedir (Güler, 2004: 182). Eflak'da bir Hıristiyan olmasına rağmen, Arap milliyetçiliği için İslamı çok önemli bir konumda görmektedir.

Bu ele alınan konular çerçevesinde görülüyor ki, genel bir Arap kimliğinin dışında bir Suriyelilik kimliği oluşturulmaya çalışılmış ve bu kimlik Araplığı dışlar nitelikte olmuştur. Ayrıca azınlıkların yaşadığı, daha önce ele alınan kaygılar da bu yerel (dar bölgeci) milliyetçiliğe pirim tanımıştır.

III-) Arap Milliyetçiliğinden Suriye ulusçuluğuna Hafız Esad ve Ulus Kurma Çabaları

Büyük Arap Devleti veya *Büyük Suriye* fikri, yerel (dar, bölgeci) milliyetçiler dışında tüm Arap milliyetçilerinin ana hedefi olarak karşımıza çıkmıştır. Sınırları Toros dağlarından Hint kıyılarına kadar olan ve Kıbrıs adasını da kapsayan Büyük Suriye aslında, ilk Arap milliyetçisi olan Emevilerin sınırlarını işaret eder. İşte bu ülkü, bütün Arap milliyetçi liderlerini harekete geçirdiği gibi Hafız Esad'ı da harekete geçirmiştir.

Hafız Esad'ın ilk gençlik yıllarında edindiği milliyetçi fikirleri, Alevi-mezhebi fikirlerine baskın gelmişti. Hafız Esad'ın hayatının iki amacı vardı; bunlardan birincisi Arap birliğini sağlamak, ikincisi ise İsrail ile savaşmak (Maoz, 1991: 81).³ Bu ikili hedef, Esad'ın temel stratejisi olmuştur; onun

3 İsrail karşıtlığı, Ortadoğu'da bir lider için en önemli meşruiyet kaynağıdır. Ortadoğu ülkelerinde 2008 yılında

stratejisi bu sonuçlara ulaşabilmek için Büyük Suriye adlı askeri ve siyasi şebekeyi kurmaktır. Hafız Esad kendisine, Arap birliğini oluşturacak meşruiyeti sağlamak için Selahaddin Eyyubi ve Nasır'ı örnek alır. Bu ikisine benzeme çabası, onun ulusal lider rolüne meşruluk ve destek sağlamak içindir (Maoz, 1991: 78).

Hafız Esad, iktidara gelir gelmez Cedid'in Suriye'yi Arap dünyasında yalnızlığa iten politikalarını değiştirdi. Cedid'in Suriye'yi 1960'ların son çeyreğinde yalnızlığa iten politikaları Esad tarafından çok tehlikeli bulunuyordu. Özellikle Suriye'nin ulusal çıkarları açısından tehlikeliydi; çünkü olası İsrail saldırısında Suriye'nin yalnız kalmasından korkuyordu (Maoz, 1991: 71). Suriye'nin güçlü bir ordu ve dostlara ihtiyacı olduğuna inanan Esad, muhafazakâr Arap rejimleri ile ilişkilerini düzeltirken, Batıya karşı ise Sovyetler Birliği'ne yakınlık duyan bir dış politikayı izlemeyi tercih etti. Aynı anda, hem çok büyük maddi zenginliğe sahip muhafazakâr Arap rejimlerine ve Sovyetler Birliği'ne yönelik dış politika açılımı, ilerleyen süreçte Suriye'ye ekonomik, askeri, vs. çok boyutlu bir avantajlar dizisi sağlayacaktı (Şen, 2004: 285).

Öncelikle Suriye'yi bu izole durumdan kurtaran Esad, kendi iktidarını sağlama aldıktan sonra, Arap birliği yönünde çalışmalarına girmiş ve dördüncü kez başarısızlığa uğrayan Mısır, Libya, Sudan ve Suriye'yi birleştirme çalışmalarına iştirak etmiştir⁴ (Arı, 2005: 364). Arap Birliği'nin kurulmasında İsrail'in önemli bir yeri vardır. Esad'a göre Arap Birliği demek, İsrail'in yıkılması demektir (Maoz, 1991: 84). Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin öncülüğünde başlayan ve daha sonra Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın da katıldığı *Yom Kippur* savaşı, Suriye'nin İsrail'e karşı Arap ülkelerinin lideri pozisyonunu sağlamlaştırmıştır (Jordan, Lenz, 1998: 65). Bu savaşla birlikte Araplar, İsrail'e karşı ilk kez, geçici de olsa, bir üstünlük kurmuşlardır. Bu durum en çok Esad'ın imajını etkilemiştir. O artık Suriyelilerin gözünde bir savaş kahramanıdır. Bu savaşın bir diğer önemli sonucu ise, Mısır'ın bir süre sonra ABD'ye yaklaşması ve İsrail ile olan düşmanlığını sona erdirmesi olmuştur. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın bu politikası Mısır'ı, Salah Cedid dönemi Suriye'si gibi, Arap dünyasında yalnızlığa iterken, Suriye bölgede etkili bir aktör haline gelmiştir (Şen, 2004: 287).

Hafız Esad, Büyük Suriye ülküsünü halkına ve ülkesine karşı yapması gereken hayati bir görev olarak görüyordu. Suriye'nin, onun idaresi altında birleşmesi ve bölgesel bir güç haline dönüşmesi, ulaşılması gereken bir hedefti (Maoz, 1991: 66). Esad, aynı zamanda güce karşı aşırı hırslıydı. Birliği, kendi liderliği etrafında kurmak istiyordu. Esad, Büyük Suriye sınırları içerisinde gördüğü Lübnan ile de diplomatik anlamda ilişki kurmayı reddediyordu (Country Studies: 2008). Çünkü ona göre Lübnan yapay bir devletti ve sömürgeci güçlerce Suriye'den zorla ayrılmak durumunda bırakılmıştı. Bir devlet, kendisine ait olan toprak parçasına büyükelçilik açamazdı. Bundan dolayı Lübnan konusu, Suriye'de dış politika noktasında görmezden gelinen bir sorun olarak günümüze kadar gelmiştir. Bunun dışında kendisine rakip olarak kabul ettiği Irak ile de bir hesaplaşmaya girmiş ve bu uğurda İran-İrak savaşında İran'ı desteklemiştir (Şen, 2004: 296). Pan-Arabizm'in kalbi olarak kabul edilen Suriye'nin, Arap olmayan İran'a destek vermesi ve sonrasında meydana gelen

yapılan bir ankette 1. Hasan Nasrullah, 2. Beşşar Esad ve 3. Ahmedinejad en sevilen lider seçilmiştir. Bkz http://www.velfecr.net/haber_detay.php?haber_id=7080

2009 yılında yaşanan ve **One Minute** olarak hafızalara kazınan Davos Toplantısı'nda Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı R. T. Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı'na çıkışması o tarihten bu yana Erdoğan'ı Ortadoğu'nun en sevilen lideri haline getirmiştir. (Bkz Akgün, V.d., 2011).

4 Daha önce üç birleşme denemesi daha yapılmıştır. Bunlardan ilki 1 Şubat 1958 tarihinde Mısır, Suriye ve Yemen'in katıldığı Birleşik Arap Cumhuriyetidir. 1961 yılında Suriye'de bir darbe gerçekleşti ve birlik sona erdi. İkincisi 1963 yılında yine Mısır, Suriye ve Irak arasında yapılmaya çalışılmış ve yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üçüncüsü Mısır ve Irak arasında gerçekleştirilmeye çalışılmış ve yine hüsrarla sonuçlanmıştır.

gelişmeler ise, yeni bir *Arap Soğuk Savaşı*'nın başlamasına neden olmuştur.

1980'li yıllarda Büyük Suriye hedefi ciddi yaralar almış ve bu tarih, bir anlamda Pan-Arabizm'in çöküşü olarak adlandırılmıştır. FKÖ ve Arafat ile Esad'ın çatışması, İran-İrak savaşında Suriye'nin kişisel iktidar çekişmelerinden dolayı İran'a destek vermesi, Mısır'ın İsrail'le Camp David barış anlaşmasını imzalamasının ardından yaşanan problemler ve Mısır'ın Arap Birliği üyeliğinin iptali ile Arap dünyasından dışlanması gibi sebepler, Suriye'de Pan-Arabizm fikrinin çöküş sebepleri arasında sayılmaktadır (Sever, 2004:, 212-213).

Esad Arap milliyetçiliği yanında Suriye ulusçuluğu noktasında da adımlar atmıştır. Esad dönemi Suriye'sinde ülke, bir toparlanma sürecine girmiş ve sürekli darbelerin olduğu *zayıf ülke* imajı silinerek, dirayetli bir yönetim ortaya konmuştur. İktidar savaşlarını sona erdirerek mutlak iktidarı ele alan Esad, öncelikle bir Arap Birliği çabalarına girişmiş, ancak bu süreç içerisinde Suriye ulusu ve Suriye ulusal kimliği de yaratmaya çalışmıştır. Esad'ın döneminde, 1950 ve 1960'lı yıllarda zayıf olarak adı çıkmış Suriye'nin sarsıntılı ve bölünmüş sisteminin 1970'lerin başından itibaren güçlü, dengeli ve oldukça merkezi bir devlete dönüşümü söz konusu olmuştur (Maoz, 1991: 299). Esad, ülkede siyasi, ekonomik ve sosyal olarak bir canlanma sağlamayı başarmıştır. Suriye'nin ulusal bilincinin gelişmesi için uğraşmış ve geleneksel sosyal kanallar olarak ifade edilen kabilevi, bölgesel, mezhepsel vs. bağlılıkların üzerinde bir Suriye bağlılığı yaratmaya çalışmıştır. Suriye'de en önemli sorunların başında yer alan konu bölgesel, mezhepsel bağlılıklar olarak göze çarpıyordu. Bir ulus olma yolunda Suriye öncelikle ulusal bütünleşmeyi sağlamak zorundaydı. Ulus-devletlerin en temel problemi olan, sınırlar içerisinde yaşayan nüfusun homojen bir hale getirilmesi problemi, tarihsel koşulların zorunluluğundan ziyade, Suriye gibi sömürgeciler tarafında oluşturulan yapay devletlerde daha önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1940'ların sonu ve 1950'lerin başında Suriyeli gençler, lise düzeyinde, yani farklı mesleklere atılmadan ya da ülkenin başka kesimlerine taşınmadan önce siyasi açıdan bilinçleniyordu... Bu da siyasi ve ideolojik duruşlarının kendi tarım-kentlerdeki yerel siyasi durumu yansıtması anlamını taşıyordu. Sonuç olarak, ulusal partilerde Suriye'deki bölgecilğe ayak uydurmak zorunda kaldılar ve adem-i merkezi, kendine dönük yapılar haline geldiler. Sonuçta, ulusal partiler [bölge arası ve] bölge içi çıkarları yansıtmaya devam ettiler (Van Dusen, 1972: 124,125). (Akt. Van Dam, 2000: 24).

Suriye'deki ulusal siyasal partilerin bile büyük bölümü bölgesel çıkarları temsil eden partilerdi ve ideolojisi ne olursa olsun, ancak belirli bölgelerde ve belirli kesim tarafından benimseniyordu. Milliyetçiliğin canlanmasıyla birlikte zayıflamaya başlayan geleneksel bağlılıkların ve diğer tikelci zihniyet yapılarının 1960'lı yıllardan sonra, özellikle eğitimde kaydedilen ilerleme sayesinde bastırıldığı görülmektedir (Van Dam, 2000: 24). Hafız Esad, bu geleneksel bağlılıkların tamamen ortadan kalkması ve ulusal bütünleşmenin tam olarak sağlanması için çok önemli adımlar atmıştır.

Esad'ın ulusal birliği sağlama adına attığı adımlara bakılırsa; öncelikle iktidara geldikten hemen sonra Baas Partisi önderliğinde bir blok oluşturmuştur. *Ulusal İlerici Cephe* adlı bu blok içerisinde Suriye Arap Sosyalist Birliği, Nasırcı grup, Sosyalist Birlik hareketi ve Arap Sosyalist Partisi yer almaktaydı (Arı, 2005: 465). Bu yeni organ, rejimi güçlendirmek ve muhalefeti etkisiz hale getirmeyi amaçlıyordu. Esad başkanlığında kurulan ve 18 üyesinden 9'unun Baas Partili olduğu bu yeni organ, Suriye'deki en yüksek otorite mercii oldu (Şen, 2004: 274). Ayrıca Esad, siyasi desteğini arttırmak için de, 85 Baas, 40 milliyetçi ve sol parti üyesi, 48 çeşitli işçi örgütü, köylü ve meslek

organizasyonlarının temsilcilerinden oluşan 173 sandalyeli *Halk Meclisini* oluşturdu (Şen, 2004: 273).

Rejim, güç gereksinimini ordu ile temin ederken, toplumsal boyutta ise Baas Partisi ve sivil toplum örgütleri önemli birer meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır. Esad'ın üç güç kaynağından birincisi ordu, ikincisi Baas Partisi ve üçüncüsü istihbarat ağıdır (Arı, 205: 466). Bu güç kaynakları merkezinde Suriye'yi yönetirken iki prensip Esad'ın kararlarına yön verecektir. Birincisi yönetimine tehdit doğmasına izin vermemek; ikincisi politikalarına geniş bir halk desteği sağlamak (Şen, 2004: 273). Esad ulusal birliği sağlamak isterken bunu çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içerisinde demokratik bir yolla değil, otoriter bir yöntemle gerçekleştirecektir. Bu süreç içerisinde Baas Partisi, toplumsal destek ve meşruiyet noktasında önemli konuma sahip olmuştur. Esad, Baas Partisi aracılığıyla, yeni genç nesil arasında (kadın-erkek ayırmadan) Baas yönelimli Suriyeli Arap vatanseverleri oluşturmuştu (Maoz, 1991: 299). Baas Partisi'nin dışında Adyat Arkeoloji Cemiyeti (1924), Halep Sanayi Odası (1935), Suriye Kızılay Derneği (1947) ve Suriye Talebe Birliği (1950) gibi sivil toplum örgütleri devletin meşruluk sorununu aşmak için bir araç olarak kullanılmışlardı. Esad döneminde sivil toplum oluşumları, devletin halkın gözünde meşruluğunu sağlamak, rejimi halkın gözünde güçlendirmek, rejimin doğrultusunda gerekli olan kültürün ve ideolojinin halka benimsetilmesini sağlamak gibi işlevlere sahip olan ve devletle organik ilişkisi olan kuruluşlardı (Sarı, 2011: 68).

Esad'ın, Suriye'deki toplumsal bölünmüşlüğü aşma çabalarından bir başkası ise, belirli bir kesimi ifade eden tanımları ortadan kaldırması olmuştur. Örneğin dini kökene işaret eden coğrafi tanımlamalar gözden geçirilmiş ve daha tarafsız, Arap ortak kimliğine vurgu yapan isimlerle anılmaya başlanmıştır. Örneğin, hangi dinden olursa olsun, bütün Arapların eşit olduğunu vurgulamak için, *Cebel el-Dürüz* (Dürzi Dağı) yerine *Cebel el-Arab* (Arap Dağı) ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Lazkiye yöresindeki dağlar, Suriye hükümetinin istatistiki dökümlerinde yakın bir geçmişe kadar *Cebel el-Alaviyin* veya *Cebel el-Nusayriyah* (Alevi Dağları ya da Nusayr Dağları) olarak geçmekteydi. 1976 yılından itibaren ise daha tarafsız olan *el-Cebel Al-Sahiliyah* (Sahil Dağları) adı kullanılmaktadır. *Vadi el-Nasara* (Hıristiyanlar Vadisi) ise günümüzde *Vadi el-Nadara* (Yeşeren Vadi) adıyla anılmaktadır (Van Dam, 2000: 26). 1960'larda Kürtler de benzer uygulamalardan nasiplerini almışlar ve köylerinin Kürtçe isimleri Arapça isimlerle değiştirilmişti (Ziadeh, 2009: 2).

Daha önce belirtildiği gibi, Hafız Esad ulusal meşruiyetini sağlamak adına kendisine Selahaddin ve Nasır'ı örnek aldı. Bu ikisine benzeme çabası, onun ulusal lider rolüne meşruluk ve destek sağlamak içindir (Maoz, 1991: 78). Esad, 1973 Anayasası'nda Devlet Başkanı'nın Müslüman olması ibaresine yer vermeyince sert tepkiyle karşılaştı. Geri adım atan Esad'ın yardımına, Lübnanlı Şii İmam Musa Sadr yetişti. Nusayri Aleviliğin, Şiiliğin bir kolu olduğunu ifade ederek, Sünni dünyada Müslüman olarak dahi kabul edilmeyen bu azınlığın bir üyesi olan Esad'ın, Devlet Başkanı olmasının önünü açtı. Daha sonraki süreçte Esad, Hac ziyareti yaparak, Sünni camilerde namaz kılarak kendisinin de samimi bir Müslüman olduğunu ifade etti ve mezhepsel ayrılıkların önemli bir sorun olmadığını belirtti.

Esad, yönetimi altındaki Suriye'de ulusal bütünleşmeyi sağlayıp, bir ulus kurmayı hedefledi. Ulus-devlet olmanın temel şartı olarak sınırlar içerisindeki nüfusun homojen bir hale getirilmesi gerekmektedir. Esad da bunu sağlamaya çalıştı. Ancak bu konuda başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değil. Çünkü Esad, geleneksel sosyal bağlılıkları kaldırmak ve toplumsal bir kimlik inşa etmek için çabalamış olsa da, kendisinin iktidarı da temelde bu kaldırmak istediği sosyal

bağlılıklar üzerine kuruluydu. Çevresindeki insanlar genellikle yakınlarından müteşekkildi. Özellikle Lazkiyeliler aktif olarak Esad'ın yakın çevresinde yer alıp, yönetim kademesinde görev aldılar. Hatta Esad'ın yönetimini "Lazkiyelilerin yönetimi" olarak adlandıranlar da mevcuttur.

Bu sürecin başarısızlığının bir diğer göstergesi de, Esad yönetimine yönelik muhalefet hareketlerinin bir türlü bastırılmamasıdır. Esad muhalefeti silah zoruyla sindirmiş olsa da, yönetimine duyulan tepkilerin dinmemesi, toplumsal bütünleşmenin başarıya ulaşmadığını işaret eden önemli bir delildir. Özellikle Sünni İslami muhalefetin etkili muhalefeti ve şiddet içeren eylemleri, Esad'ın buna karşı başlangıçta çaresiz görünmesi gibi olgular ve İslami muhalefetin gittikçe güçlenmesi, toplumsal kabul görmesi, Esad Rejiminin tam olarak oturmadığının bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Mezhep ayrımcılığı, yolsuzluk ve parti içi disiplinsizlik gibi etkenler, diğer etkenlerle birleşince, Esad'ın oluşturmak istediği ulusal meşruiyet artık söz konusu olamazdı.

Esad 1977'de yolsuzlukla mücadele kampanyası başlattı (Van Dam, 2000: 165). Başarısızlığa uğrayan bu kampanyayı 1979 yılında ikinci bir kampanya takip etti. Ancak bu da başarısızlığa uğrayacaktı. Bunun sebebini Suriye'nin Birleşmiş Milletler'deki daimi temsilcisi Hammud el-Şufi, istifa konuşmasında şöyle izah etti:

Demokratik yöntemler uygulanmadığı sürece, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ve rüşvet kontrol altına alınamaz. Esad'ın yakın geçmişte başlattığı ve büyük reklamı yapılan, yönetimi yolsuzluktan arındırma hareketi, onun devlet ve orduda yerlerini garantilediği kişisel dost ve akrabalarını zor duruma sokacağı anlaşılır anlaşılmaz durduruldu (Akt. Van Dam, 2000: 166).

Başlangıçta Esad'ın getirdiği ekonomik rahatlık 1980'li yıllarda sona ermeye başladı. Esad'ın, İran-İrak savaşında Arap olan Irak'a karşı Arap olmayan İran'ı tercih etmesiyle Arap dünyasından almış olduğu maddi yardımların kesintiye uğraması, bu ekonomik zorluğun önemli safhalarından birisini oluşturuyordu. İkincisi, İsrail ile girilen savaşta silah gücü olarak geri kalmamak adına, gelirlerin büyük kısmının savunmaya harcanması da ekonomik olarak ülkenin sıkıntılarını arttırdı.

Yaşanan toplumsal sorunların yanı sıra ekonomik ve siyasi sorunlarda, bir bütün olarak Suriye'nin ulusal ve bölgesel bütünleşme sürecini olumsuz etkiledi. Ancak tüm bu olumsuz etkilere rağmen Esad, kısmen de olsa, Suriye'ye bir kimlik ve itibar kazandırmayı başardı. İstenilenin çok uzağında olmasına rağmen, geleneksel-bölgesel bağlılıklar eskiye oranla, en azından ulusal siyasette, daha az etkili olmaya başladı. Ancak bu bir ulusal kimliğe dönüşmedi.

Sonuç

Fransız Devrimi ile birlikte tarih sahnesinde yerini almış olan milliyetçilik olgusu, 20. yüzyılda bir siyaset biçimi olarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Pre-kapitalist devletlerin yıkılarak tarihe karışması, 20. yüzyılın başında Ortadoğu'da da etkili olmuş ve başlangıçta kültürel taleplerle ortaya çıkan Arap milliyetçi düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte bağımsızlık yanlı hareketlere dönüşmüşlerdir. Osmanlı'nın yıkılışı sonrasında sömürgeleşen Arap ülkeleri, bağımsızlık talepleri doğrultusunda tek bir Arap devleti çatısı altında birleşme çabasına girişmişlerdir. Sömürgecilerin müdahalesiyle birden çok devlete bölünen Araplar, tek çatı altında birleşme çabası içerisindeyken, bunun pratik olarak o dönemde mümkün olmadığını görünce, öncelikle sömürgeciler tarafından yapay sınırlarla birbirinden ayrılan küçük devletleri bağımsızlığına kavuşturmayı, daha sonra ise bu devletlerin tek bir çatı altında toplanması amacını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Bu süreç içerisinde ortaya çıkan Baas hareketi, birisi Hıristiyan, diğeri Sünni Müslüman iki Suriyeli düşünür tarafından kurulmuştur. Baas hareketi, bağımsızlık sürecinde Suriye'de kurulmuştur. Temel amacı, aradaki yapay sınırları ve farklılıkları ortadan kaldırıp, bütün Arap ulusunu bir araya getirmek olan bu hareket, Suriye ve Irak'ta iktidara gelmiştir. Üç temel ilkesi birlik, özgürlük ve sosyalizmdir. Bu ilkeler üç kutsal olarak da anılır. İlk Arap Birliği denemesinde etkin rol üstlenen Baas ve kurucuları, Mısır, Suriye ve Yemen ile birlikte oluşturulan Birleşik Arap Devleti'nin kurulmasına ön ayak olmuşlardır. 1961 yılında Suriye, bir darbe ile birlikten ayrılmış ve tek başına yola devam etme kararı almıştır. 1963, 1966 ve 1970 yılında üç darbe daha gören Suriye, 1970 Kasımında Hafız Esad'ın iktidara gelmesi ile görece bir istikrara kavuşmuştur.

Özelde Baas Partisi ve genelde Arap milliyetçiliği, Alman milliyetçiliğinin irridentist özelliğine sahip olmuştur. Alman milliyetçiliği, romantik temelde ve kültürcü bir özelliğe sahiptir. Ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat olgusu olarak biçimlenmiştir. Alman milliyetçiliği devlete dayalı olarak oluşmamış, tersine kendi ulus-devletini yaratmıştır. Arap milliyetçiliği de bu çerçevede önce bir milliyetçi düşünce oluşturmuş, daha sonra bu milliyetçilik düşüncesine binaen bir ulus-devlet yaratmaya çalışmıştır. Esad'da, bu anlamda irridentist milliyetçilik düşüncesine sahip olarak Alman milliyetçi düşüncesine benzer bir biçimde ulus-devlet kurmaya çalışmıştır.

Esad, iktidara gelir gelmez öncelikle kendi iktidarını sağlama alma çalışmıştır. Bütün yetkileri kendisinde toplayan Esad devlet başkanı, parti başkanı ve ordunun başı olarak tek adam konumuna gelmiştir. Esad, gücünü üç kaynaktan almıştır. Bunlar ordu, parti ve istihbarat ağıdır. Esad'ın güçlü bir şekilde iktidara gelmesinden sonra da Arap Birliği ideali devam etmiş ve bütün Arapların tek bir çatı altında toplanması fikri Esad'ın Arap dünyasında önder bir konuma sahip olma düşüncesiyle birleşmiştir. Esad, Arap Birliği fikrinin, kendi liderliği altında olması durumunda canlanacağını ve başarıya ulaşacağını düşünüyordu. Genel anlamda Esad'ı, düşüncelerini ve eylemlerini irdelersek; Esad tek bir çatı altında tüm Arapların toplandığı Büyük Suriye ülküsüne sahiptir. İktidara geldiğinde, kendisinden önceki yönetimi, Suriye'yi Arap dünyasında yalnızlaştırdığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Bütün Arap ülkeleriyle ilişkili olmanın bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda ilerici-gerici ayrımı yapmadan tüm Arap devletleriyle yeniden ilişkiler sağlıklı bir hale getirilmeliydi ve Birlik çalışmaları devam etmeliydi. Nitekim Esad iktidara geldiğinde Libya ile yeni bir birlik anlaşması için gönüllü olmuştur. Esad iktidarı süresince pragmatist bir tavır içerisinde olmuştur. Örneğin kendi ülkesinde faaliyet gösteren İslami gruplara kesinlikle müsamaha göstermemiş ve halen yürürlükte olan bir yasa ile Müslüman kardeşler hareketini yasadışı ilan etmiş ve onlarla temas kurmayı bile ölümcül bir suç kabul etmiştir. Ancak Ortadoğu'daki İslami oluşumların liderlerinin ülkesini ziyaret etmesine izin vermiştir. Hatta yeri geldiğinde onları desteklemiştir. Buna karşın, aynı ideolojiyi savunduğu Irak Baas partisi ile iktidar çekişmesine girdiği için İran-İrak savaşında İran'ın yanında yer almış ve kendi iktidarını pekiştirmek için her yola başvuracağını pratik olarak göstermiştir. Bir yandan Arap Birliği Projesini hayata geçirmeye çalışırken, diğer yandan kendisine rakip olacak bir Arap liderin, Arap olmayan İran'la savaşında İran'ın yanında yer alarak Birliği yaralayacak bir konuma da hiç tereddütsüz girebilmiştir.

Arap Birliğinin gerçekleşmesi sürecinde İsrail faktörü önemli bir rol oynamıştır. Esad, Arap dünyasındaki karizmatik pozisyonunu da bir anlamda İsrail karşıtı tavırları ve İsrail ile sürekli bir savaş içerisinde olmasına borçludur. Arap milliyetçi düşüncesinde İsrail öteki rolünü oynayarak, bir anlamda tüm Arapların, rejimleri arasında problem olsa da, birlikte hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir. Arap rejimleri arasında ilerici-gerici tartışmaları İsrail karşısında önemli bir sorun

olmaktan çıkmış ve tek vücut olarak hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Esad, 1973 *Yom Kippur* savaşıyla İsrail'in yenilmez olduğu düşüncesine darbe vurmuş, savaş sonunda ciddi sayılamayacak bir başarıyı diplomatik bir zafere dönüştürmüştür. *Kuneytra Fatihi* unvanı da bu savaş sonunda kendisine layık görülmüştür. Esad, Suriye gibi istikrarsız ve zayıf bir ülkeyi, İsrail'in varlığı sayesinde, iktidarından kısa bir süre sonra oldukça güçlü ve hatırı sayılır bir ülke konumuna getirmiştir. Öyle ki "Ortadoğu'da Mısır'sız savaş, Suriye'siz barış olmaz" dedirtecek kadar ülkesine itibar kazandırmıştır.

Suriye bir üçüncü dünya ülkesi olarak diğer üçüncü dünya ülkeleri ile benzer özellikler gösterir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanmış genç bir ülkedir. İktidar sahipleri toplum karşı daha az sorumluluk duygusuna sahiptir. Devlet olarak iktisadi yapının içerisinde daha aktif bir konumdadır. İktidarı muhafazada kiskançtır. Rejimin güvenliği insan ve toplum güvenliğinden daha ön plandadır. Rejimin gücü askeri ve istihbari temeller üzerine kuruludur. Bu özellikler çerçevesinde bakıldığında Esad ve onun Suriye'si, Üçüncü dünya ülkelerindeki milliyetçilik anlayışının tipik bir örneğidir.

Esad, Arap Birliği düşüncesini gerçekleştirememiştir. Bunun sebepleri arasında 1980'li yıllarda Arap milliyetçiliğinin çöküşü en önemli faktörler arasında sayılabilir. Filistin davasının, liderlerin kişisel çekişmeleri sonucu zayıflaması, İran-İrak savaşında Suriye'nin İran tarafında olmayı tercih etmesi, Mısır'ın Enver Sedat dönemiyle birlikte İsrail ile barış görüşmelerine başlaması ve Camp David barış anlaşmasını imzalaması ve Arap ülkeleri tarafından dışlanması gibi etkenler, Arap milliyetçiliğini zayıflatan etkenler olmuştur. Ancak hala anayasada "Suriye Arap dünyasının bir parçasıdır." denilerek bu ideal korunmaya çalışılmaktadır.

Esad'ın Suriye ulusal kimliğinin oluşması yolunda harcadığı çaba, bir ulus kurma süreci olarak ele alınabilir. Ancak, ulus olma süreci için gerekli şartlar, Suriye'de oluşmamıştır. Ulusal bir kimlik oluşturmanın bazı şartları vardır. Buna göre ilk şart teritoryal/Ülkesel özelliktir. Bu şart bağımsız bir devlet olarak Suriye'de mevcuttur. Sınırları çizilmiş bir mekân söz konusudur. Ancak bu mekânın tarihsel bir boyutu yoktur. Daha doğrusu eksiktir. Tarihsel olarak Suriye, Filistin, Ürdün, Irak ve Lübnan'ı kapsar. Ancak sömürge döneminde bu ülkeler yapay sınırlarla bölünmüştür. Bu durum mekânsal özelliği eksik hale getirir.

İkinci özellik, vatan fikridir. Bu fikir, ortak düzenleyici kurumlar gerektirir. Bu kurumlar, ortak bir irade ve ortak siyasi duyarlılıkların ifadesi olarak kendini gösterir. Merkezleşmiş ve üniter bir yapı söz konusudur. Ancak Suriye bu noktada henüz ulusal bütünleşmesini bile sağlayamamıştır. Ortak kurumları söz konusu değildir. Ademi merkezi yapı, bu fikrin kök salmasını engellemiştir.

Üçüncü özellik, yasal-siyasi topluluktur. Bu topluluğun fertleri arasında yasal ve siyasi topluluk fikrinin doğuşuyla aynı zamana denk gelen bir yasal eşitlik fikrinin izleri de mevcuttur. Henüz cemaat olgusunun dışına çıkamamış Suriye için, bu özellikte söz konusu değildir.

Dördüncü ve son özellik olarak uluslar, yurt içindeki halkı bir arada tutan ortak bir anlayış, emel, hissiyat ve fikirlere, ortak kamusal kültüre sahip olmalıdır. Uluslar daha önce de ifade edildiği gibi, mensupları için yaratılan mitler, kutsallar, ortak tarihsel bellek, simge gelenekler aracılığıyla bağlanmış topluluklardır. Bu sebeple bu bağlar içerisinde faktörlerden birisi olan kültür, paylaşılan ana unsur olmalıdır. Ancak Suriye için en temel özellik olan homojenleşme sağlanamadığı için, yaratılan bir ortak kültür olmadığı için, bu özellik de geçerli değildir.

Suriye’de ortak dil dışında bir ulus olma emaresi ciddi anlamda göze çarpmamaktadır. Ortak dilin yarattığı birlik olgusu da Pan-Arap milliyetçiliği ile Suriye milliyetçiliği arasında gel-git yaratmaktadır. Genel olarak ifade etmeye çalışırsak, ne tam anlamıyla bir ulus-devlet olabilmiş, ne de ulusal kimlik yaratabilmiş olan Suriye, mevcut nüfusu açısından da bir ikilem içerisindedir. Arap nüfusun bilinçaltında var olan birlik fikri, zaman zaman Pan-Arap kimliği altında ikincil kimlik konumuna düşeceği korkusuyla reddedilmektedir. Özellikle de azınlıklar tarafından paylaşılan bu düşünce hareketsiz bir konumda olan Pan-Arap milliyetçiliği baltalamaktadır. Son tahlilde Pan-Arap milliyetçiliği bir ideal olarak her Arap ülkesinin gündelik siyasetinde bir araç olmaktan başka bir işlev görmemiştir. Yaşanan iktidar savaşları bunun en önemli göstergesidir. Ancak netice itibariyle ifade edersek, Araplık ya da Arap kimliği, Suriyelilik kimliğine daha baskın bir karakterdedir.

Dış güçler tarafından çizilmiş yapay sınırlar, kısır kişisel iktidar çekişmeleri, mevcut nüfusun ortak bir takım değerler etrafında bir araya getirilememesi vs. gibi etkenler bir ulusal kimlik inşasını olumsuz etkilemiş ve birbirinden tarihsel, kültürel, dilsel, hiçbir farkı bulunmayan birden çok devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda da ulusal bir kimliğe sahip bir Suriye ulus-devletinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKÇA:

AKGÜN, M. V.d., (2011), *Ortadoğu'da Türkiye Algısı*, İstanbul: TESEV Raporu.

ALBAYRAK, H., (2007), *İslam Birliği'nin Nüvesi Olarak Türkiye-Suriye Birliği*, İstanbul: Vadi Yayınları.

ARI, T., (2005), *Ortadoğu*, İstanbul: Alfa Yayınları.

ARMAĞAN, M., (2001), "Sunuş: Modernlik ve Milliyetçiliğin Yeni Yüzleri" (Der.) Mustafa Armağan, *Değişen Milliyetçilik*, (İ. Türkmen Çev.), İstanbul: Şehir Yayınları, Ss.5-10.

ANDERSON, B., (2001), "Milliyetçiliği Anlamaya Giriş", (Der.) Mustafa Armağan, *Değişen Milliyetçilik*, (Çev.) İsmail Türkmen, İstanbul: Şehir Yayınları, Ss. 31-62.

ANDERSON, B., (2004), *Hayali Cemaatler*, (İ. Savaşır Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

AYDIN, S., (2000), *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

BELLAMY, A. J., (2003), *Formation of Croation National Identity: Centuries-Old Dream*, Manchester, GBR: Manchester University Pres.

BOĞAZIÇI GÖSTERİ SANATLARI TOPLULUĞU (BGST), (2008), "Klasik Sömürgeciliğin Bölgeden Çekilişi ve Yükselen Arap Milliyetçiliği", <http://www.bgst.org/keab/keab140705bol2.asp> (29.02.2008).

COUNTRY STUDIES, (2008), *Concepts of Nationalism, Unity and the Arab Nation*, <http://www.country-studies.com/syria/concepts-of-nationalism,-unity,-and-the-arab-nation.html> 05.01.2008.

DAVİŞA, A., (2004), *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, (L. Yalçın Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.

EBU RABİ', İ. M., (2005), *Çağdaş Arap Düşüncesi*, (İ. Kapaklıkaya Çev.), İstanbul: Anka Yayınları.

EFLAK, M., (1968), "Socialist Doctrine of the Ba'th" *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, (Ed.) Kemal H. Karpat, Newyork, Frederick A. Praeger Publishers.

El-Cezire, (2008), Profile: *Sati El-Husari*, <http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/01/2008525184249157398.html>

GELLNER, E., (1992), *Uluslar ve Ulusçuluk*, (B. Ersanlı Behar, G. Göksu Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

GÜLER, Z., (2004), *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi Yayınları.

HARBİ, M., (1998), "Arap Ulusal Mitini Sorgularken", Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (S.

Derman Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, Ss.84-88.

HAYES, C. J.H., (1995), *Milliyetçilik: Bir Din*, (M. Çiftkaya Çev.), İstanbul: İz Yayınları.

HOBBSAWM, E. J., (2006), *Milletler ve Milliyetçilik*, (O. Akınhay Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HÜSEYİN, A., (1991), *İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar*, (M. Çiftkaya Çev.), İstanbul: İz Yayınları.

İHH, (2008), *Tarihsel Süreçte Suriye*, <http://suriye.ihh.org.tr/tarihsel/surec.html>. 05.02.2008.

İNAYET, H., (1997), *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, (2.Baskı), (H. Kırlangıç Çev.), İstanbul: Yöneliş Yayınları.

KARAKAŞ, M., (2000), *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara: Vadi Yayınları.

JORDAN, B., LENZ, A., (1999), *Yüzyılın 100 Politikacısı*, (A. Erinç Çev.), İstanbul: Afa Yayınları.

MANSFIELD, P., (2000), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap dünyası*, (S. Yurdakul Çev.), İstanbul: Söylem Yayınları.

MAOZ, M., (1991), *Esad –Şam'ın Sfenksi*, (H. Gündüz Çev.), İstanbul: Akademi Yayınları.

ÖZKIRIMLI, U., (2008), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

PIPES, D., (2008), *Radical Politics and the Syrian Social Nationalist Party*, <http://www.meforum.org/article/pipes/5788> 04.08.2008.

RÜZGAR, M., (1991), "Ortadoğu ve Baas Partisi", *Birikim Dergisi*, Sayı 22, Şubat,1991, İstanbul: Ss.18-22.

SARI, Ö., (2011), *Suriye'de Liberalleşme Hareketleri ve Sivil Toplum Örgütleri*, Konya, Çizgi Kitabevi.

SEVER, A., (2004), "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye: Baas Partisi, Esad Dönemi ve Sonrası", *Değişen Toplumlarda Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, (F. Atacan Der.), İstanbul: Bağlam Yayınları.

SMITH, A. D., (2004), *Milli Kimlik*, (B. S. Şener Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

ŞEN, S., (2008), *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayınları.

ŞENTÜRK, D., (2008) *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı*, İstanbul: Alfa Yayınları.

TİBİ, B., (1998), *Arap Milliyetçiliği*, (C. Temiz Çev.), İstanbul: Yöneliş yayınları.

VAN DAM, N., (2000), *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, (Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

VAN DUSEN, M. H., (1972), “Political Integration and Religionism in Syria”, *The Middle East Journal*, Cilt 26, Bahar 1972, Ss. 123-136. Akt. VAN DAM, N., (2000), *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, (Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

VATANDAŞ, C., (2004), *Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, İstanbul: Açılım Yayınları.

ZIADEH, R., (2009), “The Kurds in Syria”, www.usip.org Erişim Tarihi 10.01.2010

http://www.velfecr.net/haber_detay.php?haber_id=7080

Turan GÜLER

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan
Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Edebiyat Bölümü,
tuuran@hotmail.com.

ŞİİR VE GELENEK BAĞLAMINDA AKİF İNAN'IN ŞİİRİ

The Poetry Of Akif İnan In The Context Of Poetry And Tradition

Özet

Modern Türk edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat yıllarından bugüne Türk şiirinin en tartışmalı konularından biri gelenek kavramıdır. Tartışmanın merkezinde ise geleneğin reddedilmesi ya da geleneğin temellük edilmesi meselesi bulunmaktadır. Bu tartışma Osmanlı devletinde batılılaşma süreci ile birlikte edebiyat dışı alanlarda başlayıp edebiyata geçmiş bir tartışmadır. Batılılaşma ile birlikte Türk edebiyatında ilk defa görülen edebi türlerin yanı sıra şiirde de geleneksel şiirde kullanılan form, dil, üslup, muhteva gibi unsurlara Batı'dan alınan yeni dil, üslup, şekil, muhteva gibi unsurlar eklenir. Bu durum şiirde geleneği sürdürme ya da reddetme arasında devam eder. Günümüz şairlerinden olan Akif İnan'ın şiiri de bu bağlamda ele alınmış ve şiirlerindeki geleneğe ait şekil, üslup, dil, muhteva gibi unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için ilk olarak gelenek konusunda genel ve kısa bir giriş yapılmış, ardından Akif İnan'ın gelenek hakkındaki görüşleri ve şiirinin zihniyeti meselesine temas edilmiştir. Son olarak şairin şiirlerinde bulunan geleneksel unsurlar şekil, dil ve ahenk, muhteva üst başlıkları altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler; Gelenek, Şiir, Modern Türk şiiri, Akif İnan

Abstract

Since the Tanzimat period, which is accepted as the beginning of modern Turkish literature, one of the most controversial topics of Turkish poetry has been the concept of tradition. At the centre of the discussion, there is the question of the rejection of tradition or the appropriation of tradition. This is a discussion which began in non-literary fields and proceeded to literary fields with the process of westernization in the Ottoman state. In addition to the literary genres seen for the first time in Turkish literature with westernization, elements such as new language, style, form and content from the west are added to the elements such as form, language, style and content used in traditional poetry. This situation continues between continuing or rejecting the tradition in poetry. The poetry of Akif İnan, one of today's poets, was also handled in this context and attempts were made to identify elements such as shape, style, language and content of his poetry belonging to tradition. For this, first a general and brief introduction to tradition was made, and then Akif İnan's views on tradition and his mentality of poetry were mentioned. Finally, the traditional elements in the poet's poetry are evaluated under the main headings of form, language and harmony, content.

Key Words; Tradition, Poetry, Modern Turkish Poetry, Akif İnan

Giriş

Sosyal bilimlerin müşterek mevzuları arasında yer alan gelenek, farklı düşünürlerce kaynağı, muhtevası ve işlevleri bakımından çeşitli bakış açılarıyla değerlendirilmiş ve anlamlandırılmaya çalışılmış bir kavramdır. Gelenek, terim olarak ve kültürel bir mesele halinde sosyoloji, tarih, din, felsefe, edebiyat ve özellikle de şiir dünyalarında tartışma konusu yapılmıştır. Türk Dil Kurumu'na göre gelenek; "Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar" şeklinde tanımlanır.¹ Bunun dışında çeşitli bilim dallarına ait birçok sözlükte gelenek ile ilgili benzer ve farklı tanımlar görmek mümkündür. Ayrıca Türkiye'de Rene Guenon, Frithjof Schuon, Seyyid Hüseyin Nasr, Lord Northbourne, T. S. Eliot gibi yabancı düşünürler ve Hüsrev Hatemi, Niyazi Berkes, Özdemir İnce, Murat Belge, Hasan Bülent Kahraman, Doğan Özlem, Beşir Ayvazoğlu, Mustafa Miyasoğlu, Cemil Meriç, Ahmet Oktay, Mehmet H. Doğan, Orhan Okay gibi birçok yerli aydın ve yazar gelenek konusunda farklı açılardan yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Edebiyat terimleri sözlüğünde gelenek; bizden öncekilerin yolunda yürüyenlerin tutumu olarak tanımlanır. Edebiyat geleneği ise edebiyatın kendi geleneğinden nasıl faydalandığı üzerine odaklanır. Edebiyat açısından gelenek, geçmişte oluşturulan edebi kültürün tamamına bağlanmak şeklinde yorumlanabilir. Bir yazar için geçmişten kalan her türlü edebiyat düzeni, anlatımı, tutumu geleneği oluşturur. Bu unsurların en geniş olanı doğrudan yazarın kullandığı dildir. Başlı başına dil bile geçmişten kalan bir düzendir ve yazar bu düzeni kullanarak kullandığı dilin geleneğine eklenir.²

Edebiyat geleneği konusunda, Eliot'ın görüşleri ayrı bir önem arz etmektedir. Önceki dönemleri herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan, körü körüne taklit etme şeklindeki bir algılamaya kesinlikle karşı çıkan Eliot'a göre, gelenek dar bir alana sığdırılmaz. Üstelik o, hiçbir çaba harcamadan elde edilecek bir miras da değildir. Tam tersine, geleneğe sahip çıkmak isteyen, ilk önce, 'tarih şuuru' geliştirmelidir. Bu şuuru ise 'geçmişin geçmişiğini bilmek' ile sınırlamak değil, onun yaşanan zaman içinde de var olduğunu bilmek sağlar.³

Modern Türk edebiyatının bir geleneğinin olup olmadığı ve bu geleneği neyin oluşturduğu sorusu ise tartışma konusu olmuştur. Genel kabule göre Türk edebiyatının yüzyıllar boyunca asıl geleneğini divan şiiri oluşturur. Ancak modern Türk şiirinin teşekkülünde divan şiirinden ziyade Milli edebiyat sonrası Türk edebiyatında halk şiiri ve kültürünün ön plana çıktığı görülür. Buna ek olarak Tanzimat sonrası Türk şiirini ciddi şekilde besleyen unsur ise batı medeniyeti ve şiiri olmuştur. Şiire kaynaklık etme açısından bakıldığında şairler üzerinde etkisi farklılık göstermekle birlikte hem divan şiiri hem halk şiiri hem de batı şiiri geleneklerinin modern Türk şiirini ciddi şekilde beslediği görülür.

Batı edebiyatına olan ilginin artması ile birlikte Türk edebiyatında geleneğe yani kendinden öncekine düşmanlık besleme ve onu yok etme kavgası Tanzimat ile birlikte başlamıştır denebilir. Tanpınar bu hususta "Türk Edebiyatında Cereyanlar" adlı makalesine "Modern Türk edebiyatı bir

1 Türkçe Sözlük, "Gelenek Maddesi", TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 741.

2 Turan Karataş, Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Sütun Yayınları, İstanbul 2011, s. 210-212.

3 T. S. Eliot, Edebiyat Üzerine Düşünceler, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Paradigma Yayınları İstanbul 2007, s. 2-7.

medeniyet kriziyle başlar"⁴ alt başlığı ile başlar. Makalenin devamında yenileşme hareketinin en belirgin özelliklerinden birinin eskiyi tamamen reddetmek olduğunu yazar.⁵

Yüz yetmiş beş yıldır tartıştığımız bir gerçeklik olarak Tanzimat, batıcılık ile gelenekçiliğin mücadelesi olarak da özetlenebilir. Adı ister konsun ister konmasın, batılılaşma Tanzimat'la birlikte öne çıkar ve değiştirmeye çalıştığı geleneksel hayatla hep bir mücadele içinde olur. Bunda batıcı kadroların çoğunlukla muktedir oluşu kadar, geleneksel düşüncenin köklü ve sağlam bir zemine oturmasının büyük payı vardır. Geleneksel hayat inanış ve yaşayış biçimini dinden/İslam'dan almakta, onunla varlığını sürdürmektedir.⁶

Hilmi Yavuz katıldığı bir söyleşide Cumhuriyet şiirinde Osmanlı divan şiiri olumsuzlanarak görünmez kılınmak için elden gelen bütün gayretlerin gösterildiğini söyler. Divan edebiyatından, dolayısıyla da gelenekten yararlanma hususunun doğru bir biçimde anlaşılmadığını, Cumhuriyet şiirinin işe redd-i miras ile başlamasının bu olumsuzluğu getirdiği düşüncelerine Ebubekir Eroğlu da modernleşirken eski kültürün değerleriyle mayalanmadığını, çünkü o kültüre ait unsurların tamamen dışlandığını ifade ederek katkı sunar.⁷ Eroğlu, gelenek kavramının zihnimizde uyandırdığı negatif kavramı bir yana koyarak, onun tek katmanda görülebilen bir sürecin adımı gibi çağrışım yaptığını söyler. O süreç ise bugünkü şiirin, bugünkü söyleyişin, bugünkü ritmin bir çırpıda görülebilen geçmişidir. Bu anlamda, ona göre geleneğe bakmak "bugünkü ritmin geçtiği yollara yönelmektir."⁸

Tanzimat'tan sonra yaşanan suni kültürel gelişme ve değişimler sonucunda bu tarihten sonra dışlanan ve geride bırakılan köklü kültür birikimi, sonraki kuşakları şu veya bu şekilde, daima rahatsız etmiş, sürekli olarak kendisinden nasıl kurtulunur veya faydalanılır gibi soruları bilinçaltında saklı tutmuştur. Bunlara bağlı olarak Türk aydınları arasında gelenek taraftarları ile gelenek düşmanları, inkar ve savunma seviyesinde tartışmaları devam ettirmiştir. Bu tartışmaların merkezinde ise sanat ve estetik kaygılarından çok, ideolojik pencere ve siyasi tutumlardan kaynaklanan algı biçimleri bulunmaktadır.⁹

Oysa hem divan hem de halk edebiyatında şairlik yolunda ilerlemek isteyen her şair, kendinden önceki şiiri usta bilip onun çizgisinde şiir söyleme gayreti içine girmiştir. Bu durum divan şiirinde nazirecilik geleneğini geliştirirken, halk şiirinde usta-çırak ilişkisini geliştirmiştir. Şeyh Galib gibi usta şairler bile geleneğini inkar etmez ve en önemli eseri olan *Hüsn ü Aşk*'ı Mevlana'dan ilham ile yazdığını övünerek ifade eder. Eroğlu, eski şiirimizin ritminin, zaman içinde, "asıl akord değişmeden" bütün parçaların çalınabileceği bir olgunluğa eriştiğini söyler. Şiirin temelinde bulunan dünya algılayışına ilişkin değerler, yani uygarlık değerleri değişmediği için kuşaklar arasındaki çatışma, kendisine bir yer açma mücadelesi biçiminde gelişmiştir. *Hüsn ü Aşk*'ın "Sebeb-i Telif" bölümünde Şeyh Galip'in anlattıkları, böyle bir mücadeleyi izlemek için iyi bir örnektir. Tanzimat ile birlikte bir önceki kuşağa yönelen başkaldırma, artık eski değerlere başkaldırma ile birlikte var

4 Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, s. 101.

5 Cevat Akkanat, Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri, Okurkitaplığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 55.

6 Mehmet Törenek, "Edebiyat, Medeniyet, Tanzimat", Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı), C. 27, S. 298, Ocak 2015, s. 93.

7 Akkanat, age, s. 73.

8 Ebubekir Eroğlu, Modern Türk Şiirinin Doğası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 11.

9 Akkanat, age, s. 53.

olur. Bu, Türk şiiri dışında da böyledir.¹⁰

Ancak Tanzimat'tan sonraki dönemlerde geçmişin ortaya koyduğu her unsura kin duyma edebiyata yansımış ve gelenek çoğunlukla reddedilmiştir. Buna rağmen ara ara geleneği, gelenekteki var oluş biçimiyle ve ruhuyla kabul eden sanatçılar yok değildir. Bunlar arasında ilk akla gelenler Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek, Munis Faik Ozansoy, Mehmet Çınarlı, Sezai Karakoç gibi şairlerdir. Ancak bu şairler de geleneği ruhu itibariyle kabul edip onu tema, dil, üslup ve konu itibariyle yenileştirme gayreti içine girmiştir. Son dönem Türk şiirinde bu halkaya dahil edilebilecek şairlerden biri ise Mehmet Akif İnan'dır. Akif İnan'ın şiiri ve gelenek anlayışı konusunda birçok yazı kaleme alınmıştır. Biz de edebi bir ölçü ile şiirlerini bizden öncekilerin de değerlendirmelerini dikkate alarak şairin gelenek karşısındaki duruşunu belirlemeye çalışacağız.

Akif İnan'ın Şiir ve Gelenek ile İlgili Düşünceleri

Şanlıurfalı bir ailede 1940 yılında dünyaya gelen Mehmet Akif İnan yine Şanlıurfa'da 2000 yılında vefat edinceye kadar geçirdiği altmış yıllık ömrüne fikir ve aksiyon sahasında birçok eser yerleştirmiştir. Daha çocuk yaşlardayken yazdığı kabul edilebilecek ilk şiir ve yazılarını yayınladığı *Demokrat Urfa* ve *Hizmet* gibi mahalli gazetelerde edebiyat ile kurduğu yakın ilişkiyi 1959'da girdiği ancak çeşitli sebeplerle ancak 1972'de bitirdiği Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde aldığı eğitimle genişletmiştir. 1971'de yazdığı *Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri* başlıklı bitirme tezi daha sonra kitaplaşmıştır. Maraş Lisesi yıllarında başlayıp daha sonraki yıllarda fikir ve edebiyat sahasında yoldaşlık edeceği Erdem Bayazıt, Cahit Zarifoğlu, Alaeddin Özdenören, Rasim Özdenören ile tanışır. Birlikte Maraş Lisesi'nde *Derya* dergisini çıkarırlar. *Hilal Mecmuası* ve sonrasında *Hilal Yayınları*'nın başına geçer. Nuri Pakdil öncülüğünde Ankara'da yayınlanan *Edebiyat Dergisi* ve akabinde *Mavera Dergisi*'nin kurucuları arasında yer alır. Bunların haricinde *Türk Yurdu*, *Türk Ruhu*, *Filiz*, *Fedai*, *Orkun*, *Oku*, *Defne*, *Yaprak*, *Toprak* gibi dergi ve gazetelerde çeşitli şiirleri ve yazıları yayımlanır. Bunların çoğunda yayımlanan şiirlerini daha sonra yayımladığı şiir kitaplarına almamıştır. Şairi edebiyat sahasında bir yazar ve şair olarak kazandıran eserleri ise 1969'dan itibaren *Edebiyat Dergisi*'nde yayımladığı şiir ve yazıları olmuştur. Bu şiirleri ilk şiir kitabı *Hicret* 34 yaşında (1974 yılında) ikinci şiir kitabı *Tenha Sözcükler* ise 51 yaşında (1991 yılında) yayımlanmıştır. Fikir yazılarını ise daha çok *Milli Gazete*, *Yeni Devir*, *Yeni İstiklal* ve *Yeni Mesaj* gibi gazetelerde yayımlar.

Meslek ve aksiyon sahasında da yine çoğunlukla edebiyat ile ilgili alanlarda faaliyet yürütür. Meslek hayatına öğrencilik yıllarında başlamıştır. Bir yandan tahsilini sürdürürken diğer yandan Türk Ocakları'nda ilk olarak kütüphane ve müze, peşinden de Genel Merkez Müdürlüğü görevleri yürütür. Aktif bir şekilde konferanslar düzenler. Ankara'da Türk Taşıt İşverenleri Sendikası'nda uzman olarak çalışır. Daha sonra çeşitli okullarda uzun yıllar edebiyat öğretmenliği görevini yürütür. 1992'de Eğitim-Bir Sen sendikasını kurarak başına geçer.¹¹

Kısa hayat hikayesini verdiğimiz ve Türk edebiyatının 1970'li yıllardan başlayıp aralıklarla da olsa günümüze kadar sürmüş ana akımlarından *Mavera Dergisi* etrafında toplanmış isimler arasında yer alan Mehmet Akif İnan, dergideki diğer isimlerle birlikte farklı bir yolculuğa çıkar.

¹⁰ Eroğlu, age, s. 15.

¹¹ Ali Haydar Haksal, Bir Medeniyet Şairi M. Akif İnan, EğitimBirsene Yayınları, Ankara 2016, s. 19-91.

Cahit Zarifoğlu, Erdem Bayazıt, Sezai Karakoç, Alaaddin Özdenören, Nuri Pakdil gibi şairlerin her birinin kendine ait şiir üslupları olmakla birlikte bunları aynı çatı altında toplayan hususların başında gelenek ile kurdukları ilişki biçimi gelir. Cahit Zarifoğlu, Rasim ve Alaaddin Özdenören ve Erdem Bayazıt'la çıktıkları bu uzun yolculuğun adı da “bir yaşama biçimi halinde öz uygarlığımızı yeniden yürürlüğe koyma davasını güdenlerin edebiyat alanındaki bir buluşma yeri” kabul edilen Mavera olacaktır.¹² Mavera yolculuğu özellikle 1940-1960'lı yıllarda Yahya Kemal, Behçet Necatigil, Asaf Halet Çelebi, Sezai Karakoç, Hilmi Yavuz gibi şairlerin geleneği içselleştirerek şiirler yazma yolundan daha farklı bir güzergahı tercih eder. Örneğin bu dönemde eser veren şairlerden Asaf Halet Çelebi (1907-1958), şiirlerinde kullandığı mistik ifadeler ve idrak edilemeyen dünyalara meyleden özellikleriyle dikkat çeker.¹³ Yeni İslâmi şiir akımı içinde yer alan Akif İnan ise klasik Osmanlı şiiriyle çağdaş bir ilişki kurmayı dener ve bunda da başarılı olur. “Gelenek” ve “Divan şiiri”nden yararlanarak edebiyatta yeni bir çıkış yolu açabileceği tezini işler. Bu konuda birçok yazı kaleme alır. Bu şiir tarzıyla, geçmiş medeniyetle bağ kurma ve modern olanı yerli bakış açısıyla algılama ve yorumlama fikrini geliştirir. Çünkü ona göre, “Divan edebiyatı İslâm medeniyetinin bir ürünüydü. O medeniyeti tanımadan, Divan şiirini gereği gibi kavramanın, onun tadına varmanın” imkânı yoktur.¹⁴

Akif İnan'a göre edebiyat, malzemesini çağından devşirir. Gövdesi çağında, bir eli geçmişte bir eli gelecektedir. O geçmişle ilgisini koparmaz. Çünkü çağı geçmişin normal bir uzantısıdır. “Geçmiş ile ilgisini kesmiş bir edebiyat, çağı ile de alakasını koparmış demektir. Yani çağdaş da değildir, muallaktır, gayribeşeridir ve edebiyat olma niteliğinden yoksundur kısacası”¹⁵ diyen Akif İnan bu düşüncelerini hem yazılarıyla hem de şiirleriyle ispatlamaya gayret etmiştir.

Geleneksel çizginin bir takipçisi olarak, edebiyatı medeniyetin bir rüknü, medeniyeti de edebiyatın besleyicisi ve var kılıcısı olarak kabul eden M. Akif İnan, *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine* kitabında, edebiyat üzerinden bir medeniyet sorgulamasına girişir. “Batıya yöneldiğimizden beridir, birçok edebiyat adamı bu kadere yaşamış, sanatını sağlam, yani yerli bir kaynağa dayayamadığı için, bu gök kubbede, büyük, kalıcı bir ses bırakamadan göçüp gitmişlerdir.”¹⁶ Yerli düşüncenin temsilcileri olarak Mehmet Akif Ersoy'da gördüğümüz batılılaşmaya ve batıcılara yöneltilen yargılayıcı tutum, sonraki yıllarda Necip Fazıl'la *Büyük Doğu*'larda ve 1960-1970'li yıllarda ise *Diriliş* ve *Edebiyat* dergisi çevresinde sürdürülür.

Akif İnan Şiirinin Zihniyeti

Akif İnan ile ilgili yazılanlarda onun şiirlerinde “geleneği kopyalamak”, “gelenekten yararlanmak”, “geleneği yeniden üretmek” gibi kavramlar kullanılır. Bu anlamda geleneğin yeniden ele alınması ile ilgili her tartışmada metinlerarasılık kavramı üzerinde durulması kaçınılmazdır. Zira her metin diğer metinlerle kurduğu ilişki sayesinde varlığını sürdürür. Edebiyat eleştirmenlerine göre her metin, önceden yazılmış olan metinlerle ilişkilidir ve bir alıntılar mozağıdır. Yani her metin

12 Özcan Ünlü, “Bir Güzel Adam: Mehmet Akif İnan”, *Yedi İklim Dergisi*, (M. Akif İnan Özel Sayısı), C. 27, S. 298, Ocak 2015, s. 136.

13 Mustafa Aydemir, “Asaf Halet Çelebinin Şiirlerinde Geleneğin İzleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/1, 2014, s. 221.

14 Ünlü, agm, s. 137.

15 Mehmet Akif İnan, *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine*, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara 2016, s. 28.

16 İnan, *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine*, s. 29.

kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümünden ibarettir. Dolayısıyla metinlerarasılık bir taklit değil, yeniden yazmanın ve üretmenin yoludur. Zira her metin, kendinden önce yazılmış metinlerden hareketle oluşturulur.¹⁷ Bir metin varlığını sadece diğer metinlerle kurduğu ilişkiye borçlu değildir. Bunun yanı sıra şairi var eden diğer bütün unsurlara da borçludur. Akif İnan'ın şiirlerinin var olmasında öncelikle onun yetiştiği şehrin, coğrafyanın ve içinde bulunduğu zamanın da etkisi söz konusudur. Ayrıca Akif İnan'ın şahsiyeti, duruşu, idealleri de bu varoluş sürecinin diğer etmenleridir. Bütün bu unsurları dikkate almadan onun az fakat yoğun mısralardan hatta kelimelerden oluşan şiirlerinin şifresini çözmek zorlaşacaktır.

Akif İnan'ın şiirlerini yazdığı yıllar, Türkiye siyasi ve sosyal karışıklıklar yaşamaktadır. “Yedi Güzel Adam” olarak oluşturdukları arkadaş çevresinin dışında gelişen ve büyüyen bu problemler, onları kendilerini doğuran ve çağıran ruh akrabalarıyla buluşturmuş, akrabalık bağının yoğunluğu ve derinliği ölçüsünde, şiir tekniğinde bulunan farklar birer engel olmaktan çıkmıştır.¹⁸ Akif İnan'ın şiirlerindeki geleneksel unsurların takibi için yukarıdaki bilgilere ihtiyaç vardır. Aynı zamanda okuyucu ile aynı frekansın yakalanabilmesi için okuyucunun da bu çerçeveden bakması gerekir.

Akif İnan, inşa etmeye çalıştığı bu yeni şiirin hem teorisini kurduğunu, hem de uygulayıcısının kendisi olduğunu söylemekten geri kalmaz;

“ O günlerde ben bu işin hem teorisini yapmaya yöneldim, hem de o zaman çıkardığımız Edebiyat dergisinde, bu teoriye uygun örnekler oluşturmak bakımından bazı şiirler ortaya koydum. (Hicret'teki şiirleri kastediyor) yani onu (Klasik divan geleneğini) çağdaş biçimde tecdit etmek lazımdı. Yoksa divan şiirine yenik düşerek veya sözüm ona Divan şiiriyle hiçbir kan ve ruh bağı olmayan bir şiir oluşturan örnekleri ben bu anlayışı temsil eden örnekler olarak görmüyorum. (...) Benim bir şiirimi göremezsiniz ki içerisinde Fuzuli'yi, Baki'yi, Nedim'i, uzaktan uzağa andıran bir söyleyiş olsun. Demek ki ben mesela bir şiir oluştururken Eski Şiir'e yenik düşenlerden olmamaya çalıştım.”¹⁹

Verdiği bir başka mülakatta da “Diyorum ki” diye söze başlar ve devam eder;

“bizim eski edebiyatımız –ki onu Halk ve Divan edebiyatı diye iki ayrı dünya saymamak lazım- taşıdığı öz bakımından, günümüz şiirine kaynaklık edebilecek yığınla çağdaş deyişlerle doludur. O kaynaktan ilhamla günümüzde güçlü ve modern bir çatı kurulabilir ve böylece şiir serüvenimiz kendi öz kökü üzerinde sürekli olarak dal budak salan bir ağaç gibi gelecek zamanlara uzanabilir.”²⁰

Akif İnan, Tanpınar'ın deyimiyle edebiyatın ve sanatın yenileşmesi meselesinin kendi an'anesi içinde²¹ ele almıştır. Yenileşme anlayışı içinde İnan'ın şiirlerini klasik bir edadan ziyade modern bir kalıp içinde sunduğu dikkatlerden kaçmaz. Arkadaşlarından Rasim Özdenören de, malzeme olarak kullanılan “gelenek”in kendini meydana getiren “ruh”tan soyutlandığında, o malzemeyi kullanarak

¹⁷ Aydemir, agm, s. 234.

¹⁸ Eroğlu, age, s. 16.

¹⁹ Mehmet Akif İnan, Söyleşiler, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara 2015, s. 297.

²⁰ Necmettin Turinay, “Akif İnan Şiirinin İmkanları ya da Şairin Kendi Kendine Ettikleri” Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı) C. 27, S. 298, Ocak 2015, s. 102.

²¹ Tanpınar, age, s. 87.

varılmak istenen sonucun elde edilemeyeceğini belirtir.²² Akif İnan için de gelenekten yararlanmak “şematik” bir olay değildir. Önemli olan kullanılan malzeme değil, hangi malzeme kullanılmış olursa olsun, meydana getirilen esere sindirilmiş olan “ruh”tur. Akif İnan modern kavramları kullanmakla birlikte eserine İslamî bir ruh vermenin kaygısı içindedir ve bu onu özellikle divan şiirinin sahip olduğu ruh birliğine bağlar.

Divan şiiri için yapılabilecek bu “İslamî ruh” genellemesinin, Akif İnan dahil günümüz Müslüman şairleri için yapılıp yapılamayacağı sorusu akıllarda dolaşmaktadır. Çünkü Divan şairi, dış şartlardan azade olarak Müslümanların iç oluşumuna, iç olgunluklarını sağlamasına başka bir deyişle hadis-i şerifteki anlamıyla onun “büyük cihad”ına yardımcı olmak gayretindedir.²³ Oysa günümüz sanatçısı böyle bir toplumsal konumda bulunmaktan uzaktır. O, her şeyden önce dış çevre şartlarının İslamî esaslara göre değiştirilebilmesi için kalemini kullanmaktadır. Deyim yerindeyse “küçük cihad”ın gerektirdiği her türlü taktik yöntemler bireysel eğilimlere göre kullanılmaktadır.²⁴ Bu anlamda hem Akif İnan’ın hem de diğer İslami hassasiyet güden şairlerin öncelikli amaçları çağa kendi taktiği ile şuur kazandırma gayretidir. Akif İnan’ın sendikacılık yönü de bu şuur kazandırma gayretinin sosyal ve siyasal şekle bürünmüş halinin simgesi olarak okunmalıdır. *Edebiyat ve Maverâ* dergilerinin “yerli düşünce” tezinin temel felsefesi de İslam medeniyeti kavramına dayanmaktadır. Akif İnan, Cumhuriyet dönemiyle reddedilen medeniyetin asli unsuru olan Tanrı düşüncesini ve bunun yansımalarını şiirine taşımak için elinden gelen gayreti gösterir.²⁵

Akif İnan gelenekle bağını kendi fikri tutarlığı içerisinde korumaya çalışan bir şairdir. Geleneği günün siyasi/sosyal şartlarının gerektirdiği kavramlarla tecdit eder. Bunu yaparken yeni kavramların anlam dokusuna İslami geleneğin bakış açısını taşımaya çalışır. Bütün çağrışımları metalaşan, mazmunları yok edilmiş maddeyi anlamlandırırken, onun tekrardan gelenekle bağını kurmaya çalışır. “*Dönüştür ey kalbim bahçeli eve/Anlamı ezen o makinaları*” bu bakışın yansımasıdır. Eşyaya metafizik anlam yüklemeyi hedefler.²⁶

Akif İnan Şiirinin Yapısı/Şekil unsurları

Tanzimat’tan itibaren Türk şiiri bir yandan divan şiirinin, bir yandan halk şiirinin bir yandan da batı şiirinin etkisi altında var olma yolunu tercih etmiştir. Cumhuriyet sonrası Türk şiiri ise daha çok batı etkisinde gelişen bir şiir anlayışını ortaya koymuştur. Yine de modern Türk şiirinde divan edebiyatından yararlanan şairlerin şiirimiz içinde tali bir çizgi oluşturduğu bilinmektedir. Örneğin Faruk Nafiz Çamlıbel, Munis Faik Ozansoy, Mehmet Çınarlı gibi şairler aruz ile şiirler yazmıştır. Akif İnan ise, şiirinde kendi devinimini gerçekleştirecek bir yeniliğin, gelenekselle bağını sürdürmesini sağlamaya çalışırken şiirinin formunu büyük oranda geleneğe uzatır. Örneğin manayı yer yer sınırlandırdığı iddia edilen kafiye ve redifleri bir zorunluluk olarak görmez, ancak bütünüyle de terk etmez. Belli kalıplardan şiiri kurtarır. Mısrayı değil, bütünü esas alır. Bütün bu yaptıklarıyla da aslında divan şiirini tekrar etmez, tecdit eder. Akif İnan, tükendiği iddia edilen şiir anlayışına ikinci

22 Rasim Özdenören, *Ruhun Malzemeleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 54.

23 “Küçük cihattan büyük cihada döndük. Büyük cihad, nefisle mücadeledir” şeklinde rivayet edilen söz konusu Hadis-i Şerif’in rivayeti ve sahihliği ile ilgili tartışmalar konumuz dışındadır.

24 Özdenören, *age*, s. 44.

25 Mehmet Özger, “Akif İnan Şiirinde Göksellik”, *Yedi İklim Dergisi*, (M. Akif İnan Özel Sayısı) C. 27, S. 298, Ocak 2015, s. 58.

26 Yunus Emre Özsaray, “Akif İnan’ın Şiiri Üzerine” *Yedi İklim Dergisi*, (M. Akif İnan Özel Sayısı), C. 27, S. 298, Ocak 2015, s. 81.

Yeni kuşağından farklı bir form ve mana kalıplarıyla yeni bir “ tohum” atar.²⁷ Onun şiirinde hem divan şiiri, hem halk şiiri hem de batı şiirinin izlerini bulmak mümkündür.

Türk şiirinde şairin gelenek ile kurduğu ilişki ele alınmak istendiğinde merkeze alınan gelenek divan şiiri ve onu yaratan kültürdür. Akif İnan’ın şiirinde de bu açıdan geleneğe yani divan şiirine eklenilebilecek birçok yapısal unsur dikkati çeker. İlk göze çarpan yapısal ilgi *Hicret* şiir kitabındaki şiirlerin isimleridir. Kitapta yer alan yirmi beş şiirin beşinin adı gazel, birinin adı kaside, biri terki-i bend, biri terci-i bend, biri müstezattır. Akif İnan, şiir başlığı olarak bu tür ve şekilleri kullanır ama klasik şiirimizin bu biçimlerinin vezin, kafiye, konu gibi diğer özelliklerini devam ettirmez. Tamamının şiir birimi beyittir. Şair bu tavrıyla günümüz şiirinde geleneğin biçim ve ifade özelliklerine bütünüyle yaslanılamayacağını ama bu biçimleri ve söyleyiş özelliklerine yaslanmadan da kendini ifade edemeyeceğini ortaya koyar. Kimileri tarafından çağ dışı gibi görülen bu eylemini şair, çağı kurtarmak olarak tanımlar.

“Çağı kurtarmanın bir eylemidir

Çağ dışı görülen ilgimiz bizim”(H, s. 38)

Divan şiirinde en çok tercih edilen nazım şekli olan gazelin şekilsel özelliklerine Akif İnan pek bağlı kalmamış, ancak şiirlerine “Umut Gazeli, El Gazeli, Adsız Gazel, Babamın Gazeli, Şehir Gazeli” gibi isimler vermiştir. Şiirler, en azı beş en çoğu sekiz beyitten oluşur. Şairin bir diğer şiir kitabı olan *Tenha Sözler*’in ilk şiiri de “Yürek Gazeli” adını taşır. Adından anlaşılacağı üzere gazeli andıran bir görüntü sergiler. Gerek beyit ile yazılması gerekse de kafiye örgüsü bunu açıkça ortaya koyar. Sekiz beyitten oluşan şiirin kafiye şeması aa-xb-xb-xb-xb... şeklindedir.

Senin hatıranla beni her akşam

Dünyanın kirinden yuyar yüreğim

Düş kazılarımın bulgularını

Umut sergisine koyar yüreğim

...

Bir gün ki anlarsam kayboluşunu

Beni cinnetlere soyar yüreğim (TS, s. 25)

İlk beyitte –m sesi ile yapılan yarım kafiye diğer beyitlerde değiştirilmiştir. İkinci beyitten itibaren “-ar yüreğim” redif olarak kullanılır. –y-ler ise yarım kafiyedir. Bu arada u-a-o kalın ünlüleri kullanılmış bu haliyle tam kafiye izlenimi kazandırılmıştır.

²⁷ Özsaray, agm, s. 83.

Gazel ismi ile yazar gelenek ile olan ilişkisini somut bir şekilde isimlendirir. Ayın şekilde şiirlerinde beyit düzenini sıklıkla kullanması onu divan şiir geleneğine bağlarken, bu şiirleri hece ölçüsü ile yazmayı tercih etmesi onu halk şiir geleneğine bağlar.

Şairin şiirlerinde kullandığı bir diğer isim ise “Kaside”dir. 11’li hece ölçüsü ve 25 beyitten oluşan bu şiir kitaptaki en uzun şiirlerden biridir. Kaside divan şiirinde daha çok övgü ve yergi şiiri olarak bilinir.²⁸ Akif İnan da bu şiirinde bilinmeyen ve açıklanmayan bir sevgiliye övgüler yazar. Sevilen kişinin gözleri, saçları, dişleri her biri ayrı bir güzelliğin habercisidir. Sevgiliye ait bu özellikler divan şiirinde de sıklıkla kullanılan kavramlardır. Sevilen ile kurduğu diyalogda;

O düşlerde kalan şarkılarımı

Gözlerin getirir sabahlarıma

Hoyrat saçlarıma seslerin rüzgar

Papatya dişlerin bahar haberi

Aydınlığında yol bulduğum yıldız

Bin parçadır şimdi derin göklerde (H, s.37)

Dizeleri ile şair, sevgilinin (rehberin) gözleri, sesi, dişi gibi unsurlarında geleceğini ve yönünü bulduğunu ifade eder.

“Çağı kurtarmanın bir eylemidir

Çağ dışı görülen ilgimiz bizim” (H, s. 37)

Dizelerinde ise şair, amacını açık ve anlaşılır bir şekilde dile getirir. O çağ kurtarmanın derdindedir. Kendi çağdaş insanları tarafından bu kurtarma hareketi her ne kadar çağ dışılıkla suçlanmış olsa da o bundan geri adım atmamaktadır. Bu mücadele esnasında birçok defa bozguna uğramış, sıkıntılar çekmiş, kan içinde kalmış olsa bile bütün bunları tekrar yaşamaktan geri durmak istemez. Zira o bütün yılgınlıklarında “Sana” diye tabir ettiği sevgiliye hicret eder.

Şairin şiir başlığı olarak tercih ettiği nazım şekillerinden biri de Terki-i bend ve Terki-i benddir. Şair Terki-i bend üst başlığı altında “Akşam”, “İstanbul”, “Yorumlar”, “Darağacı”, “Ağ” gibi şiirleri kaleme alır. Ancak bu şiirlerin Terki-i bend başlığı altında yazılmış şiirler bütünü mü yoksa her biri ayrı ayrı şiirler mi olduğu belirgin değildir. Biz bir bütün olarak görmeyi tercih ediyoruz. Terki-i bend divan şiiri nazım şeklidir. Akif İnan gazel ve kaside de olduğu gibi burada da klasik kullanımdan farklı olarak bu bendleri başlıklandırmak suretiyle yeni bir tarz ortaya koyar. “Akşam”,

28 Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 122.

“İstanbul” “Yorumlar” şiirleri 11’li hece ile ve sekizer beyitten oluşurken, “Darağacı” ve “Ağ” şiirleri 11’li hece ve altışar beyitten oluşur. Burada tıpkı gazel ve kaside şiirlerinde olduğu gibi onu geleneğe bağlayan en önemli unsur şiirin adıdır. Bunun dışında bend düzeni ve beyit biçimi şairi geleneğe bağlayan diğer unsurlardır.

Terci-i bend de divan şiiri nazım şeklidir. Şair burada da “Zaman” ve “Ölüm” başlığı altında iki şiir kaleme alır. Terki-i bendteki tasnif sorunu burada da dikkati çeker. Bu şiirlerde klasik terci-i bendde anlatılan konulara yakın bir konu ele alınır. Ancak yine şekilsel olarak terci-i bende çok fazla benzemez. “Zaman” şiiri, yirmi bir beyitten oluşan ve yine 11’li hece ile yazılan uzunca bir şiirdir. “Ölüm” şiiri ise 11’li hece ve altı beyitten oluşur.

Klasik divan şiiri nazım şekillerinden olan ve şairin kullandığı bir diğer şekil ise müstezat’tır. Müstezat, gazelin özel bir biçimine verilen addır. Uzun dizeye kısa bir dize eklenerek yazılır.²⁹ Bu başlık altında bulunan “Sarnıç” şiiri müstezat tarzını andırır. Yedi beyitten oluşan şiirin birinci satırları 11’li hece ile yazılırken ikinci satırları 7’li hece ile yazılır.

Bir kuru sarnıçtır sensiz hayalim

Candır aşkın bedeli

Ey dil ey kalbimin öksüz çocuğu

Azığın ağıt senin (H, s. 60)

Tüm bu benzerlikler Divan şiiri ile Akif İnan şiiri arasındaki ilişkiyi gözler önüne serer. Akif İnan bu ilişkiye “Şiir Anlayışım” adlı yazısında değinmiştir. Onun şiirleri okunduğunda okuyucunun gözlerinde Divan şiiri canlanıverir. O Divan şiirinin estetik telakkilerine muvafık düşen ama onlara bazı yeni eklemeler yapan şiirler kaleme alır.³⁰

Akif İnan’ın şiirlerinde divan şiiri ile kurulan bu yapısal bağın halk şiiri ile de kurulduğu gözlemlenebilir. Bunun en net ve belirgin örneği kullanılan dil ve hece sistemidir. Akif İnan şiirlerinin tamamında halk dilinin kullanımlarına yer vermiştir. Yaygın ve sade bir söyleyiş tercih etmiştir. Vezin ve kafiye sistemine bakıldığında da şiirlerinin genelinde hece vezni kullanılmış ve kafiyenin kullanıldığı yerlerde de çoğunlukla yarım kafiye tercih edilmiştir. Bunun haricinde halk şiirinden ilham ile yazılan nazım türleri de bulunmaktadır. *Tenha Sözler* kitabındaki “Bağlanma” şiirinde bulunan ilahi türü buna örnek gösterilebilir.

Varsam dedim varamadım

Bir kararda duramadım

Ben kendimi aramadım

Yazık bana vahlar bana

²⁹ Dilçin, age, s. 204.

³⁰ Mehmet Akif İnan, Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara 2016, s. 237.

Bir eteği tutmaz isem

Köle canı satmaz isem

Teneşirde yatmaz isem

Yazık bana vahlar bana

... (TS, s. 45)

Bu şiirde kullanılan dil daha çok tekke tasavvuf edebiyatında kullanılan dile yakındır. Ayrıca 8’li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Birinci dördlükte –amadım sesleri ile redif ve –r sesi ile de yarım kafiye yapılmıştır. Kafiye şeması ise aaax şeklindedir. Bu durum diğer dördlük ve bendlerde de benzer şekilde devam eder. Bu özellikleri ile “Bağlanma” şiirinin bir bölümünü oluşturan şiir halk şiirinin özellikle de tekke tasavvuf edebiyatı kolunda sıklıkla kullanılan ilahi nazım türüne eklenilebilir.

Akif İnan Şiirinin Dil ve Ahenk Unsurları

Şiirde ahengi/musikiyi sağlayan en önemli unsurlar; vezin, kafiye, redif, asonans, aliterasyon, ses yansımaları ve tekrarlardır.³¹ Bu unsurlar farklı uluslarda farklı şekillerde ve özelliklerde olmakla birlikte bir geleneğin neticesinde oluşmaktadır. Akif İnan’ın şiirlerinde temel ahenk unsurları da bu başlıklar altında değerlendirilebilir. Vezin, sözün şiir olabilmesi için ilk şart olarak görülmüştür. Garip hareketine kadar da bu durum böyle devam ederken, modern şiirde artık vezin şiir için bir şart olmaktan uzaktır. Buna rağmen Akif İnan şiirlerinde vezin kullanmaktan uzaklaşmamış, daha çok hece veznini tercih etmiştir. Hem *Hicret*’teki hem de *Tenha Sözler*’deki şiirlerinde hece veznini sıklıkla kullanmıştır.

Ülkemin çığılığı her saat zili

Nerde Ortadoğu savaş nerdeydi (H, s. 36)

Başımda kavganın kıyameti var

Okşadım ismini kitap içinde (H, s. 31)

Ürkek tayların su içişi gibi

Gezinir gözlerin çarşılarımda (TS, s.29)

Farklı şiirlerinden alınan yukarıdaki örnek beyitlerde de görüldüğü gibi genelde 11’li hece ölçüsünü kullanmıştır. Ancak her zaman bu şekilde kurallara uymaz. Örneğin; “Burç” şiirinin III.

31 İsmail Çeşli, *Metin Tahlillerine Giriş I Şiir*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 34.

Bendinin ilk beytinde birinci satır 12'li hece ile yazılmışken ikinci satır 11'li hece ile yazılmıştır. Yine aynı şiirin üçüncü beytinin birinci satırı 11'li hece iken ikinci satırı 10'lu hecedir.

Şimdi uzaklardayım kanat sesinden

Rüya burçlarından gök şarkısından

...

O mercan adalar leylak türküler

Karınca treni kuşlar şöleni (TS, s.29)

Veznin şiirdeki varlık sebebi, sözü ahenkli ve ritmik hale getirmektir. 11'li ya da 8'li hece ile yazılmış bir şiirde şair, şiirde kullanacağı bütün kelimeleri bu ölçüyü bozmayacak kelimelerden seçmek zorunda kalır. Bu durumda vezin şairden sabır, beceri ve ustalık isteyecektir.³² Akif İnan da şiirlerinde genel anlamda veznin bu sınırlılığı içinde becerisini ve ustalığını gösterir.

Şiirdeki ahenk unsurunu sağlayan bir diğer unsur ise redif ve kafiyedir. Çeşitli kombinezonlarla örülen kafiyenin asıl fonksiyonu söze ahenk/musiki katmaktır.³³ Akif İnan da bir ahenk unsuru olarak zaman zaman redif ve kafiyeye yer vermiştir. *Tenha Sözlere* kitabındaki "Yürek Gazeli" şiirinde kafiye aa-xb-xb-xb... şeklinde şemalandırılabilir. Halk şiirinde sıklıkla kullanılan yarım kafiye bu şiirde olduğu gibi birçok şiirinde en çok tercih edilen kafiyedir. Şiirlerinde ses benzerliğine de ayrı bir önem verdiği görülür.

Yürek Gazeli

Senin hatıranla beni her akşam

Dünyanın kirinden yuyar yüreğim

Düş kazılarımın bulgularını

Umut sergisine koyar yüreğim

Bütün varlığımı billur sesine

Ve özel rengine koyar yüreğim

32 Çetişli, age, s. 33.

33 Çetişli, age, s. 34.

Mehtaba çiçeğe ve bulutlara

Cennet hayalini oyar yüreğim

Kanadısın zaman nehirlerimin

Günleri seninle sayar yüreğim

Çevremi donatan yankılarına

sevdanın izine uyar yüreğim

değil hayalinden akan sözleri

aklından geçeni duyar yüreğim

bir gün ki anlarsam kayboluşunu

beni cinnetlere soyar yüreğim (TS, s.25)

Asonans ve aliterasyon şiirdeki bir diğer ahenk unsurudur. Tenha Sözler kitabındaki “Mektup” şiirinin bütününde h ve g ünsüzleri üzerinde bir yoğunluk görülür. Ayrıca beşinci beyitte

“Hangi rüyalar kaçırdı seni

Hangi rüzgarda ayaklarında (TS, s.37)

H, g ve r ünsüzlerindeki aliterasyon dikkati çeker.

Akif İnan’ın şiirlerindeki bir diğer ahenk unsuru ise zaman zaman kullandığı ses ve kelime tekrarlarıdır. *Tenha Sözler* kitabında bulunan “Sular” şiirinde “hangi” sözcüğü bu tekrara uygundur.

Gölgeni saklayan hangi sulardır

hangi bulutların mahzenindesin

bir hangi mezara sığınsa sesim (TS,s.38)

Bütün bu unsurlar Akif İnan’ın şiirinin gelenekle ilişkilendirilmesi noktasında şiirinde musiki

ve ahengi sağlamak için yine geleneksel unsurlar olan vezin, kafiye, redif, ses benzerlikleri gibi unsurları kullandığı, bu unsurlar aracılığı ile gelenek ile ilişkisini sürdürdüğü ifade edilebilir.

Akif İnan Şiirinin Muhtevası

Şiirin ana unsurlarından birisi de muhteva/içerik/mana'dır. Akif İnan, şiirlerinde bilimsel ve düşünsel eserlerinde kullandığı dilin aksine sanat eserine uygun bir dil ve üslup kullanmıştır. *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine* ya da *Mirası Kuşanmak* gibi eserlerinde ya da ömrü boyunca devam ettirdiği konferanslarda ifade ettiği düşüncelerini en azından bu düşüncelerinin özünü ve ruhunu şiir sanatının imkânları içinde şiirine taşıma gayreti gösterir. 1970'ten sonra, sahip olduğu dünya görüşünün şiirini oluşturma kararını alır. Bu şiiri oluştururken ihtiyaç duyduğu formu da İslam topluluklarının geliştirdiği şiir yapısında ve geleneğinde bulur.³⁴ Bu çerçevede çağ, medeniyet, aşk, modernizm, din, tasavvuf ve tarih gibi birçok farklı alanda sahip olduğu düşüncelerini şiirlerinde bulmak mümkündür.

Şairi muhteva bakımından da gelenek ile ilişkilendirmek mümkündür. Hatta şairi geleneğe bağlayan en kalın çizginin şiirlerinde ele aldığı muhteva olduğu rahatlıkla söylenebilir. Akif İnan üzerine yazı yazan ya da Akif İnan'ı tanıyan herkesin onun hakkında kuracağı ilk cümle onun İslam Medeniyeti ile kurduğu yakın ilişki hakkında olacaktır. O hem hayatını hem de bu hayat sürecinde olgunlaştırdığı duygu, düşünce ve fikirlerini İslam Medeniyetine adanmıştır. Bu durum Müslüman Türk dünyasında bin yıldan daha uzun bir süreden beridir var olan bir geleneğe doğrudan Akif İnan'ı da eklemeler. Yunus Emre, Hoca Dehhani, Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Fuzuli, Şeyh Galip, Nabi vb. çizgisinde İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesi ve yayılması için çaba sarf etmiştir. Modern Türk şiirinde bu çabayı sürdüren Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil gibi şairler de onun çağdaş yol arkadaşları olarak aynı geleneğe eklenir.

Akif İnan, kendi medeniyet ve dünya algısı içinde şiirini bütün bir insanlığın huzura kavuşması için kullanmıştır. Düz yazılarında da bu hususa dikkat etmiştir. Ancak bunu yerine getirirken şiirin asli unsuru olan "güzellik" fikrinden de taviz vermez. O, bu çerçeveden bakıldığında birçok şiirinde ayrı ayrı ele alabileceği genel konuları tek şiirde dile getirme eylemi içindedir. Örneğin *Hicret* kitabının ilk şiiri olan "Umut Gazeli"ni şiirinde birçok konuya bir anda dalar. Bir bakıma şiirlerinin önsözü gibidir. Çağa yani modernliğe karşı başkaldırı, insanlık sevgisi, geleceğe ait umutlar, modern çağın ıstırapları şairin ilgi alanındadır.

Umut Gazeli

Soyundum çileye dönmemesine

Bilendim ışıktan gözyaşlarıyla

Acılar umudu buldurur bize

Bir zırha büründüm bu çağa karşı

³⁴ İnan, *Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair*, s. 237.

Edep senin sabır benim derimdir

Askerler üretir sessiz ve derin

Bayrağa dönüşen alnımdır şimdi

Ellerim ağların mahşer makası

Türkümüz dünyayı kardeş bilendir

Gökleri insanın ortak tarlası (H, s. 47)

Akif İnan, şiiri edebiyatın saf çerçevesinde ele almaz. Meseleye bir sanat meselesi olmaktan daha çok, bir toplumsal problem olarak yaklaşır ve şiir ile toplum arasında bağ kurmanın esas olduğu düşüncesinden hareketle şiirini oluşturur. Onun şiiri ile ilgili yapılan yorumlarda şiirin bu başkaldırıya ve çileye endekli siyasi bir şiir olduğu ifade edilir.³⁵ Onun şiirinde kullanılan zaman, ölüm, aşk ve tasavvuf gibi temalar önceki şairler tarafından da kullanılmıştır. Ancak hem biçim hem öz yönünden kullanılmış olanla yetinilmiş olmakla birlikte esas yenilik kullanılan yeni imajlardır.³⁶

Muhteva hakkındaki bu genel giriş sayılabilecek kısımdan sonra Akif İnan'ın şiirlerinde ele aldığı konuları aşk teması, modernizm eleştirisi, din, tasavvuf ve medeniyet bağlamlarında değerlendirmeye çalışacağız. Şairin kullandığı imajlara da yeri geldikçe temas edeceğiz.

Aşk Teması;

Akif İnan'ın şiirlerinde ele aldığı aşk anlayışının tasavvufi bir aşkı içerdiği söylenebilir. Rasim Özdenören, Akif İnan'ın şiiri zaman, ölüm, tasavvuf, büyük insanlar, şehirler, günümüz ve günlük yaşantı ile ilgili temalarla zenginleştirilmiş olsa bile, asıl ağırlığın aşkta ve özellikle tasavvufi anlamdaki aşkta tecelli ettiğini söyler. O kadar ki, "bu kitaplarda (*Hicret* ve *Tenha Sözlere*) yer alan bütün şiirlerin alt yapısını, temel malzemesini aşkın teşkil ettiği söylene mübalağa edilmiş olmaz" der. Bu iki kitapta yer alan şiirler toplamına "Aşk'ın Kitabı" adını verir.³⁷

Bununla birlikte Akif İnan'ın şiirlerindeki aşk anlayışı için geleneğin ifade ettiği manada tamamen ilahi/tasavvufi bir aşktır demek de zorlama bir yorum olur. Zira Şeyh Galip'in yaşadığı çağ ile ifade ettiği aşk anlayışı Akif İnan'ın içinde yaşadığı çağda ifade edeceği aşk anlayışı ile birebir örtüşmesi mümkün değildir. Şairi besleyen sosyal, kültürel, siyasal şartlar bile başlı başına bir farkı oluşturur. Bu yüzden onun şiirinde kullanılan aşk anlayışını modern çağın büyük önem verdiği

³⁵ Özsaray, agm, s. 82.

³⁶ Özdenören, age, s. 188.

³⁷ Özdenören, age, s. 192.

beşeri aşktan da bağımsız düşünmek mümkün değildir. Akif'in şiirinde kullanılan "Aşk" kavramı çift katmanlıdır, beşeri aşk ve ilahi aşk birbirinin yerine geçebilecek biçimde kullanılmıştır. Akif İnan zaman zaman aşkı telaffuz etmekten mahcubiyet hissine kapılmaktadır. O, reel aşkı, kimi zaman ilahi aşka dönüştürür; kimi zaman da ilahi aşk söylemi içinde kalması düşünülebilecek aşkı hayata müncer kılar, fakat beşeri olarak değil, yücelterek. Necmettin Turinay'a göre; *Hicret*'teki şiirlerinde dünyevi aşk tasavvufa dönüştürülebilirken, *Tenha Sözler*'de yer alan şiirlerdeki aşkı dünyeviliğe irca etmek mümkün görünmemektedir.

Hicret'teki "Ey Beyaz Elâ" şiiri, bir aşk şiiridir, beşeri bir aşkın şiiri!

Bir on yıl öncesi uzakta diye

Bu yanlış düzeni sürdürmek neden?

Sanma mesafeler koparır beni

Ve yıllar eskitir birliğimizi

Bir gecelik bir uyku gibidir zaman

Yıllarca sürse de ayrılığımız

...

Ey anne ey uyku ey beyaz elâ

Bir çılgınlık bulsam kurtulsam yahut (H, s. 32)

On yıl gerilerde kalmış birisine şair, "Ey beyaz Elâ" diye sesleniyor. Elâ olarak hitap ettiği varlığın kim olduğu bilinmiyor. Cismi ve ismi olmayan ancak hasreti duyulan göze indirgenmiş müphem bir varlık söz konusudur.³⁸ Bu müphem kişi "Eski Sözler", "Sayıklamalar", "Hu" gibi şiirlerde de kendisini gösterir. Şair bilinmeyen bir sevgiliye ikinci tekil şahıs/iyelik eklerini kullanarak hitap eder. "Geçitresmi" şiirinde şairin sevgili, sana, sen ve ikinci tekil iyelik eki ile kurduğu "ayaklarına", kalbin, sesinin" kelimeler gibi ifadelere bakıldığında şairin bilinmeyen bir sevgiliye hitap ettiği aşikardır. Bu sevgilinin kendisinde uyandırdığı etki ve bunun ifade edilmesi ise şaire özgü bir üslubun ürünüdür. Kullandığı imajlar kendine hastır.³⁹ Sevgiliyi "ürkek ceylan"a sevgilinin gözlerini ise "ürkek tayların su içişine" benzetir. Sesi, kuşlara ve güle ayarlıdır. Can gülüşü, kelebek kervanıdır. Gölgesi, göğe yıldızlar dağıtır. Yumuşak ışıklı saçları, baharı izletir. Elleri, yıldız yansımasıdır. Hitabı ise bahar yağmuru gibidir. Bu imajlara bir örnek olması bakımından *Hicret* kitabında geçen "Akşam" şiirinde şair;

38 Turinay, agm, s. 103-104.

39 İnan, Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, s. 238.

“Saçların en derin bir gökyüzüdür

Varamaz ellerin merdivenleri” (H, 44)

dizelerini kaleme alır. Burada geçen imajlarda şair ilhamını divan şiirinden almakla beraber kendi şiirini yaratma konusunda büyük bir cehd gösterir. Bu ve benzeri beyitlerde divan şiirinde sıklıkla kullanılan “Leff ü neşr”, “telmih”, “teşbih”, “tevriye” gibi birçok söz sanatı bulunmaktadır. İlk bakışta bir sevgiliye kavuşma ya da kavuşamama arzusu dile getirildiği anlaşılrsa da şair için buradaki asıl mevzu kadındaki tesettür meselesidir.⁴⁰

Şairin en güzel aşk şiirlerinden birisi “Sensin” şiiridir. 11’li hece ölçüsü ve 8 beyitten oluşan bu şiirde şair, kendisi ile yapılan bir söyleşide “Benim bir beytimi gösteremezsiniz içerisinde Fuzûlî’yi, Bâkî’yi, Nedim’i uzaktan andıran bir söyleyiş olsun”⁴¹ dese de “Sensin” şiiri bize Kanuni Sultan Süleyman’ın Muhibbi mahlası ile yazdığı “Celis-i havletim, varım, habibim... “ şiirini anımsatmaktadır.

Akif İnan;

Özgürlük menşurum kanatlarındır

Toprağım devletim bayrağım sensin

Maddemsin, manamsın, varım yoğumsun

Ufkumsun yakınım uzağım sensin (TS, s. 51)

Muhibbi;

Celis-i halvetim, varım, habîbim(harimi) mâh-ı tâbânım

Enîsim, mahremim, varım, güzeller şâhı sultânım.

Birlikte olduğum, sahip olduğum, sevgilim, parıldayan ayım,

Can dostum, en yakınım, layığım, güzellerin şâhı sultanım.

⁴⁰ İnan, Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, s. 239.

⁴¹ İnan, Söyleşiler, s. 297.

Hayatım, hâsılım, ömrüm, şarab-ı kevserim, adnim

Bahârım, behçetim, rûzum, nigârım, verd-i handânım.

...

Bu ilişkiyi yine Akif İnan, eski şiire yenik düşmeden eski şiiri kaynak gösterip divan şiiri kültürünü almış ve o şiirin ayrıntılarına kadar tanımaya çabalayan bir kişinin estetik kurgusu olarak açıklar. Bu üslup modern çağ şairlerinden olan Bedri Rahmi'nin üslubuna da yakındır. Onun "Karadut" şiirinde de sevgiliye bu türden bir sesleniş söz konusudur.

KARADUT

"Karadutum, çatal karam, çingenem
Nar tanem, nur tanem, bir tanem
Ağaç isem dalımsın salkım saçak
Petek isem balımsın, ağulum
Günahımsın, vebalımsın.

..."⁴²

Modernizm Eleştirisi

Akif İnan'ın şairliği, yazarlığı, düşünce ve aksiyon adamlığı, kesintiye uğramış İslam medeniyetinin yerli bir üslupla, kavram ve kahramanlarla yeniden diriliş düşüncesini işler. Bu bakımdan Sezai Karakoç ile yoldaştır. O divan şiirinin gölgesinde diriltilmesi gereken koca bir geçmiş, gönül coğrafyasının tarihini dillendirir.⁴³ Batı aklına karşı doğu gönlü kavramını önceler. Şiirlerinde doğrudan akla karşı gönlü savunur.⁴⁴

"Soyunup eşyadan kurt kuşla birlik

Aklımı yem etsem karıncalara" (TS, s. 53)

Ey kaynar sulara yol alan aklım

Kalbime yönelen yaylım ateşi (TS, s. 26)

42 Bedri Rahmi Eyüboğlu, Dol Karabakır Dol (Bütün Şiirleri), İşbankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 109.

43 Ethem Erdoğan, "Şair Meydanı Terk Ettiğinde" Yedi iklim dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı), C. 27, S. 298, İstanbul, Ocak 2015, s. 50.

44 Özger, agm, s. 59.

*Aklına ekilen tasarıları**Değiştir sesimin bereketiyle (TS, s. 63)*

Şiirlerinde ele aldığı Doğu-Batı çatışması içinde doğudan yana taraf olduğunu net bir şekilde ifade eder. “Yiğitler” şiirinde;

“Anamı sorarsan büyük doğudur

Batı ki sırtımda paslı bıçaktır” (H, s.78)

Şairin burada anne ile kast ettiği onu var eden varlıktır. Büyük Doğu aynı zamanda Necip Fazıl’ın düşüncesi çerçevesinde kavramsallaşmıştır. İslam medeniyetini ele alır. Buna mukabil batı onun bir parçası gibidir. Fakat batı istemeden de olsa sırtında taşıdığı paslı bir bıçaktır. Paslı olması onun hem zehirli olmasına hem de uzun zaman oradan çıkmayacağı ve orada sabit kalacağı anlamına gelir.

Şiirde netleştirmedığı birinden yardım bekler ve o kişinin gelip çağın kargaşasından bütün bir insanlığı kurtarmasını bekler. Karanlığın ardından doğacak şafağın ümidi içindedir. Şair birçok şiirinde bu umudu korur ve besler.

Şairin çağ ve modernizm eleştirisinin yer aldığı bir diğer şiiri ise “Bağlanma” şiiridir.

Bu yılan caddeler zehirli vitrin

Dolaşır kanımda bir ifrit gibi (TS, s. 45)

Dizelerinde modern çağın şehirlerinin caddelerini ve vitrinlerini zehirli bir yılanla benzetir. Bu çağın yok edici ve dönüştürücü gücünden Cebrail’in getirdiği vahyin nuruyla kurtulur.

Aşıladın Cibril emanetinden

Hantal aklımın kanatlarına (TS, s. 46)

Akif İnan bu zehirli çağı arındırma araçlarından biri olarak Cebrail aracılığı ile gelen İslam emanetini görür. Bu emaneti taşıyan ve bu uğurda hayatını kaybedenlerin kanlarını da bu çağın kirini temizleyecek ikinci bir unsur olarak değerlendirir. “Şehit” şiiri de 23 Şubat 1979’da cami avlusunda vurularak hayatını kaybeden Metin Yüksel adına yazılmış bir şiirdir.

“cami avlusunda vurdular seni

İçinde secdeler çağıldıyordu”(TS, s. 60)

“Fırın” şiirinde ise çağın kadınına seslenir. Gövdesini bir fitne olarak kullanan kadını günde beş kez yinelenen ezan sesine davet eder. Bunu bir savaş davuluna benzetir. Hak ile batıl arasında cereyan eden savaşa çağrı davuludur bu.

Fitne nişangâhı kılınmış gövden

Hep kan çeşmesidir gözeneklerin

...

Yetişir güvenden kof sözcüklere

Dizi oyunlarla oyalandığın

Kalk sesime bağlan, sesim ki günde

Beş kez yinelenen savaş davulu (TS, s. 61)

“Ağ” şiirinde de ifade ettiği gibi şair, tüm çağ ve modernizm eleştirisine karşılık alternatif düşünceler de ileri sürer. Onun alternatif düşüncelerinin merkezinde ise İslam medeniyeti ve yerlilik düşüncesi ön plandadır.

“Ve bir sofraya gibi sersem önüne

Yerli düşüncenin ürünlerini” (H, s. 51)

Dizelerinde olduğu gibi şiirlerini yerli düşüncenin okuyucunun önüne serdiği bir sofraya olarak değerlendirir. Buna paralel batılı sanatın ortaya koyduğu insan figürünün insanı var eden değil aksine onu kirleten bir anlayışın ürünü olduğunu dile getirir. Şiirin devamında içinde bulunulan çağın zaman aşımı suretiyle zaman üstü bir yeniliğe muhtaç olduğunu düşünür. İnsanoğlunun beton binalar ile doğaya ilgisini kestiğini ve doğa ile kurmak istediği bağı balkonlarına koydukları saksılarda yetiştirdikleri çiçeklerle gidermeye çalıştığını ifade eder. Bu çağ içinde kendisini, soyunu yani geçmişini ve geleneğini yüklenerek bütün alaya almaları rağmen çağa meydan okuyan kişi olarak düşünür. Rasim Özdenören’e göre bu şiir Akif’in çift katmanlı şiirlerinden biridir. Şiirde kullanılan “yerli düşünce”den İslam’a, “heykeller”den bir devletin ideolojisine, “haber”den (İslamî) tebliğe, “beton, saksı, gökdelen” kelimelerinden çevreyle ilgili tepkilere, “ağ” kelimesinden çağdaş insanın tutsaklığına, çaresizliğine veya bununu zıddı olarak kendini dışarıya karşı koruma altına almasına ulaşmamızı sağlayabilecek çeşitli derin anlamlara ulaşabiliriz.⁴⁵

“Babamın Gazeli” şiiri de bu yerli düşünceyi besleyen kaynaklara örnek gösterilebilir; Babasından söz ettiği bu şiir aslında geleneğe olan ilgisini ve sevgisini ortaya koyar. Babası, yeni aya karşı dua eden, kesilen zeytin dalına üzülen, evliya kıssalarına ağlayan, eski alfabeyi candan seven, toprağa dost olan, ölüme hazır bekleyen, namusuna bağlı, harama düşman olan bir insandır. Onun bu özellikleri modern çağ insanının aksine geleneksel insanı çağırıştırır. Şair bu geleneksel insan modelinde kendi öz varlığını bulur. Akif İnan gölgesinde ömür sürdüğü medeniyetin hülasasını babasında bulur. Bir kitap gibi okumuştur onu. Bir çınar gibi yaslanmıştı onun hatırasına.

45 Özdenören, age, s. 190.

Gövdesinde taşıdığı sadece soyu değil koskoca bir medeniyetin bakiyesidir.⁴⁶

Modern çağın tehlikesinden babasının gölgesine sığındığı bir diğer şiiri ise “Şehir Gazeli” şiiridir. Aynı zamanda onun eylemci yönünü ortaya koyan bu şiirde şair;

“Her eylem yeniden diriltir beni

Nehirler düşlerim göl kenarında

...

Doğ ey güneş erit taştan adamı

Ve kurut taşları diken elleri

Babamın gölgesi koruyor beni

Oh ne güzel şehir bu eski şehir

... (H, s.76)

Beyitleri ile şair her eylem ile yeniden ruh bulduğuna inanır. Eylemler onun ruhunun gıdası gibidir. Bu eylemlerin özünde çağa direnme vardır. Durgun bulunan göl kenarında hareketli akan bir nehir hayali kurması da bunun sebebidir. İçinde bulunulan modern çağın inşa ettiği şehirlerin doğayı çarpıttığına ve insanı asli olandan uzaklaştırdığına inanır. Bu yüzden bir deprem ile yıkılması taraftarıdır. İlahi varlığın yerine taştan anıtlar dikerek bunlara saygı gösterilmesini de kabullenmez Güneş’in yani İslam’ın yeniden doğarak bu taştan heykelleri daha önce olduğu gibi (Hz. Peygamber’in Kabe’deki putları kırmasına atıf yaparak) tekrar eritmesi hayalini kurar. Modern çağın bütün bu olumsuz kötülüğünden geleneğe yani babasının gölgesine sığınır.

Din ve Tasavvuf

Akif İnan’ın şiirlerinin merkezinde modern çağda ifadesini bulmuş İslam medeniyetinin ruhunun olduğu ifade edilmişti. Ele aldığı her biçimsel özelliğin yanı sıra muhtevayı da bu ruhun etrafında şekillendirmiştir. Bu açıdan dini ve tasavvufi unsurlar şiirinin içinde kendisine yer bulmuştur. Şairin kendi hayatında tasavvuf ile de ilişkisi olduğu bilinmektedir. Türk şiirinde sıklıkla ele alınan ve geleneksel temalardan biri olan nefsin tezkiyesi durumu İnan’ın şiirlerinde çağa karşı bir direniş olarak ele alınır. “soyundum çileye dönmemesine” kavramı şairin tekke kültüründe nefsin arzularından arındırılması için çekilen kırk günlük çile ile sembolleştirilen eğitim süreci ile ilişkilidir. Bu konu şairi gelenekle bağlantılı kılar. Ancak şiirin devamında ele alınan konu geleneğin modernliği bağlamında değerlendirilmelidir. Zira çağa karşı edep ve sabır ile güçlendirilmiş bir zırha ihtiyaç duyar. Bu zırh sessiz ve derin askerler gibidir.

⁴⁶ Hüseyin Akın, “Akif İnan Şiirinde Baba İmgesi”, Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı), C. 27, S. 298, İstanbul Ocak 2015, s. 52.

Tasavvufi geleneğin önemli temalarından biri de sevgiliye vuslat yani Mevlana'nın "şeb-i arus" olarak gördüğü Allah'a kavuşma arzusudur. "El Gazeli" şiiri şair için hayatın gelip geçiciliği tıpkı halk şiiri ve divan şiiri şairleri gibi önemli bir konudur. Yazar bu dünyadaki rızkını tamamlayıp yârine yani sevgilisine göç etmeyi arzular. Kara kuru ekmek ile kast ettiği bu dünyanın tüm nimetleridir ve hepsi onun nazarında kara kuru bir ekmek kadardır. O da bitip tükendikten sonra sevgiliye vuslat gerçekleşecektir.

"Bitirip şu kuru kara ekmeği

Göç etsem diyorum yâr ellerine" (H, s.29)

Akif İnan'ın şiiri alegori yönünden de zengindir. Özdenören'e göre; "Zaman" şiirinde geçen "Göklerin yolunu sorabilirim" ifadesi, tasavvuftaki seyr-i süluk; "Ölüm" şiirinde geçen "göç" hem ölüm hem de tasavvufta vahdet-i vücud; "Sensin" şiirinde geçen "hicret" kelimesi hem sevgiliye sığınış, hem gene tasavvufta fenafişşeyh; "Davet" şiirinde geçen "hicret" kelimesi sevgilinin memleketine gitmeyi ve ölümü veya şairin kafasında geliştirdiği bir ütopya yolculuğu ifade edebilecek anlamlarda kullanılmıştır.⁴⁷

Şair, şiir anlayışını açıklarken; "İslam'ın bütün hassasiyetini, dünya görüşünü bin yıl içiresinde oluşturmuş olduğu estetik kanunları kullanmaya ama onu içimin süzgecinden geçirerek ona yen bazı unsurlar eklemeye gayret göstererek kurmaya çalıştım" der. Bu noktada kimi zaman divan şiirinden kimi zaman da tasavvufi bir anlatımdan etkilenmiştir. Örneğin Hz. Ömer'e ait olan bir kıssadan (menkıbeden) etkilenecek *Hicret* kitabındaki "Ey Beyaz Ela" şiirinde;

"Bütün vakitlerim sana ayarlı

İste hesabını rüyalarımın" (H,34)

Dizelerini yazar.⁴⁸

Şiir kitaplarındaki en uzun şiiri olan "Olağanüstüler" şiirinde ise şair, peygamberlerin mucizelerine yer verir. Bu şiir geleneksel bağlamda ele alındığında modern bir naat veya mevlit olarak da okunabilir. Hz. Peygamberin doğumu öncesinden başlayan mucizeler halkası doğumu ile devam eder ve arkasından peygamberliği ile son bulur. Şair bu şiirde bu mucizelere "Olağanüstüler" adını vererek değinir. Geleneksel şiirde buna dair birçok eser yazılmıştır.

İlk beyit Hz. Peygamber'in annesine doğumun müjdelenmesi hadisesidir. Bu hem siyer kitaplarında hem de Süleyman Çelebi'nin Mevlid-i Şerif'i gibi birçok eserde anlatılır.

"Gelip düşte onu muştuladılar

En ulu insana yüklüsün diye"(H, s. 66)

Söz konusu bu müjdeyi haber veren bir diğer durum ise burçların yıkılması, ateşin sönmesi

47 Özdenören, age, s. 191.

48 İnan, Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, s. 241-242

ve kuruyan Save gölü hadiseleridir. Bir hadiste Hz. Peygamber, Hz. İbrahim'in duası Hz. İsa'nın müjdesi olduğunu söyler.⁴⁹ Şair bu hadisi şiirinde şu dizelerle dile getirir;

“Vakti yenileyen sen ey hoş geldin

İbrahim duası İsa müjdesi” (H, s.66)

Şiirin diğer beyitlerinde de buna benzer diğer mucizeler dile getirilir. Göğsünün yarılıp kalbinin çıkarılması ve yıkanması, sütannesi Halime'nin evine bereket dolması, çöl ve mağara hayatı, rüyaları gibi durumlar anlatılır. Hz. Peygamber'in (SAV) getirdiği mesajla insanlarda gerçekleştirdiği değişimi Hz. Ömer örneği ile açıklar; “En yırtıcı insan en adil olur” der. İnsanlar arasındaki eşitliği köleler ve beyler arasındaki eşitlikle izah eder. Daha peygamber olmadan önce Hacerü'l-Esved taşının Kabe'deki yerine konma olayına yer verir. İlahi davetini yayarken önüne çıkan ya da çıkarılan engellere değinir. Sevr mağarasında düşmanlarından korunması ve mağara arkadaşı Hz. Ebubekir ile ilahi sırrı paylaşması da şiirde yer alır.

“Toprağın Babası” şiirinde ise “Toprağın babası” imgesi ile Hz. Ali'ye gönderme yapar. Eylemin önderi olarak görür. Hz. Muhammed (SAV)'in elinde büyüdüğü vurgulanır. Hz. Ali'nin hicret gecesi Hz. Peygamber'in (SAV) yatağında yatışına yer verir

Ve nur yatağında kılıçla bekler

Sonsuza açılan hicret aşkına(H,s. 73)

Bu şiirde ayrıca Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e, Zülfikar'a ve Kербela'ya atıf yapılır.

Şaire Nuri Pakdil'den miras kalan Kudüs sevdası da şiirlerinde yer bulur. Mescid-i Aksa şiiri şairin doğrudan “Kudüs Şairi” olarak anılmasına yeterlidir.

Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde

Bir çocuk gibiydi ve ağlıyordu

Varıp eşliğine alnımı koydum

⁴⁹ Ashabının bir sorusu üzerine Hz. Muhammed (s.a.v), kendini şöyle anlatır: “Ben, atam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annem Âmine'nin rüyasıyım. Annem rüyasında içinden çıkan bir nurun Şam diyarı saraylarını aydınlattığını söylemişti. Peygamber anneleri hep böyle rüyalar görürler.” (Ahmed bin Hanbel, Müsned, (Thk. Şuayib el-Arnaut v.dğr) Müessesetü'r-Risale, 2001, C. 28, s.395) İbrahim Peygamber oğluluyla birlikte Kâbe'yi inşa ederken, duasının bir kısmında şöyle diyordu: “Ey Rabbimiz! Onlara içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen her şeyi yerli yerince kabul eden yalnız sensin.” (Bakara 2/129). İsa Peygamber'in müjdesi de şöyleydi: “Hatırla ki Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın bir elçisiyim. Benden önce gelen Tevrat'ın doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim demişti.” (Saff, 61/6). Ayrıca bu rivayete, hemen hemen bütün müfessirler, Bakara Suresinin 129. ayetini tefsirinde yer verirler. Hz. İbrahim aleyhisselamin yaptığı dua ayette mealen şöyle geçer:

“Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.” (Bakara, 2/129)

Hadiste geçen **İsâ'nın müjdesinden** maksat da Hz. İsâ'nın İsrailoğulları'na hitaben, **“Ey İsrailoğulları! Bilin ki benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.”** mealindeki ifadesini nakleden Saf suresinin 6. ayetidir.

Sanki bir yeraltı nehr çağlıyordu

Gözlerim yollarda bekler dururum

Nerde kardeşlerim diyordu bir ses

İlk Kiblesi benim ulu Nebi'nin

Unuttu mu bunu acaba herkes

...

Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde

Götür Müslümana selam diyordu

Dayanamıyorum bu ayrılığa

Kucaklasın beni İslâm diyordu(TS, s. 43)

Dizelerinde de ifade edildiği gibi Mescid-i Aksa'nın geçmişteki önemi ve bugünkü melali gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır.

Şair "Haber" şiirinde ise Müslümanlara dönük bir eleştiriyi dile getirir. Şair görkemin ve gururun simgesi olduğu düşündüğü kavramları sıraladıktan sonra bunların bir çöküşün habercisi olduğunu söyler;

Saraylar yalılar köşkler kubbeler

Zindanlar kuleler surlar kaleler

Kavuklar sorguclar tuğlar kelleler

Meclisler sohbetler canlar tekkeler

Babalar dedeler beyler zadeler

...

İnci diş mercan dil gümüş sineler

Mermerden kurnalar altın sineler

Sedeften nalinler zümrüt küpeler

Ak sakar vezirler bilmiş körpeler

Görkemin gururun simgesiylediler

Habercisiydiler bir çözülüşün(TS, s.58)

Şaire göre çözülen ve yıkılan doğu İslam düşüncesidir. İsrafa ve görkeme neden olan bu türden dünya makamlarının ve lezzetlerinin kişiyi Müslüman duruştan uzaklaştıracağı endişesini taşır.

Sonuç

Türk şiirinde geleneğin izini sürmekle başladığımız makalede geleneğin modern Türk şiirini beslemeye devam eden bir kaynak olarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Geleneğin varlığını farklı boyutları ile devam ettiren şairlerden biri olan Akif İnan'ın gelenek ile anladığı durumun onu taklit değil tecdit etmek olduğu ifade edilebilir. Akif İnan, kendi ifadesiyle eskilerin kurduğu binaya yeni katların eklenmesi gerektiğine inanır. Buna "çağdaş bir tecdit" der. Akif İnan'ın bu "yeni kat" çıkma anlayışı şiirlerinde hem şekilsel hem de muhteva olarak bir yeniliği beraberinde getirir. Geleneğin imaj dünyasından yararlanarak onu yenileyip tekrar üretebilmeyi başardığı görülür. Onun şiirlerinde gelenek, daha çok İslam kültür ve medeniyetinden, divan şiiri geleneğinden beslenerek ifadesini bulur. Akif İnan'ın her ne kadar evrimcilik ya da devrimcilik kaygısı gütme de geleneği yenileştirme ve geliştirme düşüncelerine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kullandığı nazım şekilleri ve şiirin biçimsel unsurlarından şiirin dil ve üslubuna ve muhtevasına kadar şairin birçok açıdan geleneği ya bir rehber ya da hedef olarak gördüğü ifade edilebilir.

Geleneğin envanterine kuşatıcı bir yaklaşımla sahip çıkan Akif İnan, şiirde bir atmosfer oluşturmak için sadece "anlam"a değil "ses"e de yaslanmak gerektiğinin bilincinde hareket eder. Hece veznine, kafiye ve redife, asonans ve aliterasyona önem vermesi bu bilincin bir yansıması olarak karşımıza çıkar.

Son olarak o şiirlerinde bütün kardeşlerini direnişe ve davaya sahip çıkmaya davet eder. "Şafak" şiirinde de ifade ettiği gibi; Umutsuzluktan uzaklaştırmak ister.

"Kim demiş her şeyin bitişi ölüm

Destanlar yayılır mezarımızdan" (TS, s. 67)

Kaynakça

Ahmed bin Hanbel, Müsned, (2001), (Thk. Şuayib el-Arnaut v.dğr) Müessesetü'r-Risale, C. 28.

Akın, Hüseyin, (2015), "Akif İnan Şiirinde Baba İmgesi", Yedi İklim Dergisi (M. Akif İnan Özel Sayısı), C. 27, S. 298, İstanbul, ss. 51-54.

Akkanat, Cevat, (2012), Gelenek ve ikinci Yeni Şiiri, Okurkitaplığı Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Mustafa, (2014), "Asaf Halet Çelebinin Şiirlerinde Geleneğin İzleri", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3/1, ss 218-239.

Çetişli, İsmail, (2006), Metin Tahlillerine Giriş I Şiir, Akçağ Yayınları, Ankara.

Dilçin, Cem, (2009), Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara.

Eliot, T. S., (2007), Edebiyat Üzerine Düşünceler, (Çev:Sevim Kantarcıoğlu), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, Ethem, (2015), "Şair Meydanı Terk Ettiğinde" Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı) C. 27, S. 298, ss. 45-51.

Eroğlu, Ebubekir, (2011), Modern Türk Şiirinin Doğası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Eyüboğlu, Bedri Rahmi, (2007), Dol Karabakır Dol (Bütün Şiirleri), İşbankası Yayınları, İstanbul.

Haksal, Ali Haydar, (2016), Bir Medeniyet Şairi M. Akif İnan, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara.

İnan, Mehmet Akif, (2016), Edebiyat ve Medeniyet Üzerine, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara.

İnan, Mehmet Akif, (2015), Söyleşiler, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara.

İnan, Mehmet Akif, (2016), Hicret, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara.

İnan, Mehmet Akif, (2016), Tenha Sözler, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara.

İnan, Mehmet Akif, (2016), Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, Eğitimbirsen Yayınları, Ankara.

Karataş, Turan, (2011), Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Sütun Yayınları, İstanbul,

Özdenören, Rasim, (1997), Ruhun Malzemeleri, İz Yayıncılık, İstanbul.

Özger, Mehmet, (2015), "Akif İnan Şiirinde Göksellik", Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı) C. 27, S. 298, ss. 57-61.

Özsaray, Yunus Emre, (2015), "Akif İnan'ın Şiiri Üzerine" Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel

Sayısı) C. 27, S. 298, ss. 80-84.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1995), Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yayınları, İstanbul.

Törenek, Mehmet, (2015), "Edebiyat, Medeniyet, Tanzimat", Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı), C.27, S.298, ss. 93-97.

Turinay, Necmettin, (2015), " Akif İnan Şiirinin İmkânları ya da Şairin Kendi Kendine Ettikleri" Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı) C. 27, S. 298, ss. 100-107.

Türkçe Sözlük, (2005), "Gelenek Maddesi", TDK Yayınları, Ankara.

Ünlü, Özcan, (2015), "Bir Güzel Adam: Mehmet Akif İnan", Yedi İklim Dergisi, (M. Akif İnan Özel Sayısı) , C. 27, S. 298, ss. 134-140.

Mehmet ÖZALPER

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan
Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim
Üyesi,
m.ozalper@alparslan.edu.tr

BULGAR BAŞBAKANI VE HEYETİNİN ANKARA ZİYARETİ (MART 1939)

*Bulgarian Prime Minister and His Delegation Visit to
Ankara (March 1939)*

Özet

Mustafa Kemal Paşa kumandanlığında yapılan Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli amaçlarının başında, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" politikasının gereği olarak küresel anlamda bütün dünya devletleri ile barış ve dostluğa dayalı ilişkiler tesis etmeye çalışması gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu amacı gerçekleştirirken yakın komşusu olan devletlere öncelik vermiştir. Balkan coğrafyasının Türkiye'nin batıya açılan kapısı olma özelliğinden dolayı Balkan devletlerine önem verilmiştir. Bulgaristan, Türkiye'nin batı sınırında bir kalkan vazifesi görmesi nedeniyle diğer Balkan devletlerine kıyasla ayrıca bir öneme sahiptir. I. Dünya Savaşı yıllarında iki devlet müttefik olarak aynı safta yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonrada ilişkilerin devamı adına gayret sarf edilmiştir. Devletlerarası ilişkilerin tesis edilmesinde devlet adamlarının yapmış oldukları ziyaretler birinci derecede öneme sahiptir. Bu çalışmamızda Bulgaristan Başbakanı Georgi Köseivanov'un II. Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Georgi Köseivanov, Türkiye, Bulgaristan, Ziyaret, Dış politika

Abstarct

Following the success of the War of Independence in the command of Mustafa Kemal Atatürk, the primary objective of the Republic of Turkey to establish is to work in order to establish relations based on peace and friendship with all the states of the world globally as a requirement of the "Peace and Prosperity in Peace at Home" policy. The Republic of Turkey has prioritized its close neighboring states while realizing this aim. Balkan states have also been given special importance due to the fact that Balkan geography is Turkey's gateway to the west. Bulgaria has a prescription in comparison to other Balkan states because of the presence of a shield on the western border of Turkey. During World War I, the two states took the same stage as allies. Since the establishment of the Republic of Turkey, efforts have been made on behalf of the continuation of relations. At the establishment of the interstate relations, the visits of the statesmen are preliminary in the first instance. In this work we will discuss the visit of Bulgarian Prime Minister and politician Georgi Köseivanov to Turkey.

Key Words: Georgi Köseivanov, Turkey, Bulgaria, Visit, Foreign Policy

Giriş

Bulgaristan, Balkan yarımadasında yer alması sebebiyle Osmanlı Devleti için olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti için de önem arz etmektedir. Türkiye'nin Bulgaristan'a bu derece önem vermesinin sebeplerinin başında, ülkenin batısındaki sınır komşusu olması gelmektedir. Bununla beraber Bulgaristan nüfusu içerisinde önemli miktarda Türk azınlığın olması da ayrı bir öneme sahiptir. Topraklarının bir kısmı Avrupa kıtasında olan Türkiye'nin Batı ile bağlantısını sağlayan bir köprü niteliğinde olan Bulgaristan, Türkiye Cumhuriyeti için komşuları içerisinde önem sırasında ilk sıralarda yer almaktadır.¹

Bulgaristan ilk kurulduğu dönemde; Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna'nın dâhil olduğu bölgede 63.000 kilometrekarelik bir alanda kurulmuştur.² Günümüzde ise güneydoğu Avrupa'da yaklaşık 8.500.000 nüfuslu küçük bir devlettir.³ Bazı metinlerde "Bulgarya" ve "Bilgariya" olarak da geçen Bulgaristan'ın bugünkü resmî adı Narodna Republika Bilgariya (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti)'dir. Başkent Sofya (Sofiya) dışında, Bulgaristan'ın başlıca büyük şehirleri, Filibe (Plovdiv), Tırnova, Vidin, Silistre, Niğbolu, Varna, Rusçuk (Ruse), Burgaz (Burgas), Eski Zağra (Stara Zagora), Plevne (Plvrn), İslimye (Sliven), Şumnu (Kolarovgrad), Dobriç (Tolbuhin), Hasköy (Haskova) ve Yanbolu (Yambol)'dur.⁴

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişki sadece sınır komşusu olmaları sebebiyle kurulan bir ilişki değildir. İki ülke arasındaki tarih ortaklığı ve Osmanlı Devleti'nden kalma azınlıklar meselesi ilişkileri bir anlamda zaruri hale getirmiştir.⁵ İki ülke arasındaki tarih ortaklığı, kültürel benzeşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bulgaristan topraklarına varlığını taşımış ve bugüne dek sürdürebilmiş olan Türk-İslâm kültürü, yüzyılları kapsayan bir süreçte doğal olarak yaşadığı bu coğrafyanın insanını, insanın ortaya koyduğu maddî ve manevî kültür ürünlerini etkilemiştir. Manevî etkiler, örf, âdet ve geleneklerin yaşama geçirilmesinde kendini göstermiştir; dil, edebiyat ve sanat ürünleri manevî etkilenmenin dışı vurumu biçiminde değerlendirilebilecek maddî etkilenmeyi yansıtmışlardır.⁶

I. Dünya Savaşı'na Türkiye ile Bulgaristan aynı tarafta müttefik olarak girmişlerdir. Savaşın sonunda Bulgaristan'ın imzaladığı Selanik ve Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşmalarının genel çizgilerine baktığımız zaman aslında aynı amaçlar doğrultusunda hazırlandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti Mondros Antlaşması gereğince (23. Madde) Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklerinin tamamıyla, doğal olarak Bulgaristan ile de ilişkilerini kesmeye zorunlu bırakılmıştı. Aynı durum Bulgaristan içinde geçerliydi. Selânik Antlaşması gereğince (3. Madde) savaş sırasında beraber olduğu bütün devletler ile doğal olarak Osmanlı Devleti ile de ilişki kurmaları yasaklanmıştı. Anlaşmaya göre, Türkiye Hariciye Vekili Mehmet Reşit Paşa, İstanbul'da bulunan Bulgar temsilcisi Kolişev'e bir uyarıda bulunarak

1 Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar ilişkileri*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984, s. 5-7.

2 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990, s. 1.

3 Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. XII.

4 Muzaffer Erendil, *Tarihte Türk Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1976, s. 1-2.

5 Nevin Türker, *Turkish-Bulgarian Relations Within The Context Of EU Membership*, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 1.

6 Emruhan Yalçın "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Ankara, 2009, s. 569.

kendisinin de Edirne ve İzmir konsolosları ile beraber Türkiye’de görevli olan Bulgar bürokratlarının Türk topraklarından çıkmalarını istemişti. Bu vaziyette iki devlet birbirlerinin topraklarında temsilci bulunduramıyorlardı. Bu durumdan ötürü her iki memleketin birbirleri nezdinde çıkarlarını korumak savaşa dâhil olmamış bir ülke tarafından yürütülecekti. Bulgaristan’ın Türkiye’deki menfaatlerini koruma görevini İstanbul’daki İsveç temsilciliği alıyordu. Türk menfaatlerini korumak da Sofya’daki İspanyol temsilciliğine verilmiştir.⁷

I. Dünya Savaşı’nın olumsuz sonuçlarına en yoğun şekilde maruz kalan ülkelerden birisi şüphesiz Bulgaristan olmuştur. Savaşın sona bulmasıyla Bulgaristan’da iktidara gelen Aleksandar Stamboliyski bu zorluklar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan’ı bu zor durumundan kurtarmak için alışlagelmiş Bulgaristan politikalarında ciddi değişiklikler yapmıştır. Öncelikle Bulgaristan’ın yayılmacı hedeflerine son veren Stamboliyski, komşularının güvenini kazanmaya ve komşuları ile normal ilişkiler kurmaya çaba sarf etmiştir.⁸ Türk halkının Kurtuluş Savaşı’ndaki zaferi Bulgaristan’da büyük bir memnuniyet ve birtakım ümitlerle karşılanmıştır. Başbakan Stamboliyski, Lozan Barış Anlaşması’nın imzalanmasının kesinleşmesini beklemeden Edirne’deki Bulgar Başkonsolosu Yedek General Todor Markov’u Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşmeye göndermiştir.⁹ Bu ziyaret siyasi ilişkilerin ilk merhalesini oluşturur.

Mustafa Kemal’in Markov’la görüştüğü dönem Türkiye tarihi açısından siyasi olayların çok karmaşık olduğu bir döneme denk geldiği için mevcut arşivlerde konu ile ilgili belge bulunmamaktadır. Ancak, 8 Şubat 1923 tarihinde, Markov’un Bulgar Başbakanına verdiği raporda bu görüşmenin şu şekilde cereyan ettiği anlaşılmaktadır:

“Mustafa Kemal Paşa, bana Bulgar halkını çok iyi tanıdıklarını söylemiş ve şunları eklemiştir: “Sofya’da geçirdiğim bir yıllık askeri ataşelik görevimden çok iyi hatıralar taşımaktayım o sıralar tanışmış olduğum bazı yüksek ailelerle hala mektuplaşmaktayım. Bulgar halkının bizim Trakya’daki göçmenlerimize çok sıcak ilgi göstermekte olduğunu bilmekteyiz. Diplomatik ilişkiler konusunda, iki memleket arasındaki ilişkilerin resmi veya gayri resmi olarak başlamasında hiçbir engel görmemekteyim. Bu konuda inisiyatif bana ait değildir. Zira ben yarı resmi olarak Cevat Abbas Bey’i göndermiştim. Ancak, Bulgar hükümeti, müttefiklerin baskısı sebebiyle kendisini Sofya’dan çıkarmak zorunda kaldı. Bizim Balkanlar’da dost bir ülkeye ihtiyacımız vardır. Bulgaristan’da coğrafi, ekonomik ve politik bakımdan bu konuda düşünebileceğimiz en iyi devlettir. İki memleket arasında kurulacak bir dostluk sizi de bizi de daha kuvvetli ve daha bağımsız yapacaktır.”¹⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın Bulgaristan’da görev yapmış olduğu Askeri ataşelik yılları, onun Batı medeniyetini tanımasındaki payı büyüktür. Bunun yanı sıra o yıllarda kendisine gösterilen yoğun ilgi ve alaka Bulgar devlet adamları nezdinde kişisel dostluklarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Balkan devletleri arasında Bulgaristan’a ayrı bir önem vermesinin sebebini oluşturmuştur.

⁷ Yılmaz Ecer, *Türk - Bulgar İlişkilerinin Dünü - Bugünü - Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı Basım Evi, İstanbul, 1995, s. 37; *Tarihte Türk - Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004, s. 94; Halil Şimşek, *Türk-Bulgar İlişkileri ve Göç*, Harp Akademileri Basımevi, 1999, s. 23, 24; Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 118; Stefan Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918 - 1922)*, Çev. Naime Yılmaz, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s. 91.

⁸ Rıdvan Tümenoğlu, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros’tan Lozan’a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 122.

⁹ Cengiz Hakov, “Atatürk ve Bulgar-Türk İlişkileri”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler, 12-16 Kasım 2007*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. 2, Ankara, 2010, s. 2044.

¹⁰ Şimşek, *a.g.e.*, s. V.

Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanmış olan anlaşmalarla yasaklanmış olmasına rağmen önceleri gizli olarak birçok temas sağlanmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde devlet başkanları nezdinde karşılıklı olarak birçok ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretler iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu ziyaretlerin Türk ve Bulgar basınına aksetmesi ilişkilerin detaylarını yansıtmaya sebebiyle önem arz etmektedir.¹¹

Bulgar Delegasyonunun Ankara Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika izleyeceği yolu belirlerken bölgesel barışa ciddi bir şekilde önem vermekteydi. Balkan Pakti'na Arnavutluk ile Bulgaristan'ın da girmesini çok arzulamıştı. Bunun için en yakın çalışma arkadaşlarından Başbakan İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras'ı 1937 yılının baharında Balkan ülkelerine ziyarete göndermişti.¹² Bu ziyarette 7 Mayıs 1937 tarihinde Sofya tren garında Bulgaristan Başbakanı Georgi Köseivanov ile samimi bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹³ İsmet İnönü 14 Haziran 1937'de, seyahat izlenimlerini şöyle anlatıyordu:

“Balkan devletleri ile münasebetlerimizin bütün millet tarafından malûm olmayan hemen hiçbir safhası yoktur. Yakın bir zamanda, ben ve Doktor Aras, Balkan müttefiklerimizin başkentlerini beraber görmek bahtiyarlığına nail olduk. Memleketimize karşı müttefiklerimiz tarafından gönderilen teveccüh ve muhabbet bütün dünyanın dikkatini celb edecek sıcaklıkta idi... Şüphe yoktur ki Balkanlar'da Bulgaristan'la diğer komşular arasında sıcak dostluk havasının teessüs etmesi ve bütün devletlerin Balkan Pakti'na girmesi hepimiz için sevinçli bir emel ve Avrupa sulhu için bir mesnettir... Bizim inancımıza göre millî istiklâl, demokratik rejim ve toprak bütünlüğüne saygılı bir Balkan Birliği, ya da siyasi, kültürel, ekonomik ve hattâ askerî nitelikte Balkan Antlaşmaları er geç kurulacaktır. Çünkü değer ve önlemleri relâtif olan büyük devletlerin himayeleri ile hiçbir millet, devlet ve hükümet ayakta duramaz ve milli varlığını koruyamaz bugün... Daha açık ifade edelim ki, kurulacak bir Balkan Birliği veya Antantı, bugünkü büyük devletlerin desteğinden bin kat daha milli ve garantilidir!” Türkiye Cumhuriyeti Balkan birliğinin kurulmasını kendisine amaç olarak belirlemiştir. Bahsi geçen ziyaretler bu amaç doğrultusunda yapılmıştır. Burada Türk devlet adamlarına gösterilen ilgi ve alaka Türkiye-Bulgaristan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde rol oynamıştır. Şunu da eklemek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğü ile kurulan Balkan Birliği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan bir oluşum olan NATO'nun da ilham kaynağı olmuştur. Bu gerçeği, NATO'nun kurucularından olan eski İngiltere Başbakanı W. Churchill itiraf etmiştir.¹⁴

İsmet İnönü ve Tefik Rüşü Aras'ın yapmış oldukları bu ziyaretin karşılığı olarak Bulgaristan Başbakanı Georgi Köseivanov Türkiye'yi ziyaret etmeye karar vermişti. Bulgaristan Başbakanı'nın Türkiye'ye yapacağı seyahat aslında çok daha önce planlanmıştı. 1937 yılında Türk ve Bulgar basını bu konuyu sayfalarına taşımışlardı.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın vefatı dolayısıyla ertelenen Bulgaristan Başbakanı'nın ziyareti 14 Mart 1939 tarihinde Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete

11 *Akşam*, 2 Aralık 1931.s. 1; İhsan Sabri Balkaya, “Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye ve Bulgaristan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ş. 60, Ankara, 2004, s. 767.

12 *Akşam*, 23 Mayıs 1937. s. 1.

13 *Akşam*, 7 Mayıs 1937. s. 1.

14 Ali Haydar Yeşilyurt *Atatürk ve Komşumuz Bulgaristan*, Taş Matbaası, İstanbul, 1968.s. 54; Mehmet Gönübol, Cem Sar, “1919 – 1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996. s. 105.

15 *Akşam*, 1 Mayıs 1937. s. 2.

duyurulmuş ve ziyaret ile alakalı bir program hazırlanmıştır.¹⁶

Bulgar Başbakanı'nın heyetinde bulunan şahıslar şu şekilde listelenmiştir:¹⁷

Ekselans Dr. Georgi Köseivanov	Bulgaristan Başvekili ve Hariciye Nazırı
Ekselans Bayan Köseivanov	Başvekilin Refikası
Bayan Peef	Başvekilin Kerimesi
Bay Peef	Başvekilin oğlu ve hususi kalem müdürü
Ekselans B. Altinof	Hariciye Nezareti siyasi işler Direktörü
Bay Kolçef	Demiryolları Genel Direktörü
Bay Belinof	Protokol Şefi,
Bay Serafımof	Matbuat Direktörü,
Bay Çopof	Elçilik Müsteşarı,
Bay Şevki Berker	Sofya Elçisi
Bayan Berker	Sofya Elçisi'nin refikası
Bn. Berker	Sofya Elçisi'nin kerimesi
Bay Stefan Tanef	"UTRO" gazetesi Başmuharriri
Bay Vineslav Protic	"DİNES" gazetesi Direktörü
Bay Christo D. Barzitzoff	"MİR" gazetesi Başmuharriri
Bay Kosta Koupenkof	"ZORA" gazetesi Politik Muharriri
Bay Boris Dimitroff	"BULGAR" telgraf ajansında direktör,
Bay Bojidar Karaştoyanoff	Foto muhabir,
Bay Christoff	Foto muhabir
Ekselans Dr. Th. Christoff	Bulgaristan'ın Ankara Elçisi

Bulgar Başbakanı 15 Mart 1939'da Edirne'ye ulaştığında yapılan program gereği Edirne Valisi, Vali Mevkii Komutanı ve Polis Kumandanı tarafından karşılanacaktı.¹⁸ 16 Mart 1939 günü Sirkeci tren garına ulaştıklarında Bulgar Başbakanı ve eşini İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, eşi, İstanbul Mevki Komutanı, Merkez Komutanı ve Emniyet Direktörü tarafından karşılanacak ve Bulgar ve Türk marşları çalınacaktı.¹⁹ Akabinde Pera Palas oteline yerleştikten sonra şehir gezintisi yapmışlardır.²⁰ Ankara'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilen Bulgar Başbakanı, Anıtkabir ziyaretinin ardından Edirne'ye hareket etmiş ve 22 Mart 1939 günü Edirne'den Sofya'ya geçmek üzere yola çıkmıştır.²¹

İki ülke ilişkileri için önemli olan bu ziyarette özellikle II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu gergin ortam hâkim unsur olmuştur. Yapılan görüşmelerde Bulgar Başbakanı'na Almanlar ve Macarların Romanya'ya saldırması halinde Bulgaristan'da Dobruca'ya girerse Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı harekete geçeceği kesin bir dille ifade edilmiştir. Bulgaristan Dobruca konusunu savaşla değil de barışçıl yollarla halletmek isterse kendisine yardım edileceği söylenmiştir. Savaşın Balkanlara girmemesi için gayret göstereceğini belirten Başbakan Köseivanov "Türkiye ile

16 BCA 030-10-369-17-1.

17 BCA 030-10-200-369-17-2.

18 BCA 030-10-200-369-17-4.

19 BCA 030-10-200-369-17-5.

20 BCA 030-10-200-369-17-6.

21 BCA 030-10-200-369-17-13.

konuşmadan, anlaşmadan hiçbir badireye atılmayacağına” söz vermiştir.²²

Bulgaristan esas amacı olan 1913 yılındaki sınırlarına dönmek için Balkan komşularına karşı toprak iddialarını bir politika haline dönüştürmeye başlamıştır. Bu toprak iddialarını gerçekleştirmek için birbirine karşı II. Dünya Savaşı’ndaki her iki blok ülkelerinin de desteğini aramış, fakat hiçbirinden kat’i bir destek görmemiştir. Türkiye dışında Bulgaristan’ın diğer komşuları mevcut statükonun korunması taraftarıdır. Türkiye İngiltere’nin desteğine dayanarak Selanik Anlaşması ile Balkan Antantını uyuşturmaya, faşist devletlerin Boğazlar ve Orta Doğu’dan muhtemel bir askeri tehdidine karşı koymak için Bulgaristan’ı da içine alan güçlü bir umum Balkan Anlaşmasını oluşturmaya çalışmıştır. Bunun için Türk hükümeti Güney Dobruca’nın Bulgaristan’a iade edilmesine eğilim göstermiş ama Ege Denizi çıkarlarına kesin olarak karşı olmuştur.²³

Bulgaristan ile toprak sorunu olmayan ve Balkanlarda onunla en iyi ilişkilere sahip olan Türkiye, Bulgaristan ile komşuları arasında arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Türk yöneticileri, 3 Şubat 1939’da Bükreş’te toplanan Balkan Antantı Konseyi’nin oturumlarında diğer Balkan ülkelerinin temsilcileriyle ve aynı yılın Mart ayında Bulgar Başbakanı Georgi Köseivanov Ankara’ya gerçekleştirdiği bu ziyaret esnasında Bulgaristan’ın toprak isteklerinin kısmen yerine getirilmesi sorununu görüşmüşlerdir. Fakat Romanya’nın ödün vermez tutumu ve Bulgaristan’ın da kısmi bir çözüme yanaşmayıp Alman aleyhtarı bir Balkan birliğine girmek istememesi yüzünden Türkiye’nin arabuluculuk misyonu suya düşmüştür. Bunun doğal sonucu olarak Bulgaristan’ın bütün komşularıyla ilişkileri bozulmuştur. Bulgaristan’ın gittikçe daha belirgin bir hâl alan Almanya taraftarı yönergesine etki göstermek amacıyla Türkiye, Türk-Bulgar sınırına askeri yığınak yapmış, bunun neticesinde de Bulgar-Türk ilişkilerinde gerginlik belirmiştir. Faşist devletlerin boğazlarda muhtemel bir askeri girişimini önlemek için gerekirse Türkiye ile Romanya’nın Doğu Bulgaristan’ı istilâ edecekleri üstüne yayılan haberlerden sonra gerginlik daha da artmıştır.²⁴

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda Bulgaristan ile arasında kurulan ilişkiler genel anlamda karşılıklı dostluk ve işbirliği üzerine olmuştur. Bu bağlamda iki ülke birbirleri için siyasi manada ciddi bir öneme sahiptirler. Özellikle bu dönemde imzaladıkları antlaşmalarda vermiş oldukları taahhütler gereği birbirleri ile ilişki kurmaları yasaklandığı halde gayri resmî yollarla temasta bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Atatürk dönemi boyunca ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla iki ülke de üstlerine düşen sorumluluğu yapmaktan imtina etmemişlerdir.

İsmet Paşa döneminde, Türkiye ile Bulgaristan arasında sıcak temaslar kısmi azalma ile birlikte devam etmiştir. Bulgaristan Başbakanı Georgi Köseivanov’un Mart 1939’da Türkiye’ye yaptığı bu ziyaret ve ziyarette vermiş olduğu beyanatlar, Bulgaristan’ın Türkiye ile ilişkileri iyi tutmak istemesi bakımından önemlidir. II. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı bu dönemde, sınır komşusu olmalarının da getirdiği sorumlulukla her iki ülke de bu savaşta tarafsız kalmak için çaba harcamışlardır. Ancak Bulgaristan’ın Balkanlar bölgesinde var olan toprak talepleri, diğer Balkan devletleri ile arasını açmıştır. Türkiye bu noktada arabuluculuk vazifesi görmek istemiş fakat Bulgaristan’dan olumlu bir tavır görememiştir. Bulgaristan’ın bunun üzerine Nazi ittifakına meyilli bir pozisyon alması

22 Güngör Cebecioğlu, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki İlişkiler” *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk – Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 192.

23 *Tarihte Türk – Bulgar İlişkileri...* s. 113.

24 *Tarihte Türk – Bulgar İlişkileri...* s. 114.

Türkiye'nin Bulgaristan sınırına askeri yığınak yapmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye ve Bulgaristan arasında karşılıklı yapılan ziyaretler iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesinde hâkim unsur olmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Bulgaristan'da kurmuş olduğu şahsi ilişkiler iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesinde etkili olmuştur. İsmet Paşa'nın Balkan Paktı'nın gerçekleştirilmesi amacıyla Balkan ülkelerine yapmış olduğu seyahatte Bulgaristan Başbakanı Georgi Köseivanov ile yakın bir samimiyet kurmuştur. İki şahıs arasında kurulan bu olumlu ilişki devletler bazında da ilişkilere olumlu yönde yansımıştır. İsmet Paşa'nın ziyaretine karşılık olarak Georgi Köseivanov'un Türkiye'ye yapmış olduğu Mart 1939 tarihli ziyaret ve bu ziyarette Bulgar Başbakanı'nın Türkiye aleyhinde hareket etmeyeceklerini beyan etmesi bunu destekler niteliktedir.

Kaynakça

BCA 030-10-369-17-1.

BCA 030-10-200-369-17-2.

BCA 030-10-200-369-17-4.

BCA 030-10-200-369-17-5.

BCA 030-10-200-369-17-6.

BCA 030-10-200-369-17-13.

Akşam Gazetesi

ALP, İlker, Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989), Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990.

BALKAYA, İhsan Sabri, "Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde Türkiye ve Bulgaristan", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, S. 60, Ankara, 2004.

CEBECİOĞLU, Güngör, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki İlişkiler" XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk – Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

ECER, Yılmaz, Türk - Bulgar İlişkilerinin Dünü - Bugünü - Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Basım Evi, İstanbul, 1995.

ERENDİL, Muzaffer, Tarihte Türk Bulgar İlişkileri, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1976.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SARI, Cem, "1919 – 1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995), Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.

HAKOV, Cengiz, "Atatürk ve Bulgar-Türk İlişkileri", Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler, 12-16 Kasım 2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. 2, Ankara, 2010.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

ŞİMŞEK, Halil, Türk-Bulgar İlişkileri ve Göç, Harp Akademileri Basımevi, 1999.

TARİHTE Türk – Bulgar İlişkileri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı

Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.

TUĞLACI, Pars, Bulgaristan ve Türk-Bulgar ilişkileri, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984.

TÜMENOĞLU, Rıdvan, Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

TÜRKER, Nevin, Turkish-Bulgarian Relations Within The Context Of EU Membership, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, İstanbul, 2012.

VELİKOV, Stefan, Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan (1918 – 1922), Çev. Naime Yılmaz, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969.

YALÇIN, Emruhan “Türk-Bulgar Ortak Kültürü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, Ankara, 2009.

YEŞİLYURT, Ali Haydar, Atatürk ve Komşumuz Bulgaristan, Taş Matbaası, İstanbul, 1968.

Ekler

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Dairesi Reisliği

U. No: 709
H. No.
Lef: 4 program,
1 liste.

239

Ankara 19
Halden

193

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Yüksek Başvekalete

Bulgaristan Başvekili Ekselans B. Dr.G.Köseivanof'un
Hükümetimizi sureti resmîyede vuku bulacak ziyareti münasebeti-
le tanzim kılınan programdan dört nüsha ile MŞearünileyh Bağve-
kile refakat eden zevatın şahsiyatı mübeyyin liste ilâk olarak
yüksek bilgilerine arz ve takdim kılınmıştır.

M.

Hariciye Vekili
3. Samsun

uzedilmiş

1- Başvekil
2- Müsteşar V.
3- H. M. Kalem M. ne verilmiştir

Hafız Enayetha
14.5.1939

030 10 200 369 17

R.A. 2 + 1 Kitapçık

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 200 - Dosya No: 369 - Sıra No: 17

BULGARİSTAN BAŞVEKİLİ VE HARİCIYE NAZIRI
EKSELAUS BAY Dr. GEORGI KÖSEİVANOF İLE
REFİKASININ ANKARAYI ZİYAHETLERİ
MÜNASEBİTİLE TANZİM EDİLEN
PROGRAMDİR

- I -

Edirne'ye Muvaselet

15 Mart 1939 Çarşamba günü :

Bulgaristan Başvekili ve Hariciye Nazırı Ekselaus B. Dr. G. Köseivanof ile refikasını ve refakatlerinde bulunan zevatı hâmil hususî tren Mart'ın 15-inci Çarşamba günü saat 22.10 da Edirne istasyonuna muvaselet edecektir.

Misafirler, Edirne istasyonunda Vali, Mevki Komutanı ve mühimdarları tarafından karşılanacak ve bir Polis iltiram müfrezesi tarafından selâmlanacaklardır. Edirne Valisi, Bayan Köseivanof ile kerimesi Bayan Peefe birer çiçek buketi takdim edecektir.

Misafir Başvekilin hususî tren kompozisyon-

- I -

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 200 - Dosya No: 369 - Sıra No:

İrşad Sami YUCA

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü,
s.yuca@alprslan.edu.tr

Eda YUCA

Araş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi
s.yuca@alprslan.edu.tr

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA MUŞ BULANIK'TA ERMENİ OLAYLARI

*The Armenian Events in District Of Muş, Bulanık during
the Early 20th Century*

Özet

19. yüzyılın ilk yarısından başlamak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda gayr-i müslim tebaadan olanlar, milliyetçi ve hürriyetçi fikirlerin etkisi altında bağımsızlık için siyasi, kültürel ve askeri yöntemlere başvurmuşlardır. Osmanlı'nın gayr-i müslim tebaası içerisinde önemli bir kitleyi teşkil eden ve Anadolu coğrafyasında dağılmış bir popülasyona sahip olan Ermeniler de 19. yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir. Bu süreçte birçok istenmeyen olay müşahade edilmiştir. Sonuç olarak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde taşrada yaşayan Ermeniler, Müslüman tebaadan olan milletler özellikle de Türkler ve Kürtler ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşı karşıya gelme, Anadolu'daki birçok yerleşim merkezinde istenmeyen olayların yaşanmasına sebep olduğu gibi Muş Bulanık çevresinde de bu tür olayların vuku bulmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak Bulanık çevresinde 20. yüzyılın başlarında yaşanan bazı Ermeni olaylarının bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Kürtler, Milliyetçilik, Bulanık

Abstract

By starting from the first half of the 19th century, in the Ottoman Empire non-Muslim subjects resorted to political, cultural and military methods for independence under the influence of nationalist and libertarian ideas. Having constituted an important population within the Ottoman's non-Muslim subjects and scattered in the Anatolian geography, the Armenians also attempted separatist movements towards the end of the second half of the 19th century. Many undesirable events have been witnessed by history in this process. As a result, when it came to the beginning of the 20th century, the Armenians living in the provincial units confronted Muslims, especially Turks and Kurds. As this confrontation caused unwanted events to happen in many regions of Anatolia, these kinds of incidents also occurred around Mus, Bulanık. In this study, based on the records of the Ottoman archives, some Armenian incidents in the early 20th century around Bulanık will be evaluated.

Key Words: Ottoman, Armenians, Kurds, Nationalism, Bulanık

Giriş

Bulanık yerel ismiyle Kop, Doğusunda Malazgirt ve Bitlis (Ahlat), Batısında Varto, Güneyinde Korkut/Muş, Kuzeyinde Erzurum (Hınıs ve Karaçoban) ile çevrilidir. Bölge toprakları yüksek dağlarla çevrili olup yer yer çöküntü alanlarda akarsuların etrafında verimli otlaklar ve tarımsal faaliyetlere olanaklı topraklarının olmasından dolayı günümüze değin farklı insan gruplarını burada barındırmıştır. Bu özelliği, Bulanık bölgesinin ekonomik ve iklim koşullarının yanı sıra kültürel birikimine de önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Bilican dağı ile Murat nehri, tarih boyunca burada ikamet etmiş olan farklı dil ve dindeki insan gruplarının kültür ve gündelik hayatlarının akışı üzerinde belirleyici birer unsur olmuşlardır. Bölgenin iklim koşulları; yazın sıcak ve kurak geçmesi, kışın ise karlı ve de uzun bir müddet soğuk geçmesi yörede yaşayan insanların mikro ölçekli hayat kurallarında bazı tesirler bırakmıştır. Ancak tarihin gösterdiği kanıtlar nazarında Bulanık çevresinde yaşayan insan grupları tarih boyunca bu iklim ve coğrafik unsurlara bağlı olarak canlı ve zengin bir kültürel hayatı da var etmeyi başarmıştır.

18. yüzyılın sonunda patlak veren Fransız İhtilali'nin etrafa yaydığı yeni ideolojik düşünce unsurlarının başta birey olmak üzere toplumlara esir almaya başlamış olması tarihe yeni bir yön vermiştir. Bu düşünce unsurlarından birisi olan milliyetçilik, özellikle 19. yüzyılda milletlerin kimlik duygusunu yeniden inşa etmede önemli bir itici kuvvet olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çok etnikli toplumsal yapısı Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçi ve hürriyetçi fikirlerin tesirinde yeniden yeşermiş bu süre zarfında bazı Batılı büyük güçlerin de siyasi destek sağlamasıyla hareketlenmeler hızlanmış ve kopmalar gerçekleşmeye başlamıştır. Sonuç olarak Osmanlı yurdu, bağımsızlık talep eden ve de şiddete başvuran mücadelelerin vuku bulduğu sahaya dönüşmeye başlamış, merkezi devletin otoritesi de giderek zayıflamıştır. Taşrada halk grupları kendi güvenlikleri için bildikleri ilkel ve sert yöntemlere başvurmaktan geri kalmamışlardır. Bulanık bölgesindeki zengin kültürel birikim 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Ancak I. Cihan Harbi öncesinde burada, milliyetçilik fikirlerinin tesiriyle, Müslüman tebaa ile Ermeni yurttaşlar arasında silahlı saldırılar ve maddi kaynakların talan edilmesi gibi vakaların cereyan ettiği görülmüştür.¹

Osmanlı yurdunu esir alan etnik kimlik temelli bağımsızlık fikirlerinden Millet-i Sadıka olarak nitelenen Ermeniler de paylarına düşeni almaya çalışmışlardır. Ermeni toplumu milli kimlik inşaları için gerekli iç ve dış destekleri sağlamada arayışlara kalkmışlardır. Özellikle Ermeni Patrikliği ve aydınları bu sürecin baş aktörleri konumundadırlar.² 19. yüzyılın sonuna doğru Müslüman tebaadan olan ve Anadolu'da önemli bir nüfusu teşkil eden Türkler ve Kürtler de milli kimlik fikirlerinin tesirine girmeye başlamışlardır.³ Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde yerel birimlerde yaşayan Ermeniler ve Müslüman tebaadan Türkler ve Kürtlerin karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz bir sosyal durum haline gelmiştir. Bu karşı karşıya gelme Anadolu'nun dâhilinde birçok bölgede istenmeyen olayların yaşanmasına neden olduğu gibi Muş Bulanık çevresinde de bu tür olayların meydana gelmesine neden olmuştur.⁴

1 Yusuf Sarınoy, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, ss. 69-105.

2 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49-50.

3 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 42-43.

4 M. Kewe Dılxeri, "Kop/Bulanık Tarihsel Bir Bakış", *Bilican Haber*, 28 Nisan 2013.

Anadolu'nun genelinde ve Bulanık gibi mikro coğrafi bir birimde birlikte yaşam ve buna bağlı olarak farklı kültürel zenginlikler ne var ki aşırıya kaçan milliyetçi düşüncelerin kurbanı olmuştur. Söz konusu kültürel yaşam zenginliğinin yok oluşunda emperyalist devletlerin, Osmanlı yurdunun geneli üzerinde oluşturdukları jeo-stratejik siyasi, askeri ve ekonomik planların etkisinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Devrin güçlü devletlerinin politikalarının temelinde, Osmanlı'nın yer altı ve üstü zenginliklerini sömürme düşüncesinin yanı sıra kendi medeniyet algılarını ve kültür biçimlerini de buralara taşımak ve bu sayede kültürel bir asimilasyon ile zihni sömürgeleştirme gayesi güttükleri söylenebilir. Bu düşüncenin bazı kanıtlarını 20. yüzyılın başlarında Bulanık gibi Anadolu'nun doğusundaki bir yerleşim biriminde yaşanan olaylarda da bulmak mümkündür.⁵

Osmanlı Devleti'nin taşra sistemini yeniden modernize etmek amacıyla yasallaştırdığı 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre Bulanık, 1884'de Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlanmıştır. İlçe günümüzde Muş ilinin en büyük ilçesi konumundadır. Bulanık ilçesi I. Dünya savaşında bir süre Rus işgalinde kalmış, Mustafa Kemal'in 1916 yılında Edirne'deki 16. Kolorduyla birlikte Diyarbakır-Silvan'a görevlendirilmesinden sonra 6-8 Ağustos 1916 da Muş ve Bitlis, 6 Nisan 1918'de ise Bulanık, Rus işgalinden kurtarılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1927 yılında Muş'un il olması itibarıyla Bulanık, Bitlis'ten alınıp Muş'a bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.⁶

20. yüzyılın başlarında Osmanlı'da yapılan nüfus sayımları ise dönemin toplumsal dokusunun anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle Muş Bulanık bölgesinin nüfus yapısı genel olarak Müslüman ve Ermeni (Gregoryan, Katolik ve Protestan) şeklinde bir karaktere sahip olduğu ilgili verilerden anlaşılmaktadır. Bu zaman zarfında yapılan 1906-1907 Osmanlı nüfus verilerine göre Muş sancağında Bulanık, Varto ve Malazgirt kazaları dâhil 55.153 Müslüman, 52.746 Ermeni yaşamaktadır. 1914 yılına ait Osmanlı nüfus kayıtlarına göre ise Bulanık kaza statüsünde Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı olup kaza genelinde 16.372 Müslüman ve 14.662 Ermeni bulunmaktadır.⁷

Birlikte Yaşamın İmkânsızlaşması: Sona Doğru Osmanlı'da Ermeni Olmak

Bazı bilim insanları tarafından kuşkuyla karşılanırsa da Anadolu'nun kadim toplumlarından biri olan Ermenilerin Anadolu'daki varlıkları çeşitli kaynaklarda eski çağlara kadar dayandırılmaktadır.⁸ Ancak şu hususu belirtmek gerekir ki modern zamanda toplumları derinden etkileyen etnik milliyetçiliğin yarattığı tesir halen sosyal bilimlerde önemli bir tartışma konusudur. Buna mukabil sosyal bilimlerden tarihin de çeşitli düşünsel ve siyasi vasıtalarla milliyetçilik tarafından esir alınışı nedeniyle geçmişe ait olan bilginin dile getirilişi ve yazımı günümüze değin bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde ulusçu bakışın sirayet ettiği

5 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji...*, s. 35.

6 *Muş Almancağı*, Transkripsiyon: Güven Aykan, Muş, 2010.; M. Kewe Dılxeri, "Kop/Bulanık Tarihsel Bir Bakış", *Bilican Haber*, 28 Nisan 2013.; Bulanık ilçesi hakkında genel bilgi edinmek için bkz. http://www.Bulanik.Gov.Tr/Default_B0.aspx?Content=199. (Erişim Tarihi: 1.07.2015)

7 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu: 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 338-366.

8 Emin Arif (Şihaliyev), "Ermenilerin Kimliği Ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus Ve Ermeni Kaynaklarına Göre)", *OTAM*, Sayı: 17, 2005, ss. 1-13.

resmi ve sivil platformlarda tarihin tartışılması akademik düzeyin sağladığı yöntem ve metotlardan uzaklaşıp ziyadesiyle etnik aidiyet hislerinin ve resmi devletin çizdiği sınırların gölgesi altında nefes almasından dolayı umulan tatminkâr bir objektif ilerleme sağlanmamaktadır.

Yukarıda zikredilen bazı olumsuzluklara bağlı kalmaksızın Ermenilerin Anadolu'da uzun bir zaman dâhilinde varlıklarının tescili konumunda birçok eser geride bıraktıklarını görmek mümkündür. Ancak Ermeniler de kendi tarihselliklerinin kimi sebeplerinden dolayı din ve siyaset bağlamlarında ayrışma halinde olmuşlardır. Bu sebeple millet olma ve siyasi arenada devlet olabilmek süreçlerinde geri kalmalarına büyük tesirler olmuştur. Bu duruma karşılık daha çok güçlü siyasi ve askeri toplumların boyunduruğunda yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Ermeni toplumunun arka planında yatan bu realitesini besleyen bir diğer faktör ise Anadolu coğrafyasında dağınık halde yaşamalarından kaynaklandığı da iddia edilebilir.⁹ Ermeniler, İslam'ın bir semavi din olarak zuhur etmesinden sonra Arapların, Farisilerin ve Anadolu'nun doğusunda zaman zaman ortaya çıkan lokal Kürt beyliklerinin bölgede hâkim olmalarıyla sürekli yeni bir iktidarın yönetimi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak varlıklarını en uzun süre Türklerin hâkimiyeti altında 19. yüzyılın sonuna değin barış içerisinde geçirdikleri yadsınamaz tarihsel bir gerçekliktir.¹⁰

Ermeniler, Osmanlıların 14. yüzyıldan itibaren zamanla Ön Asya, Balkanlar, Mezopotamya ve Kafkaslarda yekûn bir siyasi kuvvet olarak belirmesi ile uzun yıllar Müslüman etnik unsurlarla dostça ve yakın gündelik ilişkiler kurarak yaşamışlardır. Ayrıca Devlet-i Âliyy-i Osmani'de bürokratik kanallarda boy gösterme şansını da bilhassa devletin son yüzyılında yakalamışlardır. Beşeri anlamda karşılıklı saygı ve tolerans ilkeleri çerçevesinde Ermenilerin gösterdiği davranışlar, Osmanlı yönetimi tarafından takdir edilmiş ve "*Millet-i Sadıka*" sıfatıyla anılan bir toplum olmuşlardır.¹¹

Türk tarih yazımında sıklıkla Osmanlı Devleti'nin çözülüşü ile ilgili dile getirilen nedenler arasında Fransız İhtilali'nin yarattığı siyasal atmosferin yanı sıra emperyalist güçlerin kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için Hristiyan tebaayı 19. yüzyıldan itibaren ayrılıkçı hareketlere teşvik ettikleri gibi açıklamalar yer almaktadır. Buna ek olarak şu tarihi gerçekliğin de dile getirilmesi gerekir ki, Osmanlı'nın merkez ve taşra yönetiminde hâkim olan Müslüman-Türk zihin yapısının takip ettiği idari ve dini yönetim anlayışındaki bazı keyfilik ve eşitsizlik halleri gündelik hayatta gayr-ı müslimler açısından rahatsız edici durumları da ortaya çıkarabilmekteydi.¹² Özellikle onları gayr-ı müslim olarak görmek başlı başına sosyal anlamda bir dışlanmışlık gerçeğini doğurmaktaydı. Ayrıca bu rahatsızlık onların sosyal hayata entegre olmalarında kimi zaafiyetler doğururken toplumsal açıdan ruhlarında bir arada olma/kenetlenme ve doğal olarak millet olma bilinçleri

9 Cemal Anadol, *Tarihin Işığında: Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 19.

10 Hülya Yazar, "Ermeniler Ve Türk-Ermeni İlişkileri", *OTAM*, Sayı: 13, 2002, ss. 35-57.; Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası (Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta, 2001, s. 3-4.; Erol Kürkcüoğlu, "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi*, Ankara, 20-21 Nisan 2002

11 Abdülhamit Kırmızı, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", *Eraren Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, Kış 2003, ss. 137-152.

12 Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, s. 11.; Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, Cilt: 2, Pars Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.

üzerine de çeşitli tesirler yapmaktaydı. Zaten imparatorluğun en uzun yüzyılı olarak tabir edilen zaman aralığına değin Osmanlı Devleti'nin yıllarca ve zahmetle tesis ettiği siyasi barış ortamından gayr-i müslim tebaanın eşit olmayı hiçbir zaman bu kadar istedikleri görülmemiştir. Bu ve daha farklı lokal gelişmelerden dolayı gayr-i müslim tebaanın Osmanlı'dan kopuşları hızlı bir tarihi süreci doğurmuştur.¹³

Osmanlı'nın son dönemlerinde gündelik hayatın her boyutunda sürekli bir değişim söz konusu idi. Ancak hayatın akışı içerisinde Ermeniler özellikle Rumların ve diğer Balkan uluslarının bağımsızlık yolunda giriştiği eylemlerinden ve fikirlerinden tedrici bir şekilde etkilenmekteydiler. Devlet riyasetinin bazı kurumlarından Rum kökenli bürokratların el çektirilmesinden dolayı oluşan boşluklara Ermeni kökenli kişiler daha sık bir şekilde görev almaya başladılar. Devlet bürokrasisinde görev alan Ermenilerin düşünsel ve siyasi perspektifleri zamanla Batı ile temas ve diğer yazılı ve görsel kaynakların tanınması süreçleri vasıtasıyla yarattığı etki bir tür kimlik değişimini de beraberinde getirmekteydi. Bu zaman zarfında Ermeni nüfusunun büyük bir bölümünün bulunduğu Anadolu ve diğer vilayetlerde Ermeni halkı için hayatın ritmi diğer gayri müslim unsurlarınkine göre daha pozitif bir seyirdeydi. Ancak yukarıda zikredilen birtakım koşulların etkisi ve özellikle de Rusya'nın bu süreçte kendi çıkarları için Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Ermenilerle ilgilenmeye başlamasıyla çeşitli siyasi ve askeri problemler zuhur etmiştir. Ayrıca Batılı diğer büyük emperyalist güçlerin başta misyonerlik olmak üzere çeşitli kanallardan Ermeni toplumunu kendi siyasi ve ekonomik çıkarları lehinde etkilemeye çalışmaları, uzun yıllar bir barış ikliminde yaşayan Müslüman etnik gruplar ile Ermenilerin arasında bazı sosyal ve siyasi problemleri ortaya çıkarmaktaydı.¹⁴

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında Ermenilerin milli kimlik inşalarına etki edecek faktörlerin niceliksel ve niteliksel durumları gün geçtikçe artmaktaydı. Memiş'inde belirttiği gibi dış güçlerin yardımıyla oluşturulan Ermeni komiteleri aracılığı ile memleketin birçok yerinde kulüpler ve kitaplıklar açılmış, buralara giden kişilere başta Ermeni tarihi olmak üzere Ermenilerle ilgili bilgiler ihtiva eden ve Ermeni milliyetçiliğini körükleyen fikirler aşılaiıcı metinler sunulmuştur. Ermeni Patrikhanesi ise, dini yükümlülüğünü bir tarafa bırakıp, politize olmuş bir şekilde bütün mevcudiyeti ile komitecilerin karargâhı haline gelmiştir.¹⁵

Osmanlı toplum yapısında Millet-i Sadıka olarak bilinen Ermeniler artık 20. yüzyılın başlarında gün geçtikçe siyasi ve askeri bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu süre zarfında en çok destek gördükleri Çarlık Rusya'sının asıl amacı Doğu Anadolu'da müstakil bir Ermeni devleti yaratarak tarihsel emeli olan sıcak denizlere inmeyi daha da kolaylaştırmaktır. Ayrıca Rusların

13 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.; Ahmet Gündüz, "19. Yüzyıl Osmanlı Reformlarında Etkili Olan Sosyal, Ekonomik, Politik Ve Askeri Faktörler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Bahar 2006, ss. 1-16.

14 Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim Ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 73-74. Yılmaz Karadeniz-Hidayet Kara, "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu ve Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", *Turkish Studies*, Volüm; 5/3, 2010, s. 1545. Osmanlı devletinde ayrıntılı nüfus oranları için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu: 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

15 Ekrem Memiş, "Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Haziran 2005, ss. 2-11.

bu planına karşı bilhassa İngilizler ve Fransızlar da Rusların daha fazla güneye inmemeleri için siyasi ve dini propagandalarla Ermenileri kazanmaya çalışmışlardır. Osmanlı için ağır reçeteleri olan Balkan Harpleri sonrasında taşrada giderek zayıflayan merkezi otoritenin ortaya çıkardığı durumdan da istifade eden Ermeniler Anadolu'nun birçok yerinde dernek kurup siyasi ve kültürel çalışmalarını arttırmışlardır. Komitacı Ermeni çetelerinin yer yer Müslüman ahali üzerinde imha süreçlerine kalkışması da huzursuzluğun seviyesini giderek arttırmıştır.¹⁶

Bu zaman zarfında Anadolu topraklarında istenmeyen vahim insani durumların vuku bulması nedeniyle Devlet-i Âliye'nin bazı tedbirler alması elzem hale gelmiştir. Netice itibariyle başkent İstanbul'a taşra birimlerinden Ermeni olaylarından duyulan rahatsızlıkla ilgili yığınla rapor ve telgraflar çekilmekteydi. Böylesi bir durum karşısında Batılı güçlerin tepkilerine rağmen alınacak tedbirlerin boyutları kestirilmesine karşın uygulanma safhasında nasıl dramların çıkacağı bilinmemekteydi. Zaten Dâhiliye Nezareti tarafından verilen teklifle 27 Mayıs 1915 tarihinde de üç maddelik bir tehcir (Göç Ettirilme) kanunu yasal hale gelmesiyle, uygulanmaya konulduğunda ortaya çıkan dramlar günümüze değin Ermeni sorunun önemli bir detayını teşkil etmektedir. Bu kanun ile casus ve hainlerin yargılanması yetkisi yerel askeri komutanlıklara verilirken, halkın öncelikle mal, namus ve can güvenliklerini sağlamak koşuluyla göç ettirilmesi öngörülmekteydi. Ancak kanunun uygulanması esnasında tahmin edilemeyen durumlar da ortaya çıkmıştır.¹⁷

Devrin İttihatçı hükümetinin bu süreçte Suriye'ye göç ettirilecek olan Ermeniler hakkında şu talimatnameyi yayınlanması bazı tarihsel gerçeklerin daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayacaktır. Talimatnamenin devrin anlayışı ve imkânları doğrultusunda incelikli bir şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bilhassa göç ettirilecek Ermenilerin rahatlıklarının ve güvenliklerinin sağlanmasının önemsendiği anlaşılmaktadır. İlgili talimatnameye göre: *“Bahsi geçen kasaba ve köylerde yerleşik ve nakli gereken Ermenilerin yeni yerleşme bölgelerine hareket ettirilmeleri ve yolculukları sırasında rahatları sağlanmalı, canları ve malları korunmalıdır. Varışlarından, yeni yurtlarına tamamıyla yerleşmelerine kadar, iâşeleri, mülteci tahsisatlarından karşılanmalıdır. Bunlara daha evvelki mali durumları ve hâlihazır ihtiyaçlarına göre, mal ve toprak dağıtılmalıdır. İhtiyaç sahipleri için, hükümet evler yapmalı, çiftçi ve ihtiyaç sahibi zanaatkârlara tohum, âlet, teçhizat temin etmelidir. Bu emrin tamamıyla, Ermeni isyancı komitelerinin genişlemesine karşı bir tedbir olması nedeniyle, Müslüman ve Ermeni gruplarının, karşılıklı katliama girişmelerine yol açacak şekilde yerine getirilmesinden kaçınılmalıdır. Yeniden yerleştirilen Ermeni gruplarının refakat etmek üzere, özel görevliler temini için düzenlemeler yapılacak, bunların yiyecek ve diğer ihtiyaçları sağlanacak, bu amaçla gerekecek harcamalar, göçmenlere ayrılan hükümet tahsisatından karşılanacaktır. Göçmenlerin yolculukları sırasında, varış yerlerine kadar, gerekli iâşeleri sağlanmalıdır. Yoksul göçmenlere, yerleşebilmeleri için, kredi verilmelidir. Yolculuk halindeki kişiler için kurulan kamplar, muntazam olarak denetlenmelidir. Bu kişilerin refahı için gerekli tedbirler alınmalı, ayrıca asayiş ve güvenlikleri sağlanmalıdır. Yoksul göçmenlere yeterli yiyecek verilmeli ve sağlık durumları, her gün, doktor tarafından denetlenmelidir. (...) Hasta, kadın ve çocuk trenle, diğerleri ise dayanıklılıklarına göre, katırlara, araba içinde veya yaya*

16 Ekrem Memiş, “Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni ...”, ss. 2-11.; Muhammet Yıldız, “Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları”, *RTEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, ss. 11-20.

17 Ekrem Memiş, “Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni ...”, ss. 2-11.; Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek vd., *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, Ankara, 2004, s. 62.

olarak gönderilmelidir. Her konvoya bir müfreze muhafız refakat etmeli, her konvoyun yiyecek malzemeleri, varış yerine kadar korunmalıdır. (...) Kamplarda veya yolculuk sırasında, göçmenlere karşı bir saldırı vuku bulursa, bu saldırılar, derhal önlenmelidir.”¹⁸

Millet-i Sadıka namıyla Osmanlı tarihine adını yazdırmış olan Ermenilerin 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı siyasi ve sosyal sebeplerin etkisinde kalmalarından dolayı bağımsızlık yönünde talepleri söz konusu olmuştur. Bu ahval yüzyıllardır Anadolu’da beraber yaşadıkları Türkler ve Kürtler ile felaketli yılların yaşanmasına da sebep olmuştur. Bu süreçte Ermenilerin bağımsızlığını dönemin Batılı güçlerin dillerinden düşürmemelerine karşın aslında çıkarları için siyasi ve askeri bir seçenek olarak Ermenileri kullandıkları zamanla anlaşılmalıdır. 1923 Lozan Antlaşması’nda bir kez daha kesin olarak Batılı devletlerin Ermenilerden ziyade kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ile ilgilendikleri görülmüştür.¹⁹ İtiraf niteliğinde birçok yazılı metin ve hatıratın dönemin şahitleri olan Ermeniler tarafından da kaleme alınmasıyla bu tarihsel aldanmışlığın boyutları görülebilir. Şayet Ermeniler güçlü bir yaşam inşa ettikleri Kürtler ve Türklerle böylesi bir askeri ve komitacı fikirlerden uzak barışçı ve diyaloga dayalı yöntemlerle taleplerini dile getirmeğe öncelik vermeyi tercih etselerdi, yaşanan pek çok olumsuzluğun önüne geçme imkânının olduğu söylenebilir. Tabii sosyal ve siyasal sorunların sadece bir tarafa yüklenmesi elbette sosyal bilim realitesi bakımından kabul edilemez. Öte taraftan Anadolu’da vuku bulan Ermeni olaylarının alt yapısında Müslüman Türk ve Kürtlerin kusurlarının da bir hayli fazla olduğu; bireysel, idari, kültürel ve ekonomik nitelikli bu kusurların bilimsel kriterler doğrultusunda cesurca tespit edilip üzerinde düşünülmesi hakikate ulaşmakta bir zorunluluk arz etmektedir.

20. Yüzyılın Başlarında Muş Bulanık’ta Ermeni Olayları

Uzun yıllar Osmanlı Devleti’nin sınırları dâhilinde barış içerisinde yaşamış olan Ermenilerin 19. yüzyılın sonuna doğru giriştikleri siyasi ve askeri eylemlerin anlaşılması duygusal tahakkümün etkisinde kalınmasından dolayı dönemin yaşanmışlıklarının sağlıklı bir şekilde idrak edilmesi halen zor görülmektedir. Hıristiyan olmalarının Ermeni tarafının uluslararası kamuoyunda destek bulmalarını kolaylaştırıcı bir etken olduğu söylenebilir. Bunun da tesiriyle, Türkiye’ye karşı siyasi ve gerçeklikten kopuk propaganda ve suçlama yöntemleri geliştirdikleri görülmektedir.²⁰ Türkiye ise bu faaliyetler karşısında savunmacı ve duygusal bir milli refleksle hareket yolunu tercih etmesi yer yer kendisini doğru ve yeterli derecede ifade edememesine yol açmıştır. Bu durumda her iki tarafın araştırmacılarına düşen vazife, tarihi kayıtlara ve bilgilere milli ve dini duygulardan arınmış yöntemlerle yaklaşmaktır. Ancak bu önerinin gerçekleşmesi, her iki tarafın yaşanılanlar üzerinden inşa ettikleri aşırı politize tavır nedeniyle bir hayli zor görülmektedir.

18 Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı? Belgeler*, ATO Yayınları, Ankara 2004, s. 11.; Dış Politika Enstitüsü; *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu*, Ankara 1983, s. 24-25.; Ekrem Memiş, Nuri Köstüklü, *Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası*, 3. Baskı, Konya 2002, s. 273-279.

19 Durdu Mehmet Burak, “Lozan’da Ermeni Meselesi Tartışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 62, Cilt: XXI, Ankara, 2005, ss. 545-567.

20 Türkiye’nin uluslararası siyasi arenada karşılaştığı Ermeni sorunu ve tehcir söylemlerine ve buna mukabil geliştirdiği siyasi argümanları hakkında bkz. Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletim Yayınları, İstanbul 2006.

Çalışmanın bu bölümünde Bulanık çevresinde 20. yüzyılın başlarında yaşanan Ermeni olaylarının bir kısmı Osmanlı Arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulacaktır. Bu belgeler dönemin algısı ve ortamı dâhilinde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu belgelerin içeriğindeki bilgilerin tarihsellik açısından yaşanmış olanlarla birebir örtüştüğünü söylemek bilimselliğe uygun düşmemektedir. Bu nedenle çalışmamızda sunulacak belgelerin içeriğinde yer alan anlatımların aslında bize ne demek istediğini sosyal bilimler nazarında eleştirel bir yöntemle analiz etmeye gayret gösterilmiştir.

Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti için giderek bir sorun haline gelen Ermeni sorunu derin sosyal, siyasi ve ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle siyasi faturası daha ağır neticeler doğurmaktaydı. Ermenilerin Batılı güçler ve Ruslarla yaptıkları ittifak siyasi ve askeri sonuçları bakımından Osmanlı'nın zayıf ekonomisine ve siyasi itibarına ek maliyetler çıkarmaktaydı. Ermeniler her yerde komitacı fikirlerle hareket etmekte olup bilhassa Ruslarla çok sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Örneğin Bulanık çevresinde Rusların siyasi propagandasına maruz kalan Ermenilerin bazıları jandarma tahkikatına uğramaları neticesinde Rusya'ya kaçmışlardır. Bu ilişki, Hariciye nezaretine 13 Teşrin-i Evvel 1910 tarihli Petersburg Se-fareti'nden varid olunan 513 numaralı tahriratın tercümesinden anlaşılmaktadır. Yapılan tercüme şöyledir: *"Bulanık ahalisinden Rusya'ya firar eden 30 Ermeni'nin tard ve teb'id keyfiyetine dair 13 Eylül 94 tarihli 137 numaralı tahrirat-ı âliye-i asafanelerine münderic evamire imtisalen bu babda Rusya hariciye nezareti nezninde icra istemiydim nezaret-i müşarünileyhten cevaben alınan teşebbüsat-ı lâzime üzerine sureti mel-fuf tahrir merkum Ermeniler kanunen lazım gelen muamelatı ifa etmeksizin tecavüz etmiş oldukları cihetle bunların Rusya memalikinde ihtiyar ve ikamet etmelerine müsaade olunamayacağı beyan olunuyor."*²¹

Bulanık çevresinde yerleşik olan Ermenilerin, Ruslardan askeri malzeme ve sair lojistik destek aldıkları Dâhiliye Nezareti'ne Şirvan'da bulunan Bitlis Valisi'nden 4 Teşrin-i Sani 1914 tarihinde çekilen şifreli telgraftan anlaşılmaktadır. Telgrafta belirtilen duruma göre Muş'un Gümüş karyesinden ve Taşnak Komitesi üyelerinden Esro ve arkadaşlarının çuvalar içerisinde silah sevk ettikleri yerel jandarma tarafından tespit edilmiştir. Bu silahlar derdest edilip kontrol altına alınmıştır. Telgrafta ayrıca şu ifadeler de yer verilmiştir: *"Teşrîni evvel zarfında Muş'un Gümüş karyesinden ve Taşnak komitesi sergerdelerinden Esro ile refiklerinin bir çuval içinde üç Yunan mavzeri getirdikleri jandarma devriyesi tarafından görülmek üzere müsâdere olduğu gibi bu kere Bulanık kazası merkezindeki Ermeni murahhasa vekilinin bulunduğu mahalle süvârî ve müsellağ olarak altı şahsı meçhulün vürudu haber alınarak hâsıl olan şüphe üzerine icrâ kılınan taharriyâtda iki askeri ve bir Rus mavzeri ve sekiz adet Yunan gara tûfengi ile bir kundaklı ve iki kırma rovelver ve eslihai mezkûreye âit bir hayli cebhânenin zuhûr etmesi ile müsâdere ve bir takım evrakın elde edildiği ve eşhâsı merkumeden beşi Hınıslı ve birisi Bulanıklı olup üçü esnâyı taharrîde firâr etmesi ile bunların takibine ve diğerlerinin tahtı nezârete ahzına ibtidâr ile firarilerin Şeyh Yakûb karyesinden ve ihlâli asayiş maddesinden mukaddemâ on beş seneye mahkûm takımdan Melkon nâm şahsın hânesinde tutulduğu merkûmun hânesinde de bir martin ve bir sürmeli tûfeng ile on ateşli bir rovelver zuhur etmesi ile merkezi kazaya getirildiği ve kendilerinin ciheti adliyyeye tevdi olduğu mahallinden bildirilmiş."*²²

Bulanık yöresinde vuku bulan bu olaylara Bitlis Vilayetinden gönderilen şu istihbarat telgrafında da ayrıca yer verilmiştir: *"Bulanığın Hamza Şeyh karyesinde bazı Ermeni beyanında dört vilayet beylik olacakmış. İngiliz firka taburu asker verecekmış. Bitlis'ten eli atmış hane sahipleri nakil hane eylemişler gibi işitilmekle bu tefrikada bulunanlar mahallence celbiyle tahkikat lazım icrasına mübaşeret olduğunu ve kesretle Ermeni sakini bulunan Muş ovası ve Bulanık kadısınca her vakitten ziyade takibat lazım. Esbab-ı ikmal olduğu Bulanık kaymakamlığının işarına atfen Muş mutasarrıflığında yazmakla tedbir ve takibatı acil ifası ve Hama Şeyh karyesinde ki tefrikat-ı*

21 BOA., HR. SYS. 2853/46, Belge No: 1/1.

22 BOA., DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 5.

*müdüriyete ait tedbirle diğer telgraf da arz olunan Kekerli karyesi tatbikatı Bulanığa gönderilen memura tebliğ kılındığı maruzdur.*²³ Bulanık kazasının Hamza Şeyh karyesinde bulunan Ermeniler yörede yakın zamanda bir Ermeni idaresinin kurulacağını ve İngilizlerin de kendilerine destek vereceklerini dile getirmeleri önemli bir başka gelişme olmuştur. Ayrıca buradan da anlaşılacağı üzere yerel Ermeni halkının Batılı güçlerin kendilerine siyasi ve askeri destek vereceklerinden haberdar olmaları o dönemin koşulları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Bilhassa milli bir devlet kurma hedefinin Ermeni halkı tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Bu çerçevede dâhilinde yerel Müslüman halka karşı siyasi ve psikolojik propaganda eylemlerine başvurdukları anlaşılmaktadır.

Bab-ı Ali İkinci Divanı'na 21 Mart 1915 tarihli ve 3803 sayılı ile sunulan bir şikâyet dilekçesinde Muş'un Bulanık kazasının Müslüman halkı, Ermenilerden gördükleri eziyetin yanı sıra bir Ermeni idaresi kurulacağı üzerine propagandalar yürütmeleri halkı endişeye sevk etmiştir. Bu nedenle yerel hükümet yetkililerine şahit oldukları gelişmeleri dile getirmişlerdir. Bu bağlamda kaleme alınan dilekçede şu ifadeler yer verilmiştir: "*Bulanık kazası dâhilinde Hamza Şeyh karyesinde bazı Ermeniler tarafından bir Ermeni idaresi tesis edileceği yolunda vuku bulunduğu haber alınması üzerine tahkikata teşebbüs edildiğine dair Bitlis vilayeti vekâletinin telgrafnamesi manzur-u âli buyrulmak için ârz ve takdim kılındı efendim.*"²⁴ Bu belgede de görüldüğü üzere Bulanık çevresinde bulunan Ermeniler, Müslüman halk üzerinde psikolojik propaganda yürütmektedirler.

Bulanık kazasının Kekerli karyesinde Ermenilerin Müslüman ahaliyi karıştırdıkları ve bilhassa Ezan-i Muhammediye'yi engellemek için eyleme giriştikleri hakkında Bab-ı Ali İkinci Divanı'na 22 Mart 1915 tarihli ve 3809 sayılı şikâyet dilekçesi ile bazı tedbirlerin alınması yönünde halktan bir talep gelmiştir.²⁵ Şikâyet edilen hadisenin aslı ise şu şekilde meydana gelmiştir: "*Bulanığın Kekerli karyesinde ezani Muhammediye okunur iken karye-i mezkûrunun Ermeni'den bulunan muhtarı Serkiz ve ihtiyar meclisleriyle diğer on Ermeni tarafından mani edildiği hükümeti mahalliyeye ihbar edilmeleri iltihak bu faal ve cerad vaki yeri İslam ve üç Ermeni'yle afadları mütecasirlerden elde edilen merkum Serkiz'in ikrarıyla zabt olmuş ve tahkikat neticesine tahbir-i zabta mahallice diğer maznunların henüz celb edilememesinden mebhuz bulunduğu mahalli ve Muş mutasarrıflığına işarıyla maruzdur.*"²⁶

Rusların 1915-1916 yıllarında Anadolu'nun Kuzeydoğu yönünden başlayarak Doğu Anadolu'nun aşağı kesimlerine doğru başlattıkları işgalde onlara hem rehberlik hem de silahlı olarak destek veren bölge Ermenileri bu süre zarfında Muş, Sason, Malazgirt, Bulanık çevresinde bulunan yerleşim birimlerinde Müslümanlara karşı imha politikası gütmüştü. Bu dönemde yaşanan olaylar, bölge halkının zihninde ve kültürel yaşamında uzun yıllar önemli tesirler bırakmıştır. Şehir, kasaba ve köyler mimari açıdan bu süreçte ciddi tahribatlara uğraması bir kez daha bölgenin yeniden kalkınması sürecini uzattığı gibi bazı yerleşim birimlerinin de insansızlaşmasına neden olmuştur.²⁷

23 BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 9.

24 BOA., Y. PRK. UM. Belge No: 8.

25 BOA., HR.SYS.2853, Belge No: 1/2.

26 BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 5.

27 BOA., HR. SYS. 2872/4, Belge No: 100-113.; BOA., Y. PRK. ASK. 108/48 Belge No: 1; Yılmaz Karadeniz,

Anadolu'nun birçok ilinde olduğu gibi Muş ve Bulanık çevresinde de Ermeni patrikliğinin Ermeni halkı Osmanlı'ya karşı siyasi ve askeri amaçlı olarak organize ettiği anlaşılmaktadır. Bu manada kışkırtılan Ermeni halkın, Müslümanlara karşı istenmeyen olaylara başvurdukları görülmektedir. Bu zaman zarfında Patrikhane'nin desteği ile Bulanık'taki Ermenilerle Rahip Sehak'ın Manastır'da silah depoladıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle Rahip Sehak tutuklanmıştır. Bu tutuklanmaya Ermeni Patrikliği itiraz etmiştir. Bu itiraz nedeniyle 29 Kasım 1913'te Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen dilekçede şu ifadeler yer verilmiştir; “*Bulanık Kazâsı Ermeni Manastırı*”na bazı eşhâs-ı meçhûle tarafından silah konulmasından dolayı hükûmet-i mahalliyece hilâf-ı usûl ve mukarrerât olarak manastır ile murahhasahâne teharri ve murahhasa vekili Rahib Sehak Efendi de tevkif edilmiştir. Bir manastır veya murahhasahânenin teharri ve evrâk-ı resmîyenin alınarak murahhasa vekili efendinin de hapishanede tevkif edilmesi gayr-i câiz olup usûl ve mukarrerât-ı mahsûsası ahkâmına riâyet idilmeksizin bu gibi icrâât-ı kânûn-u şiknâdede bulunulması hükûmet-i mahalliyece mahsûs ahvâldendir.”²⁸

Bulanık'ın coğrafik olarak Kuzey-Güney ve Doğu-Batı hattında önemli bir yerde bulunmasından dolayı Ermeni komiteleri Ruslardan aldıkları silah ve diğer lojistik malzemeyi Ermeni komitelerinin bulunduğu diğer yakın yerlere sevk etmek istemişlerdir. Bu sevkiyat Bingöl, Muş, Bitlis gibi yakın çevreye yönelik olmaktadır. Buna örnek olarak Bitlis Vilayeti Tahrirat Kaleminden 17 Şubat 1914 tarihli ve Dâhiliye Nezaret-i Celilesine hitaben kaleme alınan yazıda, Bulanık kazasında silah satan ve sevk eden Ermenilerin tevkif edildiği bildirilmiştir. İstanbul Ermeni Patrikliğinin bu gelişmeye tepki göstererek yaşananlara politik bir atmosfer kazandırma gayretine kapılmıştır. Ancak neticede Bulanık Kaymakamlığını suçlamasına karşın yerel idare tarafından gerçekleştirilen resmi tahkikat neticesinde gelişmelerin Ermeni Patrikliğinin duyurduğu türden olmadığı anlaşılmıştır. Gerçekte yakın civarda bulunan komitelerin Ruslardan alınan silah ve teçhizatla silahlandırıldığı sonucuna varılmıştır.²⁹

Muş ve Bulanık çevresinde 20. yüzyılın başlarında yaşanan Ermeni vakalarından bir diğeri ise Muş'tan kaçıp Diyarbakır'ın Hani kasabasına mülteci olarak gelen Muş jandarma efradından ve Kale Mahallesi sakinlerinden 37 yaşındaki Mevlüd oğlu Mahmud'un anlattıklarıdır. Rus esaretinden kurtularak geldiğini ifade eder. Devamla esaretten kurtuluşundan ve yol boyunca başına gelenleri Hani Müdürü İsmail'e şu ifadelerle aktarmıştır; “*Ermeniler on nefer kadar var idi. Hatta bunlardan Bulanıklı Keşiş oğlu Kinyaz ve Abri karyeli Gazar ve Gülan karyeli Bedo ve Muşlu Melkon oğlu Vano*”yu tanıdım. Ermeniler beni öldürmek istediler. Asker olduğum için Rus neferleri bırakmadılar. Fakat fenâ hâlde beni darp ve tahkir ettiler. Oradan beni aldılar, Molla Davud karyesine gittik. Beni zâbitâna gösterdikten sonra bir hânede habs ettiler ve üzerime altı nefer nöbetçi diktiler. Gece oldu mu bir nefer beni bekler, beşi köyün içine giderlerdi. İslâm gelin ve kızları toplayıp getirir, bunları cebren oynatır. Ve şarap içirdikten sonra muâmele-i nâ-meşrû,, a yaparlardı ve bana hitaben, bak işte Müslümanların hâli hep böyle olacak der, kemâl-i hiddet ve şiddetle din ve imanımızı seb ve şetm ederlerdi. O geceyi bu suretle geçirdik. Sabahleyin oradan

“Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi (1915-1918)”, *History Studies*, Cilt: 7, Ortadoğu Özel Sayısı, 701, ss. 183-198.; M. Philips Price, *Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 122.

28 DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 1, 14, 19, 21, 24, 26.; BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-19.; Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi...”, ss. 183-198.

29 BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-26.; Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi...”, ss. 183-198.

çıkacağımız sırada zaten pek az olarak gidememiş, kalmış bulunan köy halkını hep kestiler ve birçok işkencelerle öldürdüler.”³⁰

Bulanık çevresinde silahlı eylemlerde bulunan Ermeni komiteleri genel anlamda askeri ve lojistik zorluklarla karşılaşmalarından dolayı bu ihtiyaçlarını her zaman Rusya’ya yönelmek suretiyle gidermeye çalışmışlardır. Bu gelişme bir kez daha göstermektedir ki yüzyılın başlarında Ermeni komiteleri Rusya ile sıkı siyasi ve askeri ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkiye dair bir örnek olarak: “*Muş’a tabii Bulanık kazası ahalisinden bir nefer Ermeni Kars muhacirlerinden İsmail namıyla bir şahsın delaletiyle Rusya cihetine geçmek üzere buldukları sırada Hamidiye Onuncu Alayı Bektaşilerden Mustafa ve Kota Ağası Haydar Ağalara tesadüflerinden merkum İsmail çend el tüfek atmışlar ise de umumi tutulup Diyardin hükümetine teslim olunmuştur.*”³¹

Muş, Bulanık çevresinde yaşayan Ermeni komiteleri devamlı surette ve bilhassa süreli basın vasıtasıyla Ermeni toplumunu milliyetçilik, dayanışma ve yaşanan olaylar hakkında halkı bilinçlendirmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Bu çalışmalarda propaganda faaliyetlerinin diğer yöntemleri de söz konusu olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Ermeni toplumunun Osmanlıya karşı kışkırtılması sürecinde özellikle Rus basımevleri önemli ölçüde destek sağlamışlardır. Rus şehirlerinde basılan neşriyatlar kaçak yollarla ülkeye sokularak halka dağıtılmasına çalışılmıştır. Örneğin Bitlis Vilayet-i Âliyesine Dâhiliye Nezareti tarafından yazılan, 24 Haziran 315 tarihli şifreli telgrafta: “*Rusya’dan Bulanık kazasına Bitlisli Bakalyan Sehak namına postayla gönderilip mahallince derdeste olunan bir kıta’ bir mez’re mektup ile Mişak nam mez’er gazeteyle 74 nüsha tercümeleriyle beraber hükümet-i mahalliye tevdi edilmiş olduğunda. Baş müdüriyetine işarına atfen telgraf ve posta nezaret-i âliyesinden gelen 16 Haziran 315 tarihli tezkirede bildirilmesi olmasıyla bu bab da icrası tabii olan tahkikat neticesiyle serien inbası lüzumunla su-i atufiyelerine işarı tesri izbar-ı muamelat komisyonundan ifade kılınmıştır.*”³²

Sonuç

Türk tarihçiliğinde gayr-i müslim tebaanın 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak talep ettikleri bağımsızlık hareketleri genellikle Fransız İhtilali’nin yaydığı fikirlerle ilişkilendirilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle İmparatorluk sınırlarında merkezi hükümetin desteği ve yasallığı altında çalışan taşra yöneticilerinin kimi keyfi tutumları ile Müslim tebaanın iktidarın kendilerine dayanan meşruiyetinden dolayı gar-i müslim olana ötekileştirici davranışları yadsınmıştır. Ayrıca sorunun günümüze değin gelen kaotik halinden dolayı sorunun anlaşılması ve tarafların uzlaşması, aşırı milli ve hissi duyguların etkisinde kalan sosyal bilimcileri de bir tür tutucu değişime zorlamıştır. Ayrıca her iki tarafın aşırı suçlayıcı refleksler göstermesi tarihsel olanın anlaşılmasını daha da zor hale getirmiştir.

30 BOA. HR. SYS. 2872/2, Belge No: 75-91, 103-106, 11-113, 163-166.; Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı’nda Ermeni Mezalimi...”, ss. 183-198.

31 BOA., DH. TMİK. M. 5/35 Belge No: 2.

32 BOA., DH. TMK-M. 72/70 Belge No: 1.

Netice itibariyle 20. Yüzyılın başlarında Muş Bulanık çevresinde dış devletlerin Osmanlı üzerinde kurguladıkları çıkarlarının bir tür kurbanı haline gelen Ermeniler yüz yıllardır beraber yaşadıkları ve köklü sosyal ilişkiler geliştirdiği Müslüman Türk ve Kürtlerle anlaşılmaz bir sürece girmişlerdir. Muş, Bulanık gibi bir lokal yerleşim çevresinde de bu dönemin olumsuz örneklerini görmek mümkündür. Bilhassa Ermenileri kendi taraflarına çekmek uğruna Rus ve İngiliz propagandasının etkisi ve lojistik desteği Osmanlı Arşiv kaynaklarında görülmektedir. İstanbul Ermeni Patrikliği ve Ermeni kilise rahiplerinin bu zaman zarfında politize oldukları ve hatta kilise gibi dini mabetleri silah deposu haline dönüştürdükleri görülmektedir. Ayrıca Ermenilerin komiteler aracılığıyla Müslüman ahali üzerinde imhaya varan düzeyde askeri yöntemleri tercih etmeleri bir diğer olumsuz gelişme olmuştur. Bulanık ve çevresinde bu zaman zarfında yaşananlar adeta Anadolu'nun diğer yerlerinde yaşanan Ermeni olaylarının bir özeti gibi özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-19.

BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-26.

BOA. HR. SYS. 2872/2, Belge No: 75-91, 103-106, 11-113, 163-166.

BOA., DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 5.

BOA., DH. TMIK. M. 5/35 Belge No: 2.

BOA., DH. TMK-M. 72/70 Belge No: 1.

BOA., HR. SYS. 2853/46, Belge No: 1/1.

BOA., HR. SYS. 2872/4, Belge No: 100-113.

BOA., HR.SYS.2853, Belge No: 1/2.

BOA., Y. PRK. ASK. 108/48 Belge No: 1.

BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 5.

BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 9.

BOA., Y. PRK. UM. Belge No: 8.

DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 1, 14, 19, 21, 24, 26.

AHMAD, Feroz. Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

AKTAR, Ayhan. Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletim Yayınları, İstanbul 2006.

ANADOL, Cemal. Tarihin Işığında: Ermeni Dosyası, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982.

BURAK, Durdu Mehmet. “Lozan’da Ermeni Meselesi Tartışmaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 62, Cilt: XXI, Ankara, 2005, ss. 545-567.

DILXERİ, M. Kewe. “Kop/Bulanık Tarihsel Bir Bakış”, Bilican Haber, 28 Nisan 2013, (Erişim Tarihi: 1.07.2015)http://www.Bulanik.Gov.Tr/Default_B0.aspx?Content=199.

Dış Politika Enstitüsü; Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Ankara 1983.

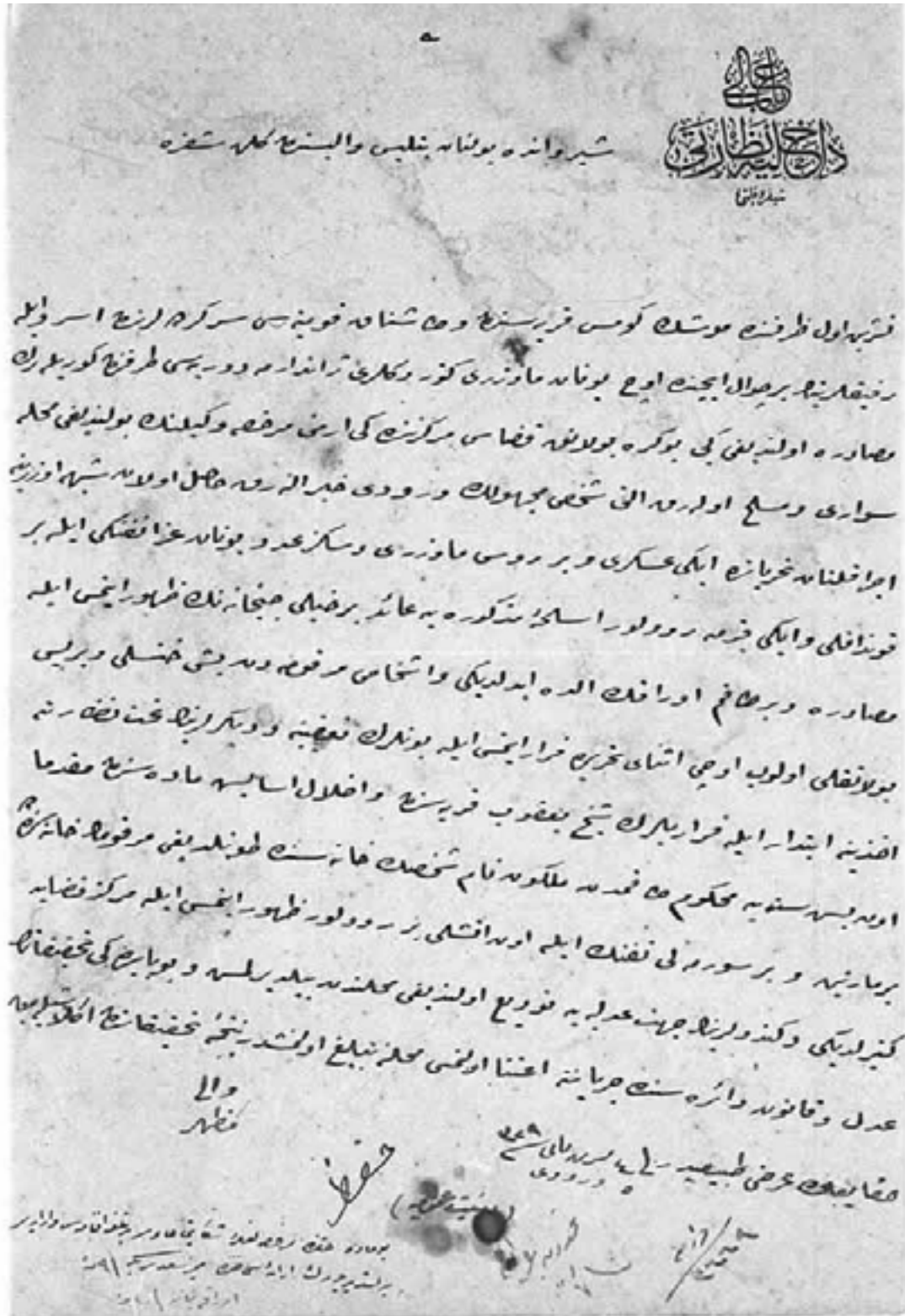
GÜNDÜZ, Ahmet. “19. Yüzyıl Osmanlı Reformlarında Etkili Olan Sosyal, Ekonomik, Politik Ve Askeri Faktörler”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, Bahar 2006, ss. 1-16.

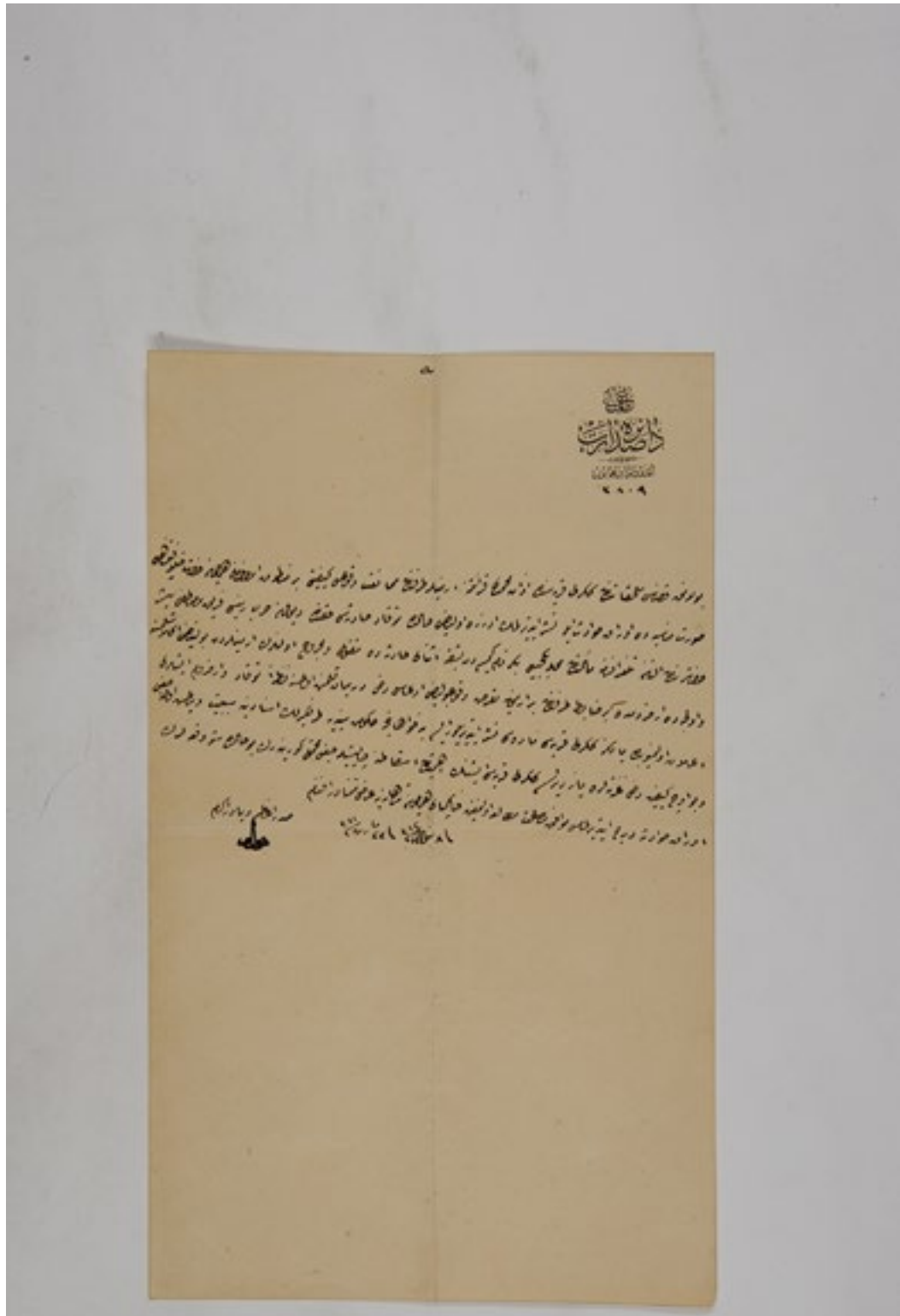
HALAÇOĞLU, Yusuf. Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı? Belgeler, ATO Yayınları, Ankara, 2004.

KARADENİZ Yılmaz-KARA Hidayet, “Ermenilerin Osmanlı Devleti’ndeki Durumu ve

- Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", *Turkish Studies*, Volume; 5/3, 2010, ss. 1544. -1565.
- KARADENİZ, Yılmaz. "Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi (1915-1918)", *History Studies*, Cilt: 7, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss. 198-183.
- KARPAT, Kemal H. Osmanlı Nüfusu: 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARPAT, Kemal H. Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- KIRMIZI, Abdülhamit. "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", *Eraren Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, Kış 2003, ss. 137-152.
- KODAMAN, Bayram. Ermeni Macerası (Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme), Isparta, 2001.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol. "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi*, Ankara, 20-21 Nisan 2002.
- MEMİŞ, Ekrem. "Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Haziran 2005, ss. 2-11.
- MEMİŞ, Ekrem. Köstüklü, Nuri. Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası, 3. Baskı, Konya 2002.
- MUŞ ALMANAĞI, Transkripsiyon: Güven Aykan, Muş, 2010.
- ORTAYLI, İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖZDEMİR, Hikmet., Çiçek, Kemal. vd., Ermeniler, Sürgün ve Göç, Ankara, 2004.
- PRICE, M. Philips. Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1977.
- SARINAY, Yusuf. "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, ss. 69-105.
- ŞİHALİYEV, Emin Arif. "Ermenilerin Kimliği Ve Büyük Ermeniistan Efsanesi (Rus Ve Ermeni Kaynaklarına Göre)", *OTAM*, Sayı: 17, 2000, ss. 13-1.
- TANÖR, Bülent. "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, ss. 10-26.
- TUĞLACI, Pars. Tarih Boyunca Batı Ermenileri, Cilt: 2, Pars Yayınları, İstanbul 2004.
- YARAR, Hülya. "Ermeniler Ve Türk-Ermeni İlişkileri", *OTAM*, Sayı: 13, 2002, ss. 35-57.
- YILDIZ, Muhammet. "Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları", *RTEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, ss. 11-20.
- ZÜRCHER, Erik Jan. Savaş, Devrim Ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Ekler

Ray J. MOUAWAD (Çev: Celal ÖNEY)

*Yrd. Doç. Dr. Muş Alparslan
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
c.oney@alparslan.edu.tr*

ORTADOĞU’NUN KAYBOLAN HRİSTİYANLARI (SURIYE VE IRAK)

Syria and Iraq – Repression Disappearing Christians of the Middle East

Özet

Bu araştırmada, yazar temel konu olarak Ortadoğu’daki Hristiyan nüfusun hangi nedenlerden dolayı azalmaya yüz tuttuğunu incelemeye çalışmıştır. Suriye ve Irak ülkelerinde yaşayan Hristiyanlar ile konuyu sınırlamaya çalışan yazar, aynı zamanda Arap Baharı öncesini temel almıştır. Ortadoğu Hristiyanlarının bölgeden göç etmesinde ayrımcılık, ekonomik nedenler, güvensizlik ve iktidarlar ile yaşanan ilişkilerin önemli rol oynadığını irdeleyen yazar, bölgenin geleceğindeki belirsizliğin de göç olgusunun kalıcı olmasında pay sahibi olduğunu belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Suriye, Ortadoğu, Göç, Hristiyanlar

Abstract

In this research, the writer tried to examine the fundamental reasons for the decrease of the Christian population in the Middle East. The writer, who tried to limit himself with the Christians living in the countries of Syria and Iraq, was also based on the Arab Spring preface. Discussing the important role of discrimination, economic reasons, insecurity and relation with the governments in the migration of Christians from the Middle East, the author points out that the ambiguity of the future of the region also has a share in the immigration’s permanence.

Key words: Iraq, Syria, Middle East, Migration, Christians

Giriş

Arap coğrafyasının hâkim olduğu Ortadoğu bölgesine baktığımızda bağımsızlık mücadelesinin, ana yapısında laikliği benimsemiş bir kaç devletin oluşumu ile sonuçlandığını görürüz. Laikliğin (Secularism), bu devletler tarafından benimsenmesi her ne kadar biraz garip görünse de bu seçim üzerinde karar kılınmasının ardında yatan nedenler farklıdır. Genellikle bu devletlerin geçmişinde önemli bir yer edinen Osmanlı Devleti ile olan bağı koparmak ve aşiret yönetim anlayışını bir kenara bırakarak modern batı ile bütünleşik bir pozisyonda olduğunu göstermeye çalışmak, bu mücadelenin önemli nedenleridir. Ancak istenilen bu durum pek de hayat bulmamıştır. Din işlerini devlet işlerinden ayırmak görüldüğü gibi kolay olmamış özellikle bu coğrafyada din işleri, devletin yönetim erkinde bulunan kişilerin merkezileştirme ve daha despotik bir yönetim tarzı benimsemelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bahsettiğimiz bu durum Ortadoğu'nun önemli iki devleti olan Irak ve Suriye için de geçerlidir. Bu ülkelerde yönetime hâkim olan sınıfın vaat ettiği eşitlikçi ve laik yönetim tarzından sıyrılarak İslam dinini bir araç olarak kullanıp hâkimiyetlerini koruma, yayma ve daha da geliştirme eğiliminde hareket ederek milliyetçi ve totaliter bir yapıya bürünmelerinden dolayı bu iki ülkede yaşayan kadim Hristiyan cemaatlerin bölgeden göç etmeyi ve genellikle de Batı'ya doğru bir hareket içinde olmalarını zorunlu kılmıştır. Kendisini seküler olarak tanımlamaya çalışan Ortadoğu bölgesindeki sözde laik devletler, gerçekte laiklik ile yakından bir bağ kuramamıştır. Bu tür devletler İslam dininin yönetim şekli olan şeriatın, anayasalarında bahsederek laiklik iddiasını rafa kaldırdıkları gibi aynı zamanda belirli bir zümrenin egemenliğini de vurgulayarak, milliyetçilik cereyanının yönetimdeki bu zümrenin etnik özellikleri ile yoğurmaktadırlar. Örneğin Suriye'de Nusayriler, Irak'ta Arapça konuşan Sünniler, etnik bir güç olduklarını yönetim erkindeki rolleri ile göstermektedirler.

Suriye

Suriye'de yaşayan Hristiyanların sayısı 2010 öncesi verilerine göre bir milyonun altında bir yekûn oluşturmaktadır. 17 milyonluk¹ Suriye Nüfusunun yüzde 6,5'lik kesimini oluşturan Suriye Hristiyanları, Arap Alevileri olarak tanımlanan Nusayriler ve Suriye nüfusunun önemli bir kesimini oluşturan Dürziler ve İsmaililer ile birlikte, Sünni çoğunluğun hâkim olduğu ülke nüfusunun önemli bileşenleri arasındadırlar. Son yıllarda Ortadoğu bölgesindeki Hristiyan nüfus gittikçe azal(tıl) maktadır. Bu azalmanın en önemli nedenlerinden biri bölgeden Batı'ya yapılan göç olmasına rağmen bu göçü tetikleyen bölgedeki toplumsal olayların olumsuz yönleri ve güvensizlik ortamının engellenmemesi, bölgede Hristiyan nüfusun azaltılması yönünde bir eğilimin meydana geldiği hissini doğurmaktadır.

Suriye'de yaşayan Hristiyan toplulukların tarihi Hz. İsa dönemine kadar uzandığından bu bölgede bulunan kiliseler genellikle kadim kiliselerdir. Hz. İsa'yı bir peygamber olarak kabul eden ve onun yaymaya çalıştığı öğretileri kabul ederek Hz. İsa'yı kendilerine rehber edinen ilk topluluklar Büyük Suriye olarak kabul edilen sahanın bir uzantısı olan ve şu anda Türkiye'nin sınırları dâhilinde bulunan Antakya bölgesinde ortaya çıkmış ve Hz. İsa'nın takipçileri olarak adlandırılan Christ veya Christians kelimeleri ilk defa burada kullanılmıştır. Hristiyan dünyasında kabul edilen önemli Aziz'lerden biri olan Paul, Şam'a doğru yolculuğunda bu bölgeden geçerken Hristiyan olmuş ve bu dinin dünyaya yayılmasında önemli roller üstlenmişti. Suriye'de ve Ortadoğu'nun diğer alanlarında

1 All the demographic estimates are based on Philippe Fargues, "Les chrétiens arabes d'Orient: une perspective démographique," *Les communautés chrétiennes dans le monde musulman arabe*, ed. Andréa Pacini (Beirut: Proche-Orient Chrétien Ste. Anne- ISSR, 1997), pp. 59-78.

yaşayan Hristiyan topluluklar, bu dinin tarihinde dünyadaki diğer Hristiyan topluluklardan daha farklı ve daha ruhani bir yere sahip olduklarının farkında olarak hareket etmekte ve geçmişle bağlantılarını koparmayarak kadim ritüellerini gerçekleştirirken bu mirasın yükünü her daim hissetmektedirler.

Suriye’de yaşayan Hristiyan topluluklar arasında en fazla üyesi olan (503,000 mensup) kadim Rum Ortodoks cemaatidir. Suriye’nin nerdeyse her alanına yayılmış mensupları ile önemli bir örgütlenmeye de sahip olan Rum Ortodoks cemaati, Şam’da bir patriklik ve Şam, Lazkiye, Halep, Homs, Hama ve son olarak ta Havran’da olmak üzere altı bölgede olan piskoposluk makamıyla bölgedeki cemaatini yönlendirmektedir². Suriye’deki Hristiyan topluluklar arasında diğer önemli bir gurup olan Katolik Rum Cemaati (118,000 mensup), 18. yüzyılda bölgedeki Ortodoks cemaatten ayrılarak kendi piskoposluk temsilciliğini beş alanda Halep, Lazkiye, Homs-Hama-Yabrud, Bosra-Havran ve Şam’da meydana getirmiştir. Birinci dünya savaşı sırasında çoğunluğu Osmanlı Türkiye’sinden 1915 yılında tehciye uğratılarak yaşadıkları bölgelerden Suriye’ye göç ettirilen Osmanlı Ermenileri de bugünkü Suriye’de, Hristiyan nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Ortodoks Ermenilerin (112,000) yanı sıra Katolik Ermeniler (25,000) de bu ülkede yaşamaktadır. Suriye Ortodoks ve Suriye Katolik kiliseleri de bölgede azımsanamayacak bir Hristiyan nüfusa sahiptirler. Bu kiliseler, bölgedeki Rum (Greek) kiliselerinden farklıdır. Suriye Ortodoks kilisesine mensup 89.000 Hristiyan bulunmasına rağmen Suriye Katolik kilisesine mensup kişi sayısı da 22.000 kadardır. Suriye’de yine göç yolu ile bölgeye intikal etmiş olan diğer guruplar ise 17.000 mensubu ile Süryani Hristiyan cemaati ve 7000 mensubu ile Katolik Keldaniler’dir. Bu guruplar 1933 yılında Kuzey Irak’ın Musul bölgesinden yeni kurulan Irak Devleti’nin şiddet uygulamalarından dolayı göç etmek zorunda kalmışlardır.

Suriye’de azınlık konumunda bulunan Hristiyan guruplardan sadece Suriye Ortodoks kilisesi Patriklik makamı ile 1959 yılından itibaren Şam’da en üst düzeyde temsil edilmektedir³. Bu kilise kendisine bağlı dört diyakozluk bölgesi ile (Şam, Homs-Hama, Halep, Cezire) cemaatini korumaktadır. Suriye Katolik Kilisesi ise sadece diyakozluk makamıyla ülkede temsil edilmektedir. Suriye Katolik Kilisesinin hiyerarşide en üst makamı olan Patriklik makamı Lübnan’dadır. Kilisenin diyakozluk alanları ise Suriye Ortodoks kilisesinin diyakozluk alanları ile aynıdır. Ortodoks Ermeni kilisesinin Suriye’deki temsiliyeti, diyakozluk statüsünde olup toplamda üç diyakozluk alanı ile bu kilise Suriye’deki cemaatine hizmet etmektedir. Şam’da bulunan diyakozluk makamı bugünkü Ermenistan’da bulunan Ecmiyadzin Katigigosluğu’na bağlı olmakla birlikte Halep ve Cezire de bulunan diğer iki Ortodoks Ermeni diyakozluğu da Lübnan’da bulunan Sis Katigigosluğu’na bağlıdır. Diğer taraftan Katolik Ermeni Kilisesi ise Suriye’de üç diyakoz makamı ile temsil edilmektedir. Beyrut’taki Katolik Ermeni Katigigosluğu’na bağlı olan bu diyakozlar, Suriye’de Şam, Kamışlı ve Halep bölgelerinde bulunmaktadır.

Suriye’de bulunan diğer Hristiyan gurupları incelemeye devam edersek artık marjinal olanlar ile karşılaşmaya başlayacağız. 28,000 nüfusıyla Marunîler, Suriye’nin en eski Hristiyan topluluklarından biridir. Bin yıldan fazladır bu coğrafyada varlığını sürdüren bu gurup, Hristiyanlığın Katolik inancına bağlı olmakla birlikte Lübnan’da yoğunluktadırlar. Marunîler, Suriye’de dağınık bir şekilde yaşarlar, yoğunlukta buldukları bir şehir yoktur. Marunî Kilisesi, Suriye bölgesinde

2 Jean-Pierre Valognes, *Vie et mort des chrétiens d’Orient* (Paris: Fayard, 1994), pp. 719-726, 752-756.

3 After a period of uncertainty after the World War I, it was first transferred from Turkey to Homs in 1933 then to Damascus.

yaşayan Marunîlerin kilise ile olan bağlantılarını sürdürmeleri için bu ülkede Halep, Lazkiye-Tartus ve Şam şehirlerini kapsayan üç diyakozluk bölgesi oluşturarak temsilini gerçekleştirmektedir. Katolik Hristiyan guruplardan Latinler, Suriye’de Halep ve Şam şehirlerinde ikamet etmekte ve Halep’teki Papazlık makamına bağlı olarak ibadetlerini gerçekleştirmektedirler. Suriye’de bulunan Latin (Katolik) ve Protestan unsurlar, On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren bölgeye gelmeye başlayan Protestan misyonerlerin bölgedeki misyonerlik faaliyetleri sonucu oluşmaya başlamasına rağmen Katolik unsurlar ise bölgede Protestanlardan önce misyonerlik faaliyetinde bulunan Roma ve Fransız kökenli misyonerlerin eserleridir.

Bugünkü Suriye ülkesi, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Osmanlı İmparatorluğu’nun güney sınırları içerisinde yer almaktaydı. Osmanlı Suriye’si ya da diğer adıyla Bilad-ı Şam olarak bilinen bu bölgenin sınırları dâhilinde bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin, Hatay ve Ürdün’ün kuzey bölümü yer almaktaydı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Protestan misyonerlik faaliyetlerini Ortadoğu coğrafyasında başlatan İngiltere’ye daha sonra ABD, Prusya, Almanya ve diğer İskandinav ülkelerinden gelen Protestan misyonerler eşlik etmeye başlamıştı. Başlangıçta, bölgede Protestan kiliselerinin kurulmasından yana olmayıp daha çok doğu kiliselerinin islah edilmesini hedefleyen Protestan misyonerler, bu dine kazandırdıkları insanları bu dinin içinde tutabilmek ve eski kilisesinden kendilerine bir zarar gelmesini önlemek için Protestan kiliselerini kurmak zorunda kaldı. Bu nedenle, Osmanlı Suriye’si yabancı bir etkiden dolayı bir din ve cemaat bölünmesi tekrar yaşadı. Tekrar yaşadı çünkü Protestan misyonerlerden nerdeyse iki yüzyıl evvel bölgede Katolik varlığının oluşumunu sağlayan Katolik misyonerler, Osmanlı Suriyesi’nde Roma’nın hâkimiyetini etkin kılmak için Uniate (Roma ile birleşik) kiliseler meydana getirmektedir. Bu kiliselere insan kazandırma mücadelesi, bölgede Protestanlardan önce dış bir etki ile dini bölünmeyi başlatmıştı. Katolikler ile Protestanlar arasında süregelen mücadele halen devam etmekte ve bu nedenle bölgenin din coğrafyasının sınırları devamlı değişmektedir.

Suriye’nin günümüzdeki Anglikan ve Protestan nüfusu 20,000 kişiden oluşmaktadır. Protestan Arapların büyük bir bölümü Suriyelidir. Şam’da bulunan Protestan manastırına bağlıdırlar. 1920 yılında bu gurup kendi içinde örgütlenerek Suriye’nin Evangelik Milli Sinodu’nu meydana getirdiler. Bu örgütlenme çevresinde hareket etmektedirler. Diğer taraftan ülkedeki Protestan nüfusun diğer yarısını oluşturan Anglikan Protestanların büyük bir bölümü Suriye’de mülteci konumundadır. Bu gurup, 1948 yılında İsrail Devleti’nin kurulması ile birlikte göçe zorlanarak Suriye’ye göç etmişlerdir. Suriye Anglikan Protestanları, İngiltere’nin katkılarıyla 1848 yılında Filistin’de kurulan Anglikan Piskoposluğuna bağlıdırlar.

Suriye’de yaşayan Hristiyan topluluklar bazı şartları ortak yaşamaktadırlar. Ayrıca bazı Hristiyan guruplar vardır ki bu gurupların ülke içindeki durumları kendine has diğerleri ile benzersiz bir özellik göstermektedir. Söz konusu bu durumun meydana gelmesinde Suriye’nin modern tarihinde oluşan olaylar önemli rol oynamaktadır. Suriye’de 1963 yılında iktidara gelen Baas Partisi, ana yapısında laikliğe vurgu yapan bir örgütlenme olduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Baas Partisinin kurucusu olan Michel Eflak, Ortodoks Rum Cemaatine bağlı bir Hristiyan’dı. Partinin laiklik ilkesine bağlı olduğunu ve kendisinin de bu durumu kesinlikle desteklediğinin altını çizmektedir. Micheal Eflag, İslam dinin Suriye coğrafyasında üstünlüğünü hiçbir zaman kabul etmeyerek devletin resmi dinin İslam olmasına da karşı çıkıyordu. Ne yazık ki ülkedeki İslamcılardan gelen baskılar nedeniyle bu durum pek fazla uzun sürmedi. Devlet yönetim kademesine hâkim olmaya başlayan İslamcıların etkisi, Suriye’nin özellikle 1973 yılından itibaren İslam dininin etkisi altında yönetilmesine neden oldu. Hiç şüphesiz ki Suriye’de yaşayan Hristiyanlar, Baas Partisinin izlemeye

çalıştığı seküler politikanın avantajlarından yararlanarak huzurlu bir dönem geçirmeye çalıştı. Fakat Baas sonrası yönetimde etkili olan Müslüman Kardeşler, Suriye nüfusunun hâkim sınıfını oluşturan Sünnilerin sahip olduğu akidenin devlet yönetim kademesinde uygulanmasına çalışarak ülkedeki Hristiyanların olumsuz etkilenmesine yol açtı. Fakat ülkenin şu anki yönetim şekli ve iktidarda bulunan otoritenin geçmişten gelen Sünni etkisini devam ettirmek yerine ülkedeki Hristiyan unsurlara da yönetim kademesinde yer vermek istemesi, ülkedeki Hristiyanların bir nebze de olsa ümitlenmesine ve Müslüman Kardeşlerin hâkim olduğu dönemi unutmalarını sağlamaktadır.

1982 krizinden önce Suriye’de hâkim olan Müslüman Kardeşler örgütü, ülkedeki seküler kurumların İslam çatısı altında bileştirilmesinden yana bir tavır takınarak ülkenin laiklikten uzaklaşması ve giderek şeriat yönetim anlayışını benimsediği bir yola girmesine neden olmaktadır. 1982 yılında Müslüman Kardeşlerin Suriye’nin Hama kentinde çıkardıkları isyan, Suriye ordusu tarafından bastırıldı. Ancak, Hama’da yaşanan olay ve o dönemde Suriye’nin dış politikasında yaşanan değişimler, devlet başkanı olan Hafız Esad’ın İslam’a karşı tepki geliştirmesine sebebiyet vererek bu dinin ülkedeki hâkimiyetine karşı taktik geliştirmesine yol açtı. Ülkedeki ayrılıkçı İslam hareketleri ve bu hareketlerin diğer ucu olan askeri kanatların tekrar canlanmasını engellemek amacıyla Hafız Esad, popüler İslam’a vurgu yaparak ülkedeki Sünni çoğunluğu küstürmeden kendi yönetiminin meşruluğunu sağlamaya çalıştı⁴. Hafız Esad ve çevresindeki kliğin, İslam dinine bu şekilde vurgu yapması ülkedeki Hristiyanların ne siyasi ve sosyal durumunda bir değişikliğe neden oldu ne de bu Hristiyan toplulukların Suriye’deki rejime karşı olumsuz bir tavır takınmalarına yol açtı.

Suriye Hristiyanları, ülkede hâkim olan rejimin kendileri için bir koruyucu güç olarak görmekte ve rejime bu düşünce çerçevesinde güvenmekteydiler. Ülkedeki Hristiyan topluluklar, şu anda da hâkim olan Hafız Esad mirası, rejimin kendileri için iyi olduğunu ihtiyaçları doğrultusunda yeni kilise yapımı ve onarımı ve hatta Türkiye gibi anayasal yapısında tam anlamıyla seküler olan ülkelerde bile halen olmayan rahip eğitim merkezlerinin açılması konusunda pek fazla bir sıkıntı yaşamadıklarının altını çizerek Esad rejimini ne ölçüde benimsediklerini belirtmektedirler. Ayrıca, ülkede kendilerine sağlanan din özgürlüğünün 1918 öncesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde sağlanan özgürlükten bile daha geniş olduğunu da her fırsatta dile getirmektedirler. Günümüzdeki Suriye’de Hristiyan vatandaşlara sağlanan kimlik kartlarında din hanesi bulunmamakta, hukuk sistemi olabildiğince seküler bir yapıya sahip sadece bir takım kişisel hakların korunmasında kişinin üyesi olduğu dinin hükümleri bazı konularda referans olarak alınabilmektedir. Cuma günü devlet tarafından resmî tatil olarak kabul edilmesine rağmen ülkedeki Hristiyanların durumları da gözetilerek mesai Pazar günü saat onda başlatılmaktadır. Ülkedeki Hristiyan toplulukların dini bayramları aynı zamanda ülkenin resmî tatil günleridir bunun yanında kilise ve diğer Hristiyan ibadet alanlarında görevli kişiler, ülkedeki askeri yükümlülükten de muaftırlar. Suriye rejimini benimsemiş Suriye Hristiyanları, rejimin en önemli destekçisidirler ve rejimin devamlılığını sürdürmesi konusunda hepsi bir fikir birliği içinde hareket etmektedirler özellikle de Hama olayından sonra. Suriye Rejimi, Hristiyanlar tarafından ülkede kendilerini hedef alabilecek bir İslam hareketinin oluşmasını engelleyebilecek tek garantör güç olarak da algılanmaktadır.

Hafız Esad (1970-2000) ve şu andaki Suriye devlet başkanı oğlu Beşar Esad’ın da mensubu olduğu Nusayrilerin, nüfusunun yüzde 70’i Sünni Müslüman olan Suriye’nin yönetiminde söz sahibi

⁴ For Asad’s leaning towards Islam, see Eyal Zisser, “Hafiz al-Asad Discovers Islam,” Middle East Quarterly, Mar. 1999, pp. 49-56.

olması ve sahip olduğu konumu koruması diğer Hristiyan toplulukların kendilerine sağladığı destek sayesinde gerçekleşmektedir. Aksi takdirde tek başına Nusayriler, bugünkü konuma gelemezlerdi. Suriye'deki rejimi sürdüren yönetimde dört bakanlığın Hristiyanlar tarafından elde edilmesi ya da diğer bir ifadeyle toplumun bu kesimine tahsis edilmesine rağmen Hristiyanların ne devletin yönetim erkinde etkin bir rolü vardı ne de istihbarat, asker ve polis gibi önemli devlet memurluğu pozisyonlarında yer işgal etmişliği vardı. Suriye Hristiyanları, kendilerini daha çok ülkenin özel sektör girişimciliğinde hissettiriyorlardı⁵. Aldıkları seküler eğitim, batıyı daha iyi tanımaları ve yetenek gerektiren mesleklerde başarılı olmaları ülkenin Hristiyan topluluklarını genel toplum içinde bir adım öne getirmekteydi. Son dönemlerde devlet memurluğunun bazı pozisyonlarında ki özellikle başkanlık saray sözcülüğü, petrol bakanlığı yardımcılığı, maliye bakanı yardımcılığı, finans danışmanlığı gibi ülkenin dış ülkeler ile olan ilişkisini ilgilendiren konularda dil bilen, batıda eğitim almış ve alanında uzman Hristiyan memurların istihdam edildiği görülmektedir.

Göçlerin Nedeni

1960'lı yıllarda Suriye'deki hükümetin ülke ekonomisini devletleştirme politikası sürecinde genellikle ülkedeki Hristiyan guruplara ait veya onlar tarafından işletilen ekonomik değerler hedef alınmaya çalışıldı. Bu durum ülkedeki Hristiyanları büyük oranda olumsuz etkileyerek uzun süren acıların yaşanmasının yanında Hristiyanların ülkeden de göç etmesine neden oldu. Bu dönem zarfında ülkede nesiller boyu tüccar olan aileler ve önemli sermaye birikimine sahip olan Hristiyan girişimcilerin büyük bir bölümü Suriye'den ayrılarak Lübnan'a göç etti⁶. Lübnan'a göç etmek zorunda kalan Hristiyanlardan bir bölümü ki özellikle Şam ve Halep'te yaşayanlar, Suriye'de önceki ekonomik faaliyetlerini tamimiyle sona erdirmeyerek her zaman bir bağlantının varlığını koruyarak bu ülkedeki ekonomik faaliyetine de devam etti. Aynı zamanda Suriye'deki yerel Müslüman tüccarlar bile dışarıda yaşayan ama Suriye ile hiçbir zaman bağlantısını koparmayan Hristiyanlar sayesinde dış ticaretteki paylarını artırdılar.

Suriye Hristiyanları sadece ticarete ileri olmayıp avukat, doktor ve mühendis gibi diğer önemli kamu hizmet alanlarında bile nüfusun diğer unsurlarından ilerideydiler. Şehir merkezlerinde yaşayan Hristiyanlar, şehrin ticari ve mesleki hayatında da oldukça dinamiktiler. En ufak bir ticari fırsatı değerlendirerek hemen yatırım yapma arzusunda bulunan şehir merkezindeki Hristiyan tüccarlar, kişiliklerine işlenmiş dinamizmi dışa yansıtarak ülke ticaretinin ki özellikle dış ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesini ülkenin başta Lübnan olmak üzere diğer komşu devletler ile olan ticaret hacmini oldukça artırmıştı. Suriye'deki rejimin yavaş bir bürokrasiye sahip olmasına rağmen ülkenin ticaret hacmi gün geçtikçe artmakta ve bu artışta ülkenin kadim Hristiyan cemaatlerine mensup girişimcilerin rolü büyüktü. Diğer taraftan Suriye'nin Havran gibi, Cezire gibi kırsal alanlarında yaşayan Hristiyanlar, şehir merkezlerinde yaşayan dindaşlarının yaşamakta olduğu ekonomik refahı yaşayamıyorlardı. Son dönemlerde bu bölgelerde yaşanan kuraklıklar, tarıma dayalı ekonomik faaliyetlerin büyük oranda aksamasına neden oldu.

Suriye'deki Hristiyan toplulukların ortak olarak karşılaştıkları en önemli sorun ülkedeki diktatöryal yönetimin kendileri hakkında şüpheli bir politika izlemesidir. Diktatöryal yönetimin

5 Monsignor Hazim, Patriarch of the Greek Orthodox Christians, quoted in L'Orient-le Jour (Beirut), June 13, 2000.

6 Hafız al-Asad tried to encourage their return by giving them back a part of the belongings that were nationalized in the 1960s but to no avail. "Hafez el-Assad was reassuring the Christian community in Syria, article published in L'Orient-le Jour, June 13, 2000.

kolluk güçlerinin ve devletin istihbarat elemanlarının devamlı ülkedeki Hristiyan topluluklar arasında bulunmaya çalışması, ülke Hristiyanlarının hem rahat ve özgür bir şekilde dini ibadetlerini yerine getirmesine engel oluyordu hem de bireysel özgürlüklerin önüne geçmekteydi. Ülkedeki Hristiyan kiliselerinin ruhban sınıfı mutlaka rejime karşı olmadıklarını ve rejime olan bağlılıklarını bildirmek zorundaydılar. Ruhban sınıfı dâhil ülkedeki Hristiyanlar yurtdışı ziyaretinden döndüklerinde ülkenin istihbarat ve polis güçlerine yurtdışı seyahati esnasında yapmış oldukları etkinlikler hakkında rapor vermek zorunda bırakılıyorlardı. Hristiyan toplulukların meydana getirdikleri sivil toplum örgütleri, herhangi bir zamanda rejim tarafından istenilen bilgileri vermekle yükümlü tutulmaktaydılar. Yurtdışından yabancı dilde yazılmış kitapların ithalatını, Suriye'deki rejim bir tehdit unsuru algıladığı için oldukça zorlaştırmıştı.

Suriye Hristiyanları için diğer önemli bir sorun ise rejimin ülkedeki Hristiyan okullarının millileştirme çalışmasıydı. Bu girişim ülkedeki Hristiyan nüfusun büyük bir bölümünün tepkisini çekti. Suriye'deki Hristiyan okulları, özel girişim ürünleriydi. Bu girişimi genellikle Hristiyan toplulukların meydana getirdikleri dernekler, misyonerler, yurtdışındaki kiliselerin yardımları ve Hristiyan zengin iş adamlarının kendi çabaları tarafından vücuda getirilmişti. Sağladıkları eğitim devlet okullarından daha üstün bir durumdaydı. Hristiyan eğitim sistemi, batı eğitiminin normlarını taşıdığı için de moderndi ve bu okullarda çağdaş bilgiler öğretilmekteydi. Hristiyan okullarına devlet tarafından uygulanan baskı politikası bu okulların yaygınlaşmasına önemli bir engel teşkil etmekteydi. Okulların müfredatında öğretilmesi planlan derslerin zaruri kıldığı ders kitaplarının ithal edilmesinde bir takım kısıtlamalar ile karşılaşan okul idarecileri aynı zamanda okulların fiziksel genişleme ve onarım ihtiyaçları konusunda da sıkıntılar yaşadıklarını belirtmekteydiler. Bu tür kısıtlamalardan en fazla şikâyetçi olan Katolik ruhani hiyerarşisi, belli bir süre sonra çocuklarının eğitimini düşünen cemaat üyelerinin bölgeden batıya doğru bir göç hareketinin içinde olmasını destekler şekilde hareket etmeye başlamıştı.

Eğitim konusu Suriye'de çok hassas konulardan biriydi. 1967 yılından beri Suriye'deki Hristiyan topluluklar çocuklarının eğitimi konusunda bu sorun ile yüz yüze gelmektedir. Suriye'deki yönetimin ideolojik nedenlerden dolayı 1967 yılından beri uygulamaya çalıştığı baskı politikası ülkedeki Hristiyan toplulukların eğitim anlayışını ve sürekliliğini bir yandan sekteye uğratmakta bir yandan da ülkedeki yabancı dil eğitimi kısıtlayarak yabancı dil bilen kişi sayısının giderek azalmasına neden olmaktadır. Fakat devlet tarafından uygulanan kısıtlamaya rağmen Suriye Hristiyanları halen ülkede okul açma ve var olan okulları yenileme ümidini de korumaktadırlar. Yüksek eğitimin önemini yurtdışı tecrübeleri sayesinde öğrenen Suriye toplumunun bu kesimi, özellikle ülkede yüksek eğitim verecek olan enstitü ve kolejlerin açılması konusunda önemli adımlar atmaya hazır olduklarını her fırsatta dile getirmektedirler.

Suriye'de askerlik görevinin iki buçuk yıl olması ve bu görevin ülkedeki tüm milletlerin genç erkekleri için zorunlu olarak tutulması, ülkedeki Hristiyan nüfusun batıya göç etmesine zemin hazırlayan dolaylı nedenlerden birini de teşkil etmektedir. Suriye'nin, İsrail Devleti ile olan savaş durumunda askerlik hizmetinin süresi, beş yıl gibi uzun bir zaman dilimini kapsamaması ülkede yaşayan Hristiyan kesimin, nerdeyse her yolu deneyerek zorunlu tutulan askerlik görevinden kaçmasına neden olmuştu. Askerlik hizmetinden kaçınma durumu, ülkede sükûnetin sağlanıp askerlik hizmet süresinin kısaltılarak tekrar revize edilmesinden sonra azalmasına rağmen günümüzde de varlığını özellikle ülkenin Hristiyan gençleri arasında korumaktadır⁷.

7 I have no official reference for that apart an interview with Mgr. Edelby, Le Monde, Nov. 25-26, 1984.

Suriye sınırlarının dışında ve genellikle İsveç, Almanya ve Kanada gibi batı ülkelerine önceden göç etmiş Suriye kökenli Hristiyan aileler, Suriye’de yaşamaya devam eden aile fertlerinin diğer bölümlerini veya akrabalarını da kendi yanlarına çekmek amacıyla yasal ve yasal olmayan yolları deneyerek bu amaçlarına ulaşmak için attıkları adımlar da Suriye’den Hristiyan göçüne neden olan diğer unsurlar ile birlikte anılabilir. Aile birleşimi, evlilik ve iş fırsatları, başvuru yasal yolların başında gelmekteydi⁸. Dünyada soğuk savaşın hâkim olduğu yıllarda Suriye’den batılı devletlere göç etmeye çalışan Hristiyanlar genellikle doğu Avrupa ülkelerini belli bir süreliğine geçici barınma alanı olarak kullanıp sonrasında istenilen ülkeye göç etme yolunu benimsemekteydiler. Günümüzde ise bu yol önemini yitirmiş ve daha çok yasal olmayan yollar ile Akdeniz’den gemi seyahati ile istenilen batılı devletlerin kıyılarına ulaşılmaya çalışılmaktadır⁹.

Suriye’nin Cezire bölgesi, Suriye’nin diğer bölgeleri ile karşılaştırılınca en fazla Hristiyan göçün yaşandığı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta Suriyeli (Syrian) Ortodoks ve Katolik Hristiyan topluluklar olmak üzere bölgedeki Süryani ve Keldani Hristiyanlar bölgeden en fazla göç eden ve göç etmeye çalışan topluluklardır. Göç trendinin bölgede oluşmasının altında yatan birtakım nedenler vardır. Bu nedenleri dört grupta sıralamamız mümkündür.

1) Bölgede son yıllarda yaşanmakta olan kuraklığın neden olduğu tarım üretim faaliyetlerindeki düşüşün geçim sıkıntısı meydana getirmesi.

2) Cezire bölgesindeki Kürt nüfusunun artarak hâkim bir unsur haline dönüşmesi ile bazı Kürt aşiretlerinin radikal İslamcı hareketlerin etkisinde kalarak bölgedeki Hristiyan topluluklara karşı harekete geçme ihtimalinin oluşması.

3) 1960 ve 1970 yılları arasında Türkiye’nin güney sınırlarını içeren (Mardin -tur Abdin) bölgelerde yaşayan Hristiyan gurupların özellikle de hızlı bir şekilde 1980 yıllarında batılı ülkelere göç etmeye başlaması; sınırın diğer tarafında yaşayan Hristiyan gurupların da göç hareketini tetikleyen önemli nedenlerdir.

Göç olgusu Suriye’de yaşayan Ermeni toplumu arasında da oldukça yaygındır. Suriye yönetimi tarafından Ermenilere karşı geliştirilen baskı, ülkedeki Ermenilerin örgütlenmelerine, yayın yapmalarına, dil eğitimi verme ve almalarına engel olmakla birlikte Ermenilerin siyasi alanda yer almalarına da Taşnak ve Hınçak Cemiyetinin faaliyetlerini engelleyerek izin vermemektedir. Bu durum ülkedeki Ermenilerin izole bir şekilde yaşamasına neden olmakla birlikte Ermenilerin ülkede kendilerini de içine alan bir gelecek görmemesine neden olmaktadır. Halep ve Şam’da yaşayan Hristiyan toplulukların elit kesimlerinin yurtdışındaki üniversitelerde eğitim alan çocukları eğitimleri tamamlandıktan sonra genellikle ülkeye geri dönüş yapmamayı tercih etmektedirler. Suriye’de sahip oldukları hayat standartlarının iyileştirilmesi konusunda pek fazla bir ümit beslemeyen Suriye Hristiyanlarının büyük bir çoğunluğu hayallerindeki yaşama ancak batıya göç ederek ulaşmayı hedeflemektedirler. Bu nedenle eğitim amacıyla dışarıya göndermeye çalıştıkları çocuklarının yurda tekrar dönmesini tercih etmeyerek uzun vadede ailenin çocuğunun yanına taşınmasını tercih etmektedirler.

8 L’Orient-le Jour, Nov. 2, 2000.

9 Marie Thérèse Zahr, Al-Hijra min Lubnan wa-Suriya wa’l-Urdunn wa-Filastin wa’l-’Iraq (Beirut: Middle East Council of Churches, fasc. Nov. 2000), pp.15-16.

Suriyeli Hristiyanlarının göç rotasında devamlı batıya yönelik bir hareket söz konusudur. Tercih edilen batılı devletler genellikle İsveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda gibi Avrupa devletleri başta olmak üzere aynı zamanda Kanada ve Avustralya gibi uzak ülkeler de göç için tercih edilmektedir. 1976 yılından beri İsveç Devleti, Suriye Hristiyanlarının önemli bir bölümü olan Ortodoks Suriyeli Hristiyanlar ile Süryanilerin ülkeye göç etmesi için kapılarını açmıştır. 1997 yılına gelindiğinde İsveç'te Süryanilerin ve Ortodoks Suriyeli Hristiyanların oluşturduğu önemli bir Şark Hristiyan nüfusu oluşmuştu. Türkiye, Suriye, Lübnan ve Irak'tan İsveç'e göç eden Ortodoks Suriye Hristiyanlarından oluşan 40.000'e yakın kilise üyesi Hristiyan, 32 papazın görev yaptığı on kilisenin meydana getirdiği bir Piskoposluk makamı ile temsil edilmektedir. Suriye Hristiyanlarının göç etmek için tercih ettiği ve bu konuda önemli destek aldığı diğer bir Avrupa devleti ise Belçika'dır. Ülkenin başkentinde 800'den fazla Suriyeli Ortodoks Hristiyan aile yaşamaktadır. Bu ailelerin dini ihtiyaçları 4 papaz tarafından karşılanmaktadır. Avrupa'ya göç eden Suriyelinin 35 bine yakın bölümü Almanya'da yaşamakta ve bu gurubun dini ihtiyaçları 40 papaz tarafından giderilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da da yeni piskoposluk bölgeleri oluşturulmaya başlanmıştır. 1995 yılında Kuzey Amerika Patriklik bölgesi 3 kısma ayrılarak altı yetki bölgesini içeren Doğu Amerikan Patrikliği, yine altı yetki bölgesi içeren Batı Amerikan Patrikliği ve 3 yetki bölgesi içeren Kanada patriklik bölgeleri oluşturulmuştur¹⁰.

Irak

Tarihsel Arkaplan

Irak'ta Baas Partisinin iktidar olduğu 1960 yılından beri Irak ülkesinde yaşayan Hristiyan nüfusun ne kadar olduğu ve nasıl değişkenlik gösterdiğine dair resmi ve güvenilir istatistiklerin olmayışı bu konuda fikir yürütmemizi oldukça güçleştirmektedir. Ancak, günümüz Irak nüfusunun dâhilinde bulunan Hristiyanların sayıca ne ölçüde olduğunu resmi olmayan veriler ile tahmin etmeye çalıştığımızda bu sayının günümüzde 20 milyona yaklaşan Irak nüfusunun yüzde 3'ü olan 600 bine yakın olduğunu belirtmemiz olasıdır.

İçinde Irak ülkesinin de önemli bir yer işgal ettiği Mezopotamya bölgesinin Hristiyanlık dini ile tanışmaya başlaması ve bölgede bu dinin yaygınlaşması İsa'dan sonra birinci yüzyıla rastlamaktadır. Aziz Thomas ve Havari Adai'nin bölgede yaptığı geziler sonucunda yaydıkları doktrin ile ticaret ve nüfus hareketliliği gibi geleneksel yöntemlerin etkili olduğu Hristiyanlığın yerel halklar tarafından benimsenme süreci, bölgede kısa zamanda tamamlanarak Mezopotamya'da Hristiyan varlığının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Günümüz Türkiye'sinin Güneydoğu bölgesinde yer alan ve eski adı Edessa olan Şanlıurfa, Mezopotamya bölgesinde Hristiyan dinin önemli merkezlerinden biri olup bu dinin Irak'a kendi kültür ve Süryanice dilinde yayılmasında kaynak rol üstlenen bir şehirdir. Hristiyanlığın Irak'ta yayılmasından sonra ilk kilise Bağdat'ın güneyinde, Dicle nehri üzerinde bulunan ve Part İmparatorluğu'na ikinci yüzyılda başkentlik yapmış Tizbon (Ktesiphon)'da kurulmuştu.

Irak Hristiyanları, Hristiyanlığın farklı doktrinlerine inanan on ikiye yakın guruptan oluşmasına rağmen Katolik, Ortodoks ve Protestan olmak üzere 3 ana guruba ayrılabilirler. Ülkede üyesi en fazla olan Hristiyan gurup, ortalama 457,000 nüfus ile Katoliklerdir. Bu sıralamada ikinci gurubu

¹⁰ Christine Chaillot, *The Syrian Orthodox Church of Antioch and All the East* (Geneva: Inter-Orthodox Dialogue, 1998), pp. 73-74.

oluşturan Hristiyanlar ise genellikle yanlış olarak nitelendirilen Ortodoks Hristiyanlardır. Bölgede Katolikliğin dışında kalan (non-Catholic) ve Protestan olmayan Hristiyanları nitelemek amacıyla kullanılan Ortodoks terimi daha çok bu gurubun önemli bir bölümünü oluşturan Rum Ortodokslardan ileri gelmektedir. Fakat kadim Suriye Hristiyanları (Asyrians) ve müstakil kiliseleri bulunan Süryaniler de bu gurubun içinde anılmaktadır. Bu gurubun sahip olduğu üye sayısı da nerdeyse 152,000 civarındadır. Üçüncü gurup ise diğerlerine nazaran sayıca çok daha az olan Protestan ve Anglikanlardan oluşup 5,800 üyeye sahip Protestan Hristiyanlarıdır. Irak Hristiyanlarının üyesi olduğu kiliseler arasında en etkili kilise ise bölgenin geleneksel ve kadim Hristiyanları olan Keldani Katoliklerin üyesi olduğu Keldani Kilisesidir. Irak'ta Keldani Kilisesi'nin Musul, Erbil, Kerkük, Zaho, Akra ve Alkoş'ta olmak üzere toplam 7 piskoposluğu bulunmaktadır. Ayrıca Keldani Katoliklerinin dini lideri olan Keldani Patrikliği ise Babil'de olmasına rağmen Patrik, başkent Bağdat'ta ikamet etmektedir.

Irak ülkesinde, Suriye Ortodoks (Syrian Orthodox) Hristiyan (Rum Ortodoksları değil) nüfusun 37,200'ü ile yine bu gurubun Katolik koluna bağlı nüfusun 55,000'i Musul civarındaki köylerde yaşamaktadır. Bir milyona yakın nüfusa sahip olan Musul şehir merkezinde ise belirttiğimiz bu iki mezhebin üyesi olan 15,000 Hristiyan, Musul merkezinde ikamet etmektedir¹¹. Fakat günümüzde Suriye Ortodoksları ve Katoliklerinin büyük bir bölümü Bağdat'ta yaşamaktadırlar. Suriye Ortodokslarının Irak'ta üç piskoposluk bölgesi bulunmaktadır. Piskoposluk merkezleri Musul, Basra ve Bağdat'tadır. Diğer taraftan Suriye Katoliklerinin ise Bağdat ve Musul yakınlarındaki Mar Matta'da yer almaktadır. Bölgedeki diğer Hristiyan guruplara baktığımızda ise Ermeni Ortodoksların 25,000, Ermeni Katoliklerin 5,500, Latinlerin 5,200, Kıptilerin 1,800, Rum Ortodoksların 800, Rum Katoliklerin de 700 nüfusa sahip olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın başından İngiliz manda yönetiminin Irak'ta son bulduğu 1930 yılına kadar geçen süreçte bölgede etkili olan Protestan misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestanlığa kazandırılmış nüfusun sayısı ise 5,800 civarındadır.

Ülkenin asırlardır asıl kilisesi konumunda bulunan 88.000 üyeli Süryani kilisesi, bağımsızlığına duyduğu sürekli özlemi ve bu yöndeki tavırlarıyla 20. yüzyılda çeşitli züllumler ile zayıflatılmıştır. Bugün bile Irak'ta ve Suriye'de bu Hristiyan topluluğunun faaliyetleri büyük şüphe ile karşılanmaktadır. Irak ordusu, bünyesindeki Kürt unsurlarının yardımı ile İngiliz birliklerinin Irak'tan ayrılışını takiben 1933 yılında Musul Eyaleti dâhil Duhok ve Şeyhan şehirlerine bağlı 65 köyde Süryanilerin züllum görmesine yardımcı oldu. 3000'e yakın Süryani'nin ölümü ile sonuçlanan bu olaylardan sonra bölgedeki Süryani nüfusu, akıllarına sadece bölgeden göç etme fikrini getirerek hareketlerini bu fikir çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştılar. Yaşanan bu olumsuz durumdan fazlasıyla etkilenen Katolik Süryani topluluğunun dini lideri de Irak'ı terk ederek Amerika'nın Şikago şehrine yerleşti. 1964'te Irak Hükümeti, Bağdat'ta başka bir Katolik kilisesinin bulunması ve bu kilise ile Süryani Katolikler arasında dilsel yorumlamadan kaynaklanan sorunların üzerinden gelebilmek amacıyla Süryani Katoliklerin farklı bir kol altında örgütlenmesi yönünde de adım attı¹². Irak'ın diğer Hristiyan toplulukları, özellikle de kırsal kesimde yaşayan Hristiyan nüfusu, 1933 olayları nedeniyle bir travma geçirdi ancak hayatta kalabilmek için Süryanilerden farklı bir tavır takınarak Irak toplumuna entegre olmaya ve var olan rejimin politikalarına tamamen bağlı kalmaya çalıştılar. Bu durum, özellikle Keldaniler de için de geçerliydi.

¹¹ Interview with a parish priest, Mossul, 1998.

¹² The division was caused by the opposition of one faction of the Assyrians to the use in the liturgy of another Syriac idiom that would be more comprehensible to the people than the old, traditional one. That faction, favorable to tradition, elected its own patriarch whose see is in Baghdad.

1963 yılında Irak'ta ilk Baasçı hükümetin kurulması ve hemen ardından içinde Saddam Hüseyinin de bulunduğu ikinci Baas Hükümetinin 1968 yılında iş başına gelmesi ile Irak Hristiyanları, Baas Partisi'nin laik ve Pan-Arapçı politikalarından ümitlenerek hükümette Müslümanların daha fazla olmasına rağmen kendilerine daha iyi davranılacağını ümit etti. Baasçı Irak, teorik olarak ülke vatandaşlığının, ülkedeki dinsel ve toplumsal bağlılıklara üstün olduğunu savunan laik bir cumhuriyetçi çizgide hareket etmekteydi. 1970 Irak anayasası, ülkedeki toplumlar arasında birliğin sağlanması amacıyla ülkenin sahip olduğu Hristiyan azınlıkların Müslümanlar ile eşit haklara sahip olduğunu belirterek bu yönde kanun çıkardı¹³. Bu kanunun ardından hükümet, sahip olduğu yasal haklardan dolayı ülkedeki 5 ana guruba ayırdığı Hristiyan toplulukları resmen tanıdı. Irak Devleti, ülkedeki Hristiyanlara özel bir hak tanımadı ancak Hristiyanlar, rejimle işbirliği yaptıkları sürece rejimden yararlanmaları sağlandı. Örneğin bu dönem süresince Hristiyanlar, kiliselerini tamir etmekte ve hatta inşa etmekte zorlanmadılar. Dinsel törenlerini aşırı takdir edilmemesi şartıyla yapabildiler. Yine bu dönemde Irak Hükümeti, ülkede Hristiyan din adamlarının eksikliğinden kaynaklanan ihtiyacın giderilmesi için Türkiye'de ve Suriye'de bulunmayan seminerlerin Irak'ta açılmasına göz yumdular.

Irak'ta siyasi hayatın her düzeyinde, Hristiyanların yönetim kademesinde görev almaları oldukça sınırlıydı. Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in uzun süre hizmet yürüten sözcüsü, Tarık Aziz'in durumu ise bir istisna idi. 1984 Irak Millet Meclisi'ne baktığımızda mecliste bulunan 250 milletvekilinden sadece 4'ünün Hristiyan olduğunu görmekteyiz ve bu sayıyı orantıya döktüğümüzde meclisin sadece yüzde 8'inin Hristiyanlardan ibaret olduğuna tanıklık etmekteyiz. Sembolik de olsa bu oran ülkedeki Hristiyanlar için çok şey ifade etmekteydi. Bu dönemde Irak Devleti'nin yönetim kademesinde, bakanlıklarda ve hatta elçiliklerde Hristiyanların görev dağılımı içinde yer edinmesi pek mümkün değilken devletin dış işleri ile ilgili stratejisinin belirlenmesinde ve eğitim politikalarında entellectüel seviyesi yüksek Irak Hristiyanlarından Irak devleti seyrekte olsa yararlanmasını bilmişti. Irak ordusunda bile Hristiyanlara yapılan ayrımcılık 1980-88 İran-İrak savaşına kadar sürmüştü, Hristiyanların üstün askeri eğitime erişimi engellenerek daha çok pasif görevlerde bulunmaları sağlanmıştı. Bu savaş sırasında, İran'dan gelen Şii akımın çekiciliğine kapılan Irak'taki Şii gurupları etkilemeyi planlayan Baas Rejimi, iktidarda olabilmek ve rejimi sürdürmek için Şii akımı görmezden gelmek bir yana yönetim yapısı içine almaya başlamıştı. Diğer bir taraftan Irak Hükümeti, ülkenin farklı etnik ve dini guruplarına, birleşik bir Irak'a ait olma hissi kazandırma çabası içine girerek Irak vatandaşlığının bir üst kimlik diye sunmaya çalışmaktaydı¹⁴. Ancak İran-İrak savaşında Irak Hristiyanlarının ölüm oranı genel tablo içinde az görünse de bu oran Hristiyanlar için oldukça yüksekti. Örneğin sadece Süryanilerden 4000 kişi ve Musul bölgesindeki Suriye Katoliklerinden 200 kişi hayatını kaybetmişti.

Irak'taki Hristiyanların siyasi olarak marjinalleşmesinin birtakım sebepleri vardı. Irak Baas Partisi, laik ideolojisine rağmen İslam'ı Arap kültürünün vazgeçilmez bir parçası olarak görüyorken ülkesindeki kadim Hristiyanlığa da aynı ilgiyi göstermemekteydi. Irak'taki iktidarın dağılımı, Sünni Müslümanların baskın bir rol oynadığı aile bağlarına dayanmaktaydı. Ülkedeki Hristiyanlar da daha büyük bir siyasi rol üstlenme konusunda kararsızdılar ve bu alanda marjinal bir rol seçme eğilimindeydiler. Rejime karşı herhangi bir muhalefet ifade edemeyeceklerini biliyorlar ve başarılı bir şekilde çalışan Şii muhalefetin, ülkede bir İslam Devleti kurma ihtimalinden kesinlikle

13 Iraqi constitution, Article 3, Nabil ad-Dhawahira as-Sa'igh, Al-ahkam ad-Dusturiya li'l-Bilad al-'Arabiya (Beirut: Dar al-Jami'a, n. d.), pp. 158-167.

14 Phebe Marr, The Modern History of Iraq (Boulder, Co.: Westview Press, 1985), p. 283.

korkuyorlardı

Ekonomik açıdan bakıldığında, ülkedeki Hristiyan topluluk, Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i istila etmesinden sonra Birleşmiş Milletler tarafından uygulanan uluslararası ambargo nedeniyle ortaya çıkan ekonomik zorluklardan önce genellikle müreffeh bir hayat yaşamaktaydı. Hristiyanlar, Baas rejiminin ilk yılları olan 1960'lı yıllarda, rejimin ülkede sanayi sektörünü millileştirmek amacıyla kamulaştırmaya yönelik harekete geçmesi sonucunda ilk acılarını yaşadılar. Fakat ülkenin ileriki yıllarda kayda değer ekonomik gelişimi bu topluluğun tekrardan ekonomik olarak bir refah seviyesi yakalamasına izin verdi. Batı hakkındaki bilgilerinden ve batılı devletler ile olan ilişkilerinden ötürü Irak Hristiyanları, Kuveyt savaşından önce Irak'ta kurulan bir takım yabancı oluşumların doğal aracılığı konumundaydı. Hristiyanlar, Otel sektöründe, lokanta sektöründe ve turizm gibi diğer bazı liberal mesleklerdeki faaliyetlerinden dolayı iyi derecede temsil edilmekteydiler. Okullardaki ve üniversitelerdeki öğretmenlerin yüzde 20'si de Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Diğer taraftan uzmanlık gerektiren teknik meslek dallarında da Irak Hristiyanları önemli mevkiiler işgal ederken esnafılık ve tüccarlık alanlarında da kendilerini öne çıkartmaktaydılar. Bunun yanında ülkedeki Hristiyanların farklı durumlarda olduğunu yukarıda belirttiğimiz durumların ülkenin tüm Hristiyanları için geçerli olmadığını da bildirmekte yarar vardır. Örneğin Süryaniler, Irak halkları içerisinde ekonomik durumu iyi olmayan sınıf içindeydiler.

1970 Irak anayasası, Hristiyan azınlıkların kültürel haklarını kabul ederek, liberal görünümüyle bu konuda önceki hükümetlerle karşılaştırıldığında bir adım önde olduğunu göstermektedir. 16 Nisan 1972'de imzalanan bir kararname ile Irak'taki Süryanice konuşan üç kiliseye (Asur, Keldani ve Suriye) okullarında kendi dillerini öğretme hakkı verildi; bu dönemde bir sınıftaki çocukların yüzde 25'i Hristiyan'dı. Bu tür gelişmeler Irak'ın Hristiyanları için iyi gelişmeler olarak kabul edilebilir ancak çok sık karşılaşılan bir durum olamayacaktı. Irak'ın Süryanice lehçesi olan Suret'in aile içerisinde konuşulması ve cuma günü verilen ilmi hal derslerinde kullanılması ile bu aksanın üniversite düzeyine de ulaşılması sağlanmıştır. Süryani kültürü ve tarihi hakkında bazı iyi yayınlar sansüre rağmen halen de yayınlanmaktadır. Örneğin Al-Fikr al-Masihi (Hristiyan Düşüncesi) ve Bayn Nahrayn (Mezopotamya) gibi.

Göç

Ülkedeki Hristiyanlar, kendilerine karşı dini bir ayrımcılığın yapılamayacağı günlerin özlemini çekerken diğer taraftan yüzde 95'i Müslüman olan Irak'ta İslam'ın giderek etkin hale gelmesi bu özlemin çok uzun yıllar sürebileceğinin belirtisi olarak algılanmaktadır. Laik bir cumhuriyet olmasına rağmen Irak devleti, İslam dinini anayasasında devletin resmi dini olarak görmektedir¹⁵. Pratik bir düzeyden bakıldığında İslam hukuku ülkede belirleyici bir etkiye sahiptir ve toplumlar arasında ayrımcılığa neden olabilecek uygulamaları bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin Hristiyan bir kadın Müslüman bir erkek ile evlenebilir ve bu evlilikten doğan çocuklar da Müslüman sayılır fakat bu durumun tam tersi mümkün değildir. İslami bir evliliğin geçerliliği devlet tarafından otomatik olarak tanınırken, Hristiyan bir evliliğin resmi olarak tanınması ancak hükümet yetkililerine bildirilmesi ile gerçekleşmekteydi. Bir Müslüman bir Hristiyan'dan miras alabilirken bunun tersi söz konusu değildi. Bu durum özellikle karışık evliliklerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Dolayısıyla, Baas rejiminin görünen laikliğine rağmen, Irak'ın yasaları İslam hukukundan etkilenmeye devam etmekteydi.

¹⁵ Iraqi constitution, Article 4.

Sonuçta, Iraklı Hristiyanlar, doğrudan denetimi altında olmayan herhangi bir kolektif kurum biçimine tahammül etmeyen son derece baskıcı, totaliter bir rejim altında, Irak'ın Müslüman vatandaşları kadar çok acı çekmektedirler. Dini özgürlüğün anayasada yer almasına rağmen¹⁶, ülkede yaşayan dini guruplar, kendilerini devamlı olarak rejimin baskısı altında hissetmektedirler. Ülkedeki kiliselerin tüm sosyal ve pastoral faaliyetleri vücut bulmadan önce resmi izine tabii tutulmaktadır. Dini yayınlar sansüre tabidir ve yabancı kitapların ithalatı ve dağıtımı kesinlikle devlet kontrolü altındadır. Kilise piskoposların veya kiliselerin başkanlarının tümü, yeni işlevlerine başlamadan önce Irak yetkili makamlarından resmi bir olur almak zorundadırlar. Ülkede rejim tarafından tamamen bastırılmamış olan Batılı oluşumlar da yakın gözetim altında tutulmaktadır.

1976'da Irak hükümeti fiili olarak, dini özelliklerini idame ettirebilme kapasitelerini bastırarak ve devletten maaş alan ve onun denetimi altındaki devlet memurlarına dönüştürerek ülke içindeki Şii örgütleri kamulaştırdı. 1981 yılında Irak rejimi, ülkedeki Şii fraksiyonları millileştirme konusunda izlediği politikayı ülkedeki Hristiyanlar üzerinde de uygulamaya koyarak benzer tedbirler alma yoluna gitmeye çalıştı. Kilise görevlilerini devletin bir memuru gibi kamulaştırarak hem kiliselerin etkinliklerini kontrol altına almaya çalıştı hem de kiliselerin sahip olduğu vakıf gelirlerini, rejimin çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladı. Hükümet sonunda piskoposlardan gelen şiddetli tepkilere karşı karşıya kaldı, ancak bu önlemlerin uygulanabileceği tehdidi daima mevcut oldu.

1974'te Baas rejimi, Kuran ve Katolik okulları da dâhil olmak üzere Irak'taki tüm okulları millileştirme politikasına girilerek kiliselere de büyük bir darbe indirmeye karar verdi. Bu dönemde Baas rejiminin eğitim politikası, partinin sahip olduğu misyonun vazgeçilmez bir parçası haline aldı. Eski eğitimciler, rahipler ve rahibelerden bazıları görevlerini yeni ulusallaştırılmış sistem çerçevesinde sürdürmeye çalıştı, ancak birçoğu rejim politikalarına uyma konusunda hükümete yemin etmek zorunda kalmışlardı.

Irak ve İran arasındaki savaş, ardından da Kuveyt savaşı ve 1990'dan bu yana yaşanan zorlu yaşam koşulları, doğrudan Irak'taki Hristiyan göçünün hızlandırılmasına katkıda bulundu. Irak'taki umutsuz ekonomik durum dışında, Hristiyanlar, ülkedeki kötüleşen yaşam koşullarına bağlantılı başka nedenlerden dolayı da ülkeden ayrılmaya başladılar. Irak Hristiyanları, azınlık olarak, devletin geleneksel korumasından mahrum olmak, ülkedeki artan güvensizlik ortamı ve yasaların uygulanamamasından dolayı korkuyorlar. Hristiyanlar, özellikle güvensizliğin hâkim olduğu bu ortamdan en çok tehdit altında olduklarını düşündükleri kadınları ve kızları için korkuyorlar. Buna ek olarak, devletin zayıflamasından dolayı, ülkedeki Hristiyanlar, rejimin İslamcılarının lehine yaptığı imtiyazların kendilerine karşı bir tehdit oluşturmasından dolayı endişe duyuyorlar; örneğin halka açık yerlerde alkol kullanımının yasaklanması ve devlet tarafından kontrol edilen medyanın dini propaganda içerikli yayınlara izin vermesi. Yine bu dönem zarfında Papa'nın Irak'a yapacağı ziyaretin durdurulması her ne kadar İslamcı baskılardan kaynaklanmamasına karşın, Irak hükümetinin çoğunluğu Müslüman olan bir ülkeye Papa'nın yapmak istediği ziyaretinden duyduğu rahatsızlıktan ileri geldiği düşünülebilir. Bu durum karşısında, Iraklı Hristiyanlar son derece hayal kırıklığına uğramışlardır.

Irak'taki Hristiyanları ülkeden göç etmeye teşvik etmekte de rol oynayan diğer faktörlerde bulunmaktaydı. Örneğin Saddam Rejimi'nin devrilmesi ile ülkenin gelecekte yaşayabileceği belirsizlik. Hristiyanlar, 1991'deki Basra isyanının ilk hareketinin Hristiyan mahallelerine saldırmak

¹⁶ Iraqi constitution, Article 25.

olduğunu akıllarında tutmaktadırlar. Ortadoğu'da Hristiyanların geleceği konusunda genel bir karamsarlık da var, çünkü bu coğrafyada örnek gösterilen ve model olarak alınan Lübnan'daki Hristiyanlar bile, Lübnan savaşı'nın sonunda yenilmiş gibi algılanıyorlardı.

Son otuz yılda Irak'taki Keldaniler, 1990 yılından sonra önemli bir ivme ile nüfusunun 50.000'inden fazlasını (topluluğun yaklaşık yüzde 12'si) Amerika'ya göç ettiğine tanıklık ettiler. Irak'taki Asuri Hirisityanları, dünya genelinde cemaatlerinin yüzde 60'ının şu an Avrupa'da yaşadıklarını Avustralya ve Amerika'da da önemli ölçüde bir nüfusa sahip olduklarını ve özellikle Amerika'daki nüfusun Şikago şehrinde yoğunlaştığını belirtmektedirler. Bugün Irak'tan ayrılan Hristiyanların yüzdesi, tüm Iraklıların yüzde 30'unu oluştururken, toplam nüfusun sadece yüzde 3'ünü oluşturuyor. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre Irak, Yugoslavya'dan sonra 2000 yılında Batı Avrupa'ya yönelen mülteci göçünün ikinci kaynağı haline gelmişti¹⁷. Irak'tan Avrupa'ya 1998 yılında 35.985 kişi, 1999 yılında 32.643 kişi ve 2000 yılında ise 35.985 kişi mülteci olarak göç etmeye çalışmıştı¹⁸. Iraklı göçmenler için Avrupa dışında bir diğer varış noktası ise Amerika'ydı. Örneğin, 22 Eylül 2000'de, 125 Iraklı bir grup Birleşik Devletlere yasadışı olarak Meksika sınırı üzerinden girmek için çalıştı fakat başarısız oldular. Sınırdan geçmeyi başaran her otuz Iraklıdan biri siyasi sığınma talebinde bulundu. Meksika sınırından Amerika'ya siyasi sığınmacı olarak giriş yapmak isteyen bu 125 Iraklı mülteci den sadece 16'sı geçici olarak Amerika topraklarına kabul edildi¹⁹.

Irak hükümeti de bu göçü engellemek için ülke dışına gitmek isteyen her Irak vatandaşına 200 Dolar tutarında bir verginin ödetilmesini ve kırk üç yaşın altında seyahat etmek isteyen her kadının yanında mutlaka erkek bir yakının bulunması gerekliliğini zorunlu kılarak özellikle Hristiyan vatandaşlarının ülke dışına çıkmasını engellemeye çalıştı. Hristiyanların bölgeden göç etme isteği halen varlığını güçlenerek korumakla birlikte batıya yapılan göçler Türkiye ve İran üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Kuzey Irak, Kuveyt Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, Saddam Hüseyin'in kontrolünün ötesinde kaldı. Bu bölgenin nüfusu çoğunlukla Kürtlerden meydana geldiği gibi Keldani ve Süryanilerden meydana gelen 70.000 nüfusluk bir azınlık gurubunu da içinde barındırmaktadır²⁰. Erbil kentinde bulunan 105 milletvekilinden meydana gelen 1992 parlamentoda Hristiyanlar, 5 milletvekili ile temsil edilmek suretiyle nispeten iyi muamele gördüler. Özellikle Süryaniler, modern tarihlerinde ilk kez, kültürel ve dilsel yaşamlarını tam olarak geliştirme hakkına sahip oldular. Bölgedeki okullarında, matematik ve tarih dâhil, ders kitaplarının büyük bir bölümünü Süryani dilinde yazılmasını sağladılar. Ayrıca Süryani dilinde televizyon ve radyo programları da vardı. Dil konusunda aynı uygulamayı Kürtler de Kürt dili için yapmışlardı. Fakat ne gariptir ki Arapça nerdeyse bölgenin hiçbir alanında öğretilmemektedir. Yine de Erbil'deki Hristiyanlar, tıpkı Bağdat'ın kontrolü altında yaşayan diğer dindaşları gibi şehri terk etmek istiyorlar. Bölgeden göç etmek isteyenler bu durumu birkaç nedene bağlamaktadırlar. Bunlar arasında Kürt toplumunun aşiret yapısı ile uzun vadede baş edemeyecekleri hissi, Kürtler arasında İslamcılığın yaygın olmasından dolayı oluşan korku ve Kuzey Irak'ın geleceği hakkında hâkim olan bir belirsizlik.

17 Registration and Statistics, Unit Program Coordination Section (Geneva: United Nations High Commission for Refugees (UNHCR), Sept. 15, 2000) at <http://www.unhcr.ch/>. (see: Statistics/ Asylum applications in Europe, January-July 2000.

18 UNHCR, 2000 (Geneva), quoted in Zahr, Al-Hijra min Lubnan wa-Suriya wa'l-Urdunn wa-Filastin wa'l-'Iraq, pp. 14-15.

19 L'Orient-le Jour, Sept. 22, 25, 2000.

20 Interview with a representative of the Assyrian Democratic Movement in Syria, Damascus, Aug. 2000.

Sonuç

Ortadoğu Hristiyanlarının kendi kültürel rollerini yeniden canlandırmaları ve içinde yaşadıkları toplumlara dış dünyadaki kültürel açıklık ve bilgiyi kazandırmaları çok önemlidir. Diğer taraftan Ortadoğu bölgesinde Hristiyan unsurların demokrasi ve çoğulculuk ile yönetilen bir Arap dünyasında vazgeçilmez olduklarını söylemek de abartı olmasa gerek. Dolayısıyla bölgedeki kadim Hristiyan unsurların varlığı Ortadoğu coğrafyasının dışındaki dünyada önemli olduğu kadar Ortadoğu coğrafyasında da önemlidir.

Ortadoğu Hristiyanlarını ait oldukları coğrafyada nasıl tutabiliriz? Bölgedeki Hristiyan toplumların sahip olduğu sorunların genelinde dünyanın bu bölgesinde bir türlü aşılamayan demokratik yönetime geçiş süreci ile insan haklarına gösterilmesi gereken saygının, toplumların genelinde yerleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Eğerki bölgenin genel nüfusu, iktidar seçkinlerinin siyasi reformun kaçınılmaz olduğunu fark etmesinden kaynaklanan değişikliklerden faydalanırsa, Hristiyanlar da yapılacak olan bu reformlardan yararlanacaklardır. Bu nedenle, Suriye ve Irak'ta demokrasinin ve liberal ekonomik önlemlerin desteklenmesi, Hristiyan (ve Müslüman) göçü durdurmanın en iyi yoludur.

Hristiyan Arap topluluklarının bölgeden göç etmesinde önemli bir rol oynayan ekonomik nedenler yine aynı şekilde bu göçün kesilmesinde ve göçün tersine işleminde önemli bir anahtar görev üstlenecektir. Irak, Suudi Arabistan'dan sonra bölgenin en büyük ikinci petrol üreticisi olarak ön plana çıkarken Kuveyt'i istila etmeden önce de gelişen bir ekonomiye sahipti. Aslında bölgedeki gerçek sefalet politik uygulamalardan kaynaklanan bir sorundur. Suriye yetkilileri, ülke ekonomisini birkaç kez liberalleştirme ve modernleştirme niyetlerini duyurdular. Yenidünya ekonomisi ve küreselleşme çerçevesinde uluslararası finansal gruplar ve sivil toplum kuruluşları, Ortadoğu'daki çeşitli Hristiyan cemaatlerin yeni istihdam fırsatları yaratmalarına yardımcı olmak ve ayrıca topluluk düzeyinde kalkınma projeleri ve planlama konularında uzmanlık bilgisi ve destek sunmalarını sağlayabilir.

Ortadoğu'daki kiliseler tarafından yürütülen insancıl ve sosyal eğitim kurumlarına daha fazla dikkat edilmelidir. Bu kurumlar çoğunlukla Müslümanlara ve Hristiyanlara hizmet sunmakta ve iki toplum arasında gerçek bir diyalog ve dini değişim fırsatı sağlamaktadır²¹.

Son olarak söylemek gerekir ki Hristiyan Arap toplulukların sorunlarının incelenmesine kendisini adanmış merkezler meydana getirmek, sorunların çözüm yolunda ne tür bir evrim geçirdiğini takip etmek ve bölgedeki Hristiyan nüfusun durumu hakkında düzenli olarak doğru bilgi sağlamak oldukça yararlı olacaktır.

İslamcılık, Mısır'da olduğu gibi bazı Arap ülkelerinde Hristiyanların travmalarını daha da kötüleştirilmiş olsa da, bu eğilim en azından iki ülkenin çağdaş siyaseti bağlamında Suriye ve Iraklı Hristiyanlara fazla etki etmiyor gibi görünüyor. Aynı diğer Arap otoriter devletleri için de geçerlidir. Arap otoriter rejimler, özellikle Hristiyan karşıtı politikaları ifade etmemişlerdir. Bölgedeki hükümetlerin idare ettiği nüfusları üzerindeki sosyal, politik ve ekonomik etkilerinin yansımaları olarak Hristiyanların bazı meslek dallarında öne çıkmaları ve bu durumun idareciler tarafından

²¹ The last two suggestions were formulated by Bernard Sabella, "L'émigration des chrétiens arabes: dimensions et causes," in Pacini, *Les communautés chrétiennes dans le monde musulman arabe*, p. 168.

özümsememesi bölgedeki Hristiyanların göçünü hızlandıran bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye ve Irak'taki Hristiyanlar zulüm görmüş azınlık grupları olarak dışlanmak istemiyorlar. Bunun yerine, Müslümanlar ile birlikte ülkenin gelişimi için çalışmayı ve toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görülmeyi tercih etmektedirler.

Kaynakça

CHAÏLOT, Christine The Syrian Orthodox Church of Antioch and All the East (Geneva: Inter-Orthodox Dialogue, 1998),

HABBÉ Yussif, Qira'at muta'ammîqa fi mustaqbal masihiyyat al-Iraq (A deep lecture of the future of the Christians of Iraq), Bayn al-Nahrayn (Baghdad), No.91/92, 1995, pp.242-262.

Hafez el-Assad was reassuring the Christian community in Syria, article published in L'Orient-le Jour, June 13, 2000

HAZİM, Monsignor, Patriarch of the Greek Orthodox Christians, quoted in L'Orient-le Jour (Beirut), June 13, 2000. PACINI Andrea, Les communautés chrétiennes dans le monde musulman arabe, Proche-Orient Chrétien Ste Anne- ISSR, 1997.

Iraqi constitution, Article 4.

Iraqi constitution, Article 25.

L'Orient-le Jour, Nov. 2, 2000.

MARR, Phebe The Modern History of Iraq (Boulder, Co.: Westview Press, 1985)

Mgr. Edelby, Le Monde, Nov. 25-26, 1984.

Registration and Statistics, Unit Program Coordination Section (Geneva: United Nations High Commission for Refugees (UNHCR), Sept. 15, 2000) at <http://www.unhcr.ch/>. (see: Statistics/Asylum applications in Europe, January-July 2000

UNHCR, 2000 (Geneva), quoted in Zahr, Al-Hijra min Lubnan wa-Suriya wa'l-Urdunn wa-Filastin wa'l-'Iraq, pp. 14-15.

VALOGNES Jean-Pierre, Vie et mort des chrétiens d'Orient, Fayard, 1994.

ZAHR, Marie Thérèse Al-Hijra min Lubnan wa-Suriya wa'l-Urdunn wa-Filastin wa'l-'Iraq (Beirut: Middle East Council of Churches, fasc. Nov. 2000), pp.15-16.

ZÏSSER, Eyal, "Hafiz al-Asad Discovers Islam," Middle East Quarterly, Mar. 1999, pp. 49-56.

